

CERCETĂRI ISTORICO-FILOLOGICE

I

CALVINISMUL ȘI ÎNCEPUTUL D'A SE SCRI ROMÎNEȘTE

II

SLAVONISMUL ȘI INTRODUCEREA LIMBII ROMÎNE

III

DOC. LUI RADU VV. CĂTRE BRAȘOVENI, RIJNOVENI ȘI VAMEȘUL ALEXANDRU

DE

ILIE BĂRBULESCU

Doctor și licențiat în litere.

Translator de limbile slave la Arhivele Statului din București.

Да не хвалитъ се прѣмъдрѣи прѣмъдростниѣ своиѣ и да не хвалитъ се силнѣи силноѣ своиѣ.

(Să nu se laude preaînțeleptul cu înțelepciunea sa, și să nu se laude cel puternic cu puterea sa).

BUCUREȘTI

Stabilimentul grafic I. V. SOCECŪ, Strada Berzei, 59

1900

Prețul Lei 2.—

CERCETARI ISTORICO-FILOLOGICE

I

CALVINISMUL ȘI INCEPUTUL D'A SE SCRI ROMÎNEȘTE

II

SLAVONISMUL ȘI INTRODUCEREA LIMBII ROMÎNE

III

DOC. LUI RADU VV. CĂTRE BRAȘOVENI, RIJNOVENI ȘI VAMEȘUL ALEXANDRU

DE

ILIE BĂRBULESCU

Doctor și licențiat în litere.

Translator de limbile slave la Arhivele Statului din București.

Да не хвалитъ са прѣмъдрѣи прѣмъдростниѣ своиѣ и да не хвалитъ са силнѣи силѣи своиѣ.

(Sa nu se laude preaițeleptul cu înțelepciunea sa, și să nu se laude cel puternic cu puterea sa).

BUCUREȘTI

Stabilimentul grafic I. V. SOCECŪ, Strada Berzei, 59

1900

PREFAȚA

Convingerea că rezultatele științifice sînt în adevăr trairnice, cînd le dobîndești prin cercetări pe un teren cît mai larg și cît mai variat, 'mî-a fost de călăuză în studiile pe cari acum le presint oamenilor de știință. Și socot că pe această cale concluziunile mele și-au găsit peste tot destule sprijine de argumentare. Căci, studiind chestiunea scrierei în limba națională la diferite popoare, reese destul de învederat că era o greșală a socoti Calvinismul de inaugurator al unei noi direcțiuni, acea de a se scri în limba poporului, iar nu numai în cea bisericească (fie latina saŭ slava). Bogata mișcare literară în limba italiană, sirbo-croată, polonă, etc., la popoare catolice, înainte de ivirea calvinismului, ne dovedește aceasta. Dar tocmai o așa cercetare nu se făcuse până la mine; așa că chîiar cînd a mai zis cîte cineva că la noi a trebuit să se scrie romînește înainte de calvinism, zisa lui rămînea neînțeleasă, nefiind pîn'acum întemeiată de cît pe limba unor texte române nedatate. De aceia, chîiar și în acești din urmă ani 'au apărut scrieri în cari se spune, cu excluderea orî-căreî altăi probabilități, că, chîiar în epoca lui Neagoe Basarab, limba noastră literară era exclusiv cea slavonească.

Tot de aceiași convingere călăuzindu mă, studiind adică limba textelor romîno-slave, în raport nu numai cu tex-

tele paleoslave sau rusești, ci și în raport cu cele sîrbești și bulgărești, am ajuns, socot, să dovedesc că acele pretinse de oamenii noștri de știință „greșeli“ și „romînisme“ din ele, sînt cele mai curate slavonisme. Probele multiple, ce le-am cules din însăși textele bulgărești și sîrbești, ne învederează că e o greșală a socoti limba textelor romîno-slave că era neștiută de cei ce o scriau pe la mijlocul și sfîrșitul celui d'al XVI și în al XVII veac. Iar un așa rezultat m'a dus la rezolvarea și a altor chestiuni din istoria literaturii noastre, de cari e vorba aci; ca s. e. explicarea pasagiului lui Varlaam „și pentru lipsa dascălilor și a învățaturii etc.“

În toate aceste cercetări am avut grije nu numai d'a mă călăuzi de modul de vedere amintit, ci și d'a mă folosi de izvoarele de prima mîna. Mai peste tot m'am adresat direct la textele literaturilor paleoslave, bulgare, sîrbe, rusești și romîno-slave; căci numai prin a lor cercetare în mod comparativ se poate cunoaște adevărul cel adevărat. Și m'am folosit de aceste texte nu numai cînd ele au fost tipărite de alții, ci și prin cercetările personale ale mele asupra manuscriselor în Archivele din Praga, Agram, Viena, Berlin și la Archivele statului din București.

Toate le-am făcut împins numai de dragostea de adevăr. De aceia țin să lămuresc și ceva cu privire la forma sub care presint acest adevăr. Vreau să spun că atuncî cînd eu, ajungînd la alte concluziuni de cît d-nii Hasdeu, Tocilescu, Bogdan, etc., îi citez în cursul lucrării; nu fac aceasta spre a arăta astfel că numai eu sînt priceput sau că numai eu știu carte — ferească-mă Dumnezeu de astfel de gînduri! — ci îi citez numai fiindcă așa se face știința: presint chestiunea istoricește în dezvoltarea ei, spre a se vedea cu ce lucruri noi vin eu. De aceia, spre a nu mi se putea interpreta gîndul greșit, declar că nu am, în această carte, cituși de puțin intenția de a face polemică și personalități. De altfel eu nici n'ași putea să le fac; și iată de ce: pe de o parte fiindcă imi place să stimez pe foștii mei profesori, iar pe de alta fiindcă caracterul științific

al lucrării m'ar împedica de la aceasta, și încă, pentru că, din experiența altora, am învățat și eu, că e mult mai cu minte „să nu se laude prea înțeleptul cu înțelepciunea sa, și să nu se laude cel puternic cu puterea sa“.

În afară de munca ce am depus întru alcătuirea ei, lucrarea aceasta greu ar fi putut vedea lumina, dacă nu'i-ar fi venit în ajutor și bună-voința altora. De aceia mă simt dator — și plăcută 'mi e această datorie! — să mulțumesc Domnului Ministru al Instrucțiunei C. C. Arion și secretarului aceleiași Minister D-lui Prof. A. T. Laurian, cari mi-au pus la dispoziție mijloace pentru tipărire.

Fericit mă simt că am de astă-dată prilejul și d'a exprima sentimentele mele de recunoștință față de membrul Academiei noastre, Domnul Ion Calinderu, protectorul sincer al cinstei și al hărniciei; căci numai interesul ce D-sa 'mi-a arătat și îmbărbătările-î la lucru 'mi-au făurit și mie curajul ce îl am acum — virtute mare în țara noastră! — d'a spune adevărul.

Ilie Bărbulescu.

București, 23 Noembre, 1900.

Calvinismul și începutul d'a se seri românește

O credință, generalmente răspîndită, dăinuește pare-se încă, chîiar în stratul literaților noștri, că numai Protestantismul, Calvinismul ne-a adus cele d'întîi îndemnul d'a scri în limba cunoscută de toți a poporului cuvîntul Domnului. Cînd toți atribue numai Calvinismului orî Protestantismului această cinste că «ideile principale ale reformațiunii aŭ fost libera cugetare, naționalisarea bisericii și vulgarizarea cărților biblice ca fiecarele să le poată citi pe înțeles și studia după plac»¹⁾, neinteresîndu-se d'a cerceta cum stăm cu aceste idei și în catolicism, care, la noi în țară și 'n genere între Romîni, e mult mai vechi decît mișcarea Reformației din veacul XVI; cînd se face astfel, zic, se nedreptățește pe de o parte o biserică care nu era de loc așa de strîmă și de reacționară, iar pe de alta, pare-mi-se, că pe noi înșine, prin o așa susținere, ne dăm la o parte dela o mișcare în care întreagă Europa, nu puțin timp înaintea celui d'al XVI veac, se agita. Căci într'adevăr, a susține încă mereu ceea ce spun vechile noastre cărți de literatură că «calvinismul din Ardeal inteția dincoace de munți mișcarea spre o literatură proprie romînească»²⁾, a socoti anume că subt îndemnul Calvinismului am început noi d'a scri romînește și d'a elimina slavonismul, e cel puțin

¹⁾ Dr. I. G. Sbiera: Mișcări culturale și literare, Cernăuți 1897, 13.

²⁾ Alexandru V. Gădeț: Studii asupra Cronicarilor moldoveni din sec. XVI, București 1898, 41.

necorect. Și necorect e aceasta a) fiindcă înainte de ivirea Calvinismului se afla și în biserica catolică o mișcare literară în limba poporului, iar nu numai în cea latină, și b) fiindcă chiar la Romîni se constată prin izvoare și mărturii că nu numai înainte de Calvinism în veacul al XVI, dar chiar că 'n cel d'al XV veac s'ar fi scris romînește.

De aceste două chestiuni ne vom ocupa în rîndurile ce urmează, peste tot însă din punctul de vedere al lor la Romîni.

Falșă-î afirmarea că îndemnului ideilor Calvine datorim noi Romîni emanciparea de slavonism și începutul literaturii noastre scrise. Falș e fiindcă, mult înainte de Calvinism, am putut avea de pildă, în acest sens, pe alte popoare vecine nouă, saū cu cari am fost în de aproape legături : pe Catolicii Italiani, Raguzanî, Polonezî, ba chiar și pe ortodocșii Ruși etc.

În Europa Catolică găsim, înainte de mișcarea Calvină, că trăiesc alături și se desvoltă 2 curenți : curentul latinist-umanist, a cărui manifestare fu limba latină și lîngă el curentul vulgar, cu tendința d'a scri în limba poporului fiindcă, după cuvintele Apostolului Pavel : «Gratias ago Deo, quod omnibus nobis magis loquor linguis ; sed in ecclesia malo quinque verba per mentem loqui, ut etiam alios instruam, quam decem millia in lingua».

Cunoscut e cum Caņonierele provensale ale Trubadurilor deșteptară în Italia catolică o destul de bogată și frumoasă mișcare literară, în limba italiană, prin Petrarca, Dante, Boccacio. În Veneția deja prin al XII veac se scrie italienește ; dovadă-î manuscrisul italian din 1260 cuprinzînd o legendă despre călătoria lui Ludovic, regele Franței, în Purgatoriul S tului Patriciu din Bretagne¹⁾. Tot aici își dă roade și poesia, în limba italiană, în sec. XIV ; dovadă e un poem-manuscris în care vine ca personagiū și Dante (P. Molmenti, idem, I, 125) ; dovadă sînt «Cantastorie» cari explicaū, în al lor patois, poporului adunat versurile de amor franțuzești, etc. (idem, 126) ; dovadă sînt și mărturiile istorice despre uniî Venețieni cari încă de

¹⁾ P. Molmenti : La vie privée à Venise, Venise 1895, I, 114.

pe la 1200 compuneaŭ versurî în grațiosul loridiom (idem, 126); și încă descrierea călătoriilor sale de Marco Polo: Delle meravigliose cose del mundo, tot în dialectul venețian în sec. XIV, cu nouă edițiuni din a. 1496, 1508. Prea cunoscute sînt, dar tocmai fiindcă pîn'acum s'a uîtat, barem la noi, a fi puse în legătură cu catolicismul și cu chestiunea calvinismului, nu strică să mă amintim încă de cîteva lucrări în italienește, înainte de calvinism. La a. 1470 și 1471 Chr. Valdarfer tipări la Veneția opera lui Boccaccio *Decameron*, iar în a. 1474 se tipări *de călugării* Franciscanî la Veneția, tot în limba Italiană, «opera chiamata Fiore de virtu»¹⁾, care se respîndi de aici în traduceri mai departe spre răsărit la Croați, Raguzanî etc., și spre sud la Romîni. Tot în Veneția, și în limba italiană, se tipăr la a. 1483: «Dialogo de la Sancta Catherina», iar la a. 1489 cartea: «Devote meditazioni di S. Bonaventura». La a. 1495 fu tipărită *versiunea italiană* din «Fasciculus medicinæ» a unui doctor german stabilit în Padua. La a. 1494, traducînd «de Latino *in lingua vulgare*», adică în italiană, tipări Matteo Godeca cartea «Legende de sancti» la Veneția. Ca să nu mă vorbesc de edițiile din 1491 «Divina comedia» a lui Dante, orî ale lui Petrarca «Canzoniere» din a. 1488 etc. în Veneția, și apoi altele din sec. XVI, cari toate ne arată existînd, în Italia catolică, și în special în Veneția, alături de curentul latinist, și cel vulgar cu tendința d'a scri în limba poporului opere religioase și literaro-poetică, — înainte de ivirea ideilor calvine.

Din Italia s'aŭ putut foarte bine, prin contact, respîndi și între Romîni aceste idei de a se scrie în limba poporului. Comerțul cetăților italiene cu țările Romînești în evul mediŭ e neîndoios, chiar dacā nu e încă studiat. Dintre cele 6 escadre comerciale pe cari statul Venețian le trimitea *în fiecare an* să negustorească prin lume, una era destinată pentru porturile țărilor romîne. În menționata carte asupra istoriei Veneției de P. Molmenti, lucrată după izvoare de multe orî

¹⁾ L'art de l'Imprimerie à Venise. Ferd. Ongania éditeur. Venise 1895-6, p. 6, 9.

necunoscute pînă la el și, după cîte văd, neutilizată încă în Istoria noastră, află că din Veneția «six escadres étaient équipées tous les ans, aux frais de l'État» în veacul XV și că «la première se dirigeait vers la mer Noire pour le commerce avec la Russie et le centre de l'Asie. La seconde allait à Constantinople et *commerçait dans les ports de la Roumanie* et de la Grèce» (p. 89). După o cronică-manuscris, din muzeul civic din Veneția, se mai spune despre Venețienii că «dès cette époque (adică de prin sec. XIII) leurs fertiles jardins, leurs châteaux fastueux étaient la Dalmatie, l'Albanie, *la Roumanie*, la Grèce... et autres pays, îles et royaumes où ils trouvaient profit, plaisir et sécurité» (p. 90). Iar tot după un manuscris, după legea dogelui Sebastian Zani din a. 1173, care hotărăște tariful maxim asupra obiectelor importate de Venețienii negustori din acele țări, vedem, deja prin acest timp, că vinurile din țările românești erau de calitate superioară: «le vin de toute qualité, *excepté le vin de Roumanie*, coûtait deux sous la livre» (p. 109). Iar după o altă cronică venețiană, pare-mi-se tot în manuscris, se spune că «en 1298 on construisit dans l'arsenal quinze galères, et ce furent les premières que fit l'état *pour trafiquer en Roumanie*» (p. 143)¹⁾. Iată cum, în aceste interesante izvoare (vrednice de jertfe materiale din partea institutelor noastre științifice, spre a putea fi mai de aproape studiate), se vede de tot apropiate legături între noi și Veneția, în vremi destul de depărtate. Căci de sigur că Venețienii săi în genere Italienii ne lăsaū nouă, între altele, și acele postavuri *Фршник Фршски съ златом* ²⁾ sau *рштица Фрлшка*, sau *шапки Фршкыж* ³⁾, de cari ne vorbesc doc. romîno-slave din sec. XIV; sau *чокоте*, de cari ne vorbește un act moldovean din a. 1588 (Cuv. I, 51). Și nu știū dacā resturi ale ve-

¹⁾ Moimentii aici nu confundă Romania cu Roumanie; de aceea, prin Roumanie înțelege de sigur regatul nostru, adoptând, pentru simplificare, acest nume modern în locul feluriteor nimirii vechii.

²⁾ В. Р. Насдеу: Архива Историчă, I, 28.

³⁾ Дръ Л. Милетичъ: Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ. София 1896, p. 47, 54, 57.

chilor noastre intime legături cu Italienii în genere n'o fi Calafatul, Giurgiul ¹⁾. Prin așa legături cu Italienii, s'a putut foarte bine cunoaște și naște la noi, barem prin sec. XV, apucăturile, stăruințele și aspirațiunile curentului vulgar; căci pentru aceasta nu era nevoie numai de cunoașterea literaturii contemporane italiene de către vulgul nostru.

De altminteri, mult înainte de Calvinism, vedem că la Raguzanii catolică, sub influența acestui curent vulgar italian, se naște, alături de curentul obișnuit catolic umanist-latinist, și cel vulgar, cu tendința d'a scrie în limba poporului, adică «hrvatski» saii «slovinski», încă de prin a doua jumătate a veacului al XV. Așa că în *Splet* scrie Marulić a sa «Judita» și «Susana» în versuri, iar alții din Raguză, ca Menčetić și Držić, scriu poeziile de dragoste ²⁾ în limba sîrbo-croată. Și alți tineri Raguzani compunea în *limba poporului sîrbo-croat* versuri, chiar în prima jumătate a sec. XV ³⁾ de înainte de Marulić. Și opere religioase se scriu în limba croată înainte de ivirea calvinismului. Așa fu *Lekcionar*, tipărit la a. 1495 în limba croată ⁴⁾ de către Bernadin din *Splet* (Spalatto), și cuprinzînd, pentru trebuințele locale bisericesti, epistole d'ale Apostolilor, bucăți din evangeliști etc. Mai sînt și alte *Lekcionare* scrise în *limba sîrbo-croată*, cu caractere gotice și latine, cum de pildă e unul din Zara ⁵⁾ de pe la jumătatea sec. XV. Căci de mult, în tot evul mediu, în Dalmația, pe țărmul Adriatic croat, în insulele

¹⁾ B. P. Hasdeu: Negru-Vodă, p. CXXXIX. Cf. Convorbiri literare. d.n. Martie 1900, p. 253.

²⁾ V. Jagić: Размѣръ (двѣнадцатислоговой) древнѣйшихъ стихотвореній поетовъ славянскихъ (сербохорватскихъ) въ Далмаціи, în: Извѣстія отдѣл. Русскаго языка и словесности императ. Акад. наукъ. Санктпетербургъ 1896, Томъ I, 439—466.

³⁾ Const. Jireček: Der Ragusanische Dichter Šiško Menčetić (geb. 1457, † 1527), în Arch. für Slav. Phil. XIX, 57—61.

⁴⁾ Dr. T. Maretić: Lekcionarij Bernardina Splječanina. U Zagrebu 1885.

⁵⁾ Milan Rešetar: Zadar i Ranjinin Lekcionar. U Zagrebu 1895.— Și de același: Primorski Lekcionari XV vijeka, U Zagrebu 1898.

adriatice, chiar pînă departe în diecesa Agramului, se întrebuița glagolitică alături de *limba croată* și în biserică, deși ea era catolică, și cu toate că limba latină era tare și preponderantă. Așa, ca să nu mai vorbesc de mișcarea literară sîrbocroată din Raguză în sec. XVI cu Gundulić, care în *limba sîrbocroată* scrisese capod'opere ca «Osman» și «Dubravka» ¹⁾, trecînd mai repede, vom spune numai că și în Croația catolică aflăm preoți, în prima jumătate a sec. XV, cari în biserică, afară de latină, și «*croatica lingua ad summum altare de sanctissima trinitate missa decantabitur*» (Arch. für Slav. Phil. IV, 436). Și Slovenii din Carintia, Carniola scriu, alături de limba latină, și în cea slovenă (un fel de dialect al limbei sîrbe foarte aproape de cel croat), chiar prin sec. XV. Așa ca să nu mai cităm altele, vom aminti numai traducerea unor actelatine în *l. slovenă* de pe la Friul (Arch. f. Slav. Phil. XIV, 2, 192).

Relațiunile țărilor Romîne cu Raguză sînt cunoscute ca destul de vechi. Neguțătorii Raguzani aveau statornice contuare comerciale la Tîrgoviște, București ²⁾ etc. și în secolul XV. Relațiile noastre intime cu ei se văd și într'un document din anul 1349 de la țarul sîrbesc Ștefan Dușan, care dă Raguzanilor libertate d'a merge cu mărfuri în Sîrbia, însă cu condiție «ca să meargă prin pămîntul împărătesc și regesc liber, fără pîdică; numai arme să nu ducă, nici la Bulgarî, nici în țara *Basarabească*, nici la Ungurî, nici la Bosnieci, nici la Greci, nici în vre-o altă țară străină, ci numai în țara împărăției și regatului meu». Iar la a 1442, marele sultan Amir Murat beg dă voe Raguzanilor să meargă cu mărfurile lor neîmpiedicați pe unde vor, și pe mare și pe uscat, «prin Natolia și prin Romania, prin Bulgaria și prin *Valachia*, pe la Sîrbi, Albanezi, prin Bosnia» ³⁾. De neguță-

1) Fr. Marković: *Dubravka*, Zagrebu 1888.— Și: Viekoslav Babukić: *Ivana Gundulića različite pjesme*, U Zagrebu 1848; iar mai înainte aceștiași publică pe «Osman».

2) P. Matković: *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke*,— în Rad jugosl. Akad. VII.

3) Fr. Miklosich: *Monumenta serbica*, p. 1,6, 410.

torii Raguzanî, cari erau catolicî, se slujeşte biserica catolică spre a propaga catolicismul prin ţările romîne, în contra ortodoxismului, bogomilismului şi luteranismului, chiar şi în sec. XVI. Iată ce instrucţiî se dă misionarilor pentru acest scop la a. 1581 : «Prima che passiate in Valacchia... Con prima buona occasione *piogliando in vostra compagnia alcuni di quoi mercanti Ragusei cercarete d'andar a visitare detti popoli* et li presentarete lettera, che io li scrivo *in lingua Bosna* in caratteri latini et un'altra *in carateri Illirici*» ¹⁾. *Lingua Bosna* e cea croată sau sîrbă din Bosnia, cu care misionarul avea să se adreseze bogomililor Bulgarî de pe la noi. Decî *chiar biserica catolică se foloseşte de limba poporului* către care se adresa. Dar chiar Raguzanî de pe la noi, catolicî, îşi ţineau, în capele, pe care şi le improvisau spre a se ruga lui D-şeu, peoţi cari le cîntau în limba lor ilirică, adică sîrbo-croată : capellano un prete di Antivari, che fu mandato da arcivescovo di Ragusa, detto prete Nicolo Godin di *lingua Illirica* (Fermendziu, op. cit. 9). Cu deosebire din sec. XVI avem izvoare în cari se văd Raguzanî, nu numai la curtea regelui Matei Corvin ²⁾ formînd cercul lui intim de poeţi şi literaţi, dar şi în ţările romîne ocupînd locuri de frunte. Într'un doc. munteano-slavon din a. 1577 aflu numele Харват столник ³⁾, carele e poate vr'un croat. La a. 1518 un Raguzan Hieronim Matiević e trimis de Neagoe Basarab, Domnul Muntenieî, ca ambasador la Ducele Veneţienilor Leonardus Luredanus cu care era legat printr'o strînsă prietenie (Archiva Ist. I, 2, 69). La a. 1598 Mihaî Viteazul trimite în misiune diplomatică la împăratul Rudolf şi Archid. Maximilian pe Ion Marcu

¹⁾ P. Fr. Eusebius Fermendziu : Acta Bulgariae ecclesiastica, Zagrabiae 1887, 5.

²⁾ Vezi în disertaţia despre ragusanul din curentul latinist Criević, din sec. XV, în Starine jugosl. Akad. IV, 171—190.

³⁾ Сборникъ за народни умотворения, наука і книжна, издава Министерството на народното просвѣщение, София, IX, 361.

Dubrovceanul său Raguzanul ¹⁾. Și e destul numai a deschide citata carte: Acta Bulgariæ eccles., spre a se vedea cât de bună catolică erau Raguzanii de pe la noi și câte servicii nu aduceau ei, din toată inima, catolicismului în silințele lui de propagandă ²⁾. Așa că Croații și mai ales Raguzanii ne au putut aduce cu dînșii, natural, și ideile de întrebuițare a limbei poporului, mai ales că, după cum văzurăm, de limba poporului la care voiau să întindă catolicismul se slujiau chiar după planurile religiei Catolice.

Și în Polonia vedem acele două curente literare de care vorbirăm la Italieni și Raguzani. Anume și acolo aflăm că, de multe ori, sub îndemnul și ocrotirea bisericeii catolice, se dezvoltă o literatură națională, în limba polonă,—deși la început mai numai îngăduită, spre a ușura vulgului înțelegerea învățăturilor bisericesti din cărțile cele latinești care predominau. În «Altpolnische Sprachdenkmaler», valoroasa carte a profesorului Nehring dela Breslau ³⁾, se arată, cu destulă dezvoltare, această mișcare literară în Polonia din sec. XIV și XV, deci înainte de Calvinism — ca să nu mai vorbim de sec. XVI. Aci se vede cum încă de mult biserica catolică, prin conciliul dela Buda (a. 1279), hotărăște că: Baptismum celebretur... *in vulgari* sub hac forma (p. 6). În conciliul dela Breslau (a. 1248) se hotărăi ca preoții: singulis diebus dominicis et festivis post evangelium dicant publice *in vulgari suo* orationem dominicam et symbolum (pag. 39). O constituție, dată la a. 1285 de episcopul din Gnese Iacob Swinka pentru Poloni, spune că «presbyteri... symbolum et orationem et salutationem virginis... exponere populo debeant *in polonico* et festa indicare. Si qui adeo periti fuerint, exponant evangelium» (p. 40). Iar într'o altă constituție, episcopul Nanker din Cracovia (a. 1320) îndeamnă ca: «Si quibuspian concessum fuerit *evangelium vulgarter exponere*, studeant dilligenter».

¹⁾ Dim. A. Sturza: O scrisoare autografă dela Mihaii Viteazul, București 1888. Extras din Anal. Acad. Rom. s. II, t. VIII, secț. II, pag. 5.

²⁾ Tot așa întrebuițează azi biserica catolică pe medicii s. e. în China.

³⁾ Prof. Dr. Nehring: Altpolnische Sprachdenkmaler, Berlin 1886.

Aşa că nu mult înainte de timpul nostru, printr'o neîntrecută sîrguinţă a învăţaşilor polonî, se putu descoperi destul de multe manuscrise din această ante-calvină mişcare literară în limba polonă.

Cele dintîi începuturi se fac sub influenţa limbii şi literaturii cehe, din care pricină, prin veacul XIV, chîr şi al XV, Poloniî scriu mult şi în această limbă. Astfel vedem că la sfîrşitul celui d'al XV veac un humanist Conrad din Polonia corespundează cu iubita-î în limba cehă ¹⁾; după cum tot pe acum scriu Poloniî o cronică în Polonia şi în limba cehă. Prin sec. XV Poloniî măi traduc biblia «ex bohemico idiomate *in nostram linguam polonicam*». S'aũ descoperit fel de fel de glosse interlineare, orî pe margini, făcute în limba polonă la texte latine, spre a fi astfel înţelese de credincioşî. Aşa sînt glosse polone la o predică latină din a. 1420; glosse într'un quadragesimale super epistolas din a. 1448; glosse polone într'un manuscris super epistolas per annum dominicales din a. 1462 şi alte glosse din sec. XV, tot în l. polonă, asupra textelor latine despre Isaia, Isus Christos etc. (Nehring, 16 28). Sînt manuscrise cu traduceri din latină în l. polonă a numelor de plante şi boale (28-31), şi a numelor lunilor (31). Apoi e din sec. XV un fel de dicţionar latino-polon (34), făcut, cum spune autorul lui, «ut tamen eo facilius sacram scripturam literaliter et partim mystice et spiritualiter intelligere possint», care măi spune încă şi că acest «vocabularius... collectus est... ita quod latinum praecedat *et vulgare* subsequatur (34). Măi sînt din sec. XV manuscrise cu explicări în limba polonă a expresiunilor juridice de dreptul comun şi un vocabular juridic (35-37). Tot astfel sînt şi predicî scrise în l. polonă în sec. XIV şi XV (72); saũ Psaltirî, ca cea numită Floriană (sec. XIV), saũ cea de la Puławy din sec. XV (108); şi cărţi cu rugăciuni din sec. XV tot în l. polonă (p 123); şi o Con-

¹⁾ W. Nehring: Ueber den Einfluss der altczechischen Literatur auf die altpolnische, în Archiv für Slav. Phil. I, 60—81 şi II, 409—436.

fessio din sec. XV ¹⁾. Se găsesc și manuscrise cu felurite legende în prosă tot în limba polonă: despre viața lui Isus, despre sfința Maria, papa Urban, sfântul Blasius etc. de prin mijlocul sec. XV (Nehring, 128); sau *în versuri* ca cîntecul despre «Boga Rodzica dziewica» din a. 1408 (Arch. f. Sl. Phil., II, 370), sau ca un «cîntec de crăciun» despre nașterea lui Christos din a. 1442 și ca cîntecele în versuri toate despre sfinții Adalbert, Florian, Stanislau etc. (Nehring, 192). Mai sînt din sec. XV manuscrise în limba polonă cu poezii lumești; în ele se cîntă amorul, sau un fel de batjocură de popă, sau despre rău făcători (Nehring 232).

Iată dar cum și în Polonia, înainte de ivirea calvinismului, se văd 2 curente literare: unul preponderant latinist, (despre care nu mai vorbim aici, fiindcă-i cunoscut) și cel alt, deși mic, însă trăind și dezvoltîndu-se și el alături de cel tare, anume curentul popular care tindea să dea în l. poporului, înțeleasă de toți, lucrurile de care se simția nevoie pentru viața lui intelectuală și sufletească. Ș'apoî și în Polonia catolicismul era în dezvoltarea și libertatea sa!

Aceste idei ale curentului popular, trebuiau să ne vie cu deosebire dela Polonă, cînd cunoscute sînt prea bine legăturile de tot soiul: politice, comerciale, intelectuale dintre ei și țările romînești, mai ales Moldova, încă din sec. XIV. E atît de știut lucrul acesta încît socotesc a fi de prisos a mai înșira aici influențele felurite ce Polonă exercita în Moldova și foloasele ce căuta să le tragă dela noi, nu numai pentru trebuințele lor materiale sau politice, ci și pentru respîndirea catolicismului. Cunoscute sînt și rolurile însemnate pe care unii Polonă le-au jucat în Moldova sub domnia lui Alexandru cel Bun, Ieremia Movilă etc. ca slujbași ai statului Moldovean.

Interesant e a spune chiar faptul că pentru ortodocșii Ruși din Galiția și Polonia, lupta lor cu catolicismul fu un

¹⁾ Dr. A. Kalina: Anecdota palæopolonica, în Archiv f. Slav. Phil. III, 621.

puternic îndemn către o literatură proprie rusească ¹⁾. Mișcarea literară, întezită de Skorina prin tăpărituri în limba rusă și paleoslavă înainte de calvinism, la a. 1517, se face chiar pe temeul Bibliei cehe din a. 1506. Iar cehii erau tot catolici! Și nu rare ori întrebuițează Skorina în traduceriile sale bisericesti, ca Apostolul, comentariile latine catolice. Iar, cum însuși spune, mai toate le face pentru Ruși, în рускiи языкъ și cu рускiя слова ²⁾. Din aceleași motive, se vede, scosese acest curent vulgar, încă mai dinainte, cărți ca Octoihul din 1491, tipărit la Cracovia de germanul catolic Feol ³⁾. Iar când se ivi protestantismul în Vilna, după a. 1521, acesta lupta aici la Ruși nu spre a desvolta literatura națională, nu spre a da ajutor în acest sens curentului vulgar, ci din contra, dînd învățăturile protestante în l. polonă, lupta, chiar din răsputeri, ca Rușii să-și asvirle limba lor și să o primească pe cea polonă (Vladimirov: Skorina, p. 40). Dovadă de aceasta sînt s. e. Biblia Bretskoe (a. 1563), Biblia Nesvižskoe (a. 1572), făcute de protestanți pentru Ruși în l. polonă cu scopul propagandei lor protestante. Iar tot în acest timp, între 1530—1572, fără nici un îndemn protestant, căci acum arătarăm cum lucra protestanții, și nici cu îndemnul direct catolic, ci numai după ideile curentului vulgar care voia să-și apere poporul și de una și de cealaltă propagandă, fu trimis de Maloruși în Rusia la Moscova călugărul Isaia (preoțit și diaconit în Moldova) ca să caute: библию по нашему языку рускому cu scopul de a o tipări: выдати тисненемъ печатнымъ нашему народу христіанскому литовскому ⁴⁾

¹⁾ П. А. Сырку: Изъ исторіи сношеніи русскнхъ съ румынами, in: Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесн. Императ. Акад. наукъ. Томъ. 1, 524—542.

²⁾ П. В. Владимировъ: Докторъ Францискъ Скорина, Санктпетербургъ, 1888, p. 169, 184, 238, etc.

³⁾ Н. Каратаевъ: Осмогласникъ 1491 года, напечатанный въ Краковѣ Кирилловскими буквами, Санктпетербургъ 1876.

⁴⁾ А. Θ. Бычковъ: Описаніе церковно-славянскихъ и русскихъ рукописныхъ сборниковъ Императорской публичкой библиотеки, Санктпетербургъ 1882, I, 143.

Dacă ne întoarcem privirile și la celelalte popoare ortodoxe de lângă noi, tot așa vedem două curente literare trăind unul lângă altul; însă unul, cel mai mic, cel popular, doar furișându-se pe lângă cel mare întemeiat pe biserică și tradiție. Așa de pildă la Bulgari, încă din vremile lui Kiril și Metodiu, trăește tare și impunător curentul d'a se scrie, și pentru biserică ca și pentru alte nevoi culturale, cu limba așa numită paleo-slavă, câtă o mai puteau ei ști. Dar ca furișate se strecoară în aceasta, prin redacțiunii așa numite medio-bulgare, mulțime de forme din limba vie bulgărească; ba încă așa de multe că, chiar din această pricină, de după sec. XII sau XIII nici nu se mai poate zice, de cât numai din punctul de vedere istoric, că limba textelor bulgare ar fi cea paleo-slavă. Așa e s. e. Apostolul macedonesc, ori Octoihul dela Strumița din sec. XIII, sau Povestea despre răsboiul Troian din sec. XIV, ori unele letopisețe din sec. XV sau XVI. Acestea întrebuițează, mai mult sau mai puțin consequent, și ortografia paleoslavă, cu **Ѣ**, **Ѧ**, **Ѧ**, și **Ѧ** etc. Iar în sec. XVII se vede clar de tot, din cite ne-au păstrat vremile, că un curent popular *trăește de mult* alături de cel vechiul literar, un curent care își dă truda să scrie în limba *vorbilă* a poporului bulgar și cu o ortografie simplificată după trebuințele acestei limbi. Așa e слово «сѣго ꙗвѣѣа вѣѣа члѣкѣ»¹⁾ sau ꙗпокалиписе апостола Павла²⁾ sau cartea «Ѣвгар»³⁾. Acestea nu mai au flexiunile paleoslave, ceea ce de altfel au majoritatea lucrărilor contemporane lor, cari sunt din curentul celalt, cel mare literar. Și tot după tendința curentului popular, acele lucrări citate n'au nici **Ѣ**, nici **Ѧ**, ci, prin simplificare, literile corespunzătoare sonorilor limbii bulgare vorbite. Curentul acesta popular nu se poate încă urmări și constata departe înapoi în timp, fiindcă nu s'au păstrat resturi de

1) П. А. Лавровъ: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва 1893, p. 15.

2) V. Jagić: Opisi i izvodi, în: Starine jugoslavenske akademije, IX, 137.

3) A. Leskien: Abagar — ein neubulgarischer Druck aus dem XVII. Jahr., în Arch. fur Slav. Phil. III, 2, 518.

scrieri: invasiile turcești și vremile le-au distrus, orî și dacă se mai află pe undeva, nu sînt încă descoperite. Ele însă au existat de mult, și secolul XVII ni le arată, producîndu-se tot fără de îmboldirea calvinismului—Sec. XVII însă ne mai dă, la vecinii noștri, dovezi că nu numai calvinismul, ci și biserica catolică sprijinea limba poporului, adică ideile curențului vulgar. Așa catolicii din Bulgaria, Sîrbia și țările romîne corespundează cu autoritățile papale în limba poporului,—sîrbă mai ales. Catolicii din Cipovaț, în Bulgaria, scriu la a. 1629, în limba sîrbă vorbită, o plîngere către Papa (Fermendžiu: Acta Bulg. 33); acelaș lucru fac aceiași într'un alt act din 1637 (idem, 43), în altul din 1648 (idem, 189). Tot astfel la a. 1653 scriu catolicii din Novobrdó (în Sîrbia) în limba sîrbească către Papa (idem, 225). Și tot din acest an 1653 avem o rugăciune a catolicilor din Cipovaț în l. sîrbă către inst. de propaganda fide; în ea cer d'acolo ajutor bănesc spre a-și întreține școala în care se învăța limba lor. Cer «încă 15 scudî spre a se mai mări cu ei eafa maestrului vostru și al nostru, lui Don Lile dela școala din Cipovaț, în care poporul nostru, care va învăța în această școală a voastră, cu a voastră milă și ajutorare» (idem, 245). Iată cum biserica catolică nici p'aici nu se împotriva limbei naționale! Și chiar la noi, episcopul din Bacău se adresează în 1647 tot în l. sîrbă credincioșilor săi din Moldova (idem, 180). Iar catolicii din Olanjeș în Muntenia tot în limba sîrbă mărturisesc printr'un act zelul învățătorului lor Deanović carele învățase «pe copilașii noștri învățătura creștinească, să citească și să scrie» (idem, 318). Deci biserica și preotul catolic îi învățaui se citească și se scrie sîrbește în a doua jumătate a veacului al XVII! Tot ei îi mai învățaui încă, ocrotindu-le spiritul național, «gramatica și orînduirea lor, așa încît, pe lîngă aceasta, copiii pot să citească profesiile și epistolele și să slujească orî-ce lucru în biserică». Mai avem încă și alte documente din cari se poate vedea cum însăși biserica catolică înțelegea, și pentru ortodocși, că mijlocul cel mai bun d'a i converti ar fi protejarea limbei lor naționale. Iar această politică a ei mergea tocmai în acord cu

mîșcarea curentului vulgar, fără să aibă vr'o legătură cu calvinismul ¹⁾. Căci știut e, că stăruințele catolicismului prin țările ortodoxe dela Dunăre sînt mult mai vechi, ele încep cel puțin de prin sec. XIII pe la noi și al XI peste Dunăre.

Și tot astfel, dacă am mai cerceta la Sîrbii mișcățile unui curent popular, le am găsi și acolo lucrînd pitulat, însă lucrînd, înainte de ivirea calvinismului.

Așa dar, înainte de ivirea calvinismului și de propagandele lui constatăm la Italieni, la Raguzani, la Poloni, la Maloruși, ca să nu mai amintim și pe Cehi (ca un vechiu rest și la Bulgari) că două curente trăesc și se desvoltă unul lîngă altul: unul literar și tradițional, mai aristocrat, și celalt popular (vulgar). Și am văzut cum cel popular trăește, se desvoltă, ba e chiar ajutat la nevoi de biserica catolică. Din acestea reese dar că nu calvinismul a adus noua idee de a se scrie în limba vulgară ²⁾, ci că el a găsit un teren de mult pregătit și desțelenit în acest sens.

De aici însă ar putea reeși, pentru noi Romîni, dovada că nu calvinismul ne-a dat impulsul prim, impulsul din atară, spre a ne lăsa de limba slavă și a începe a o 'ntrebuința pe cea romînă? Nu tocmai; fiindcă s'ar putea răspunde că chiar dacă noi am avut sub ochi pîldele Venețienilor, Raguzanilor Polonilor cu cari am fost în contact ³⁾, totuși fiindcă ei nu ne îndemnau la aceasta, traducînd orî tipărind în romînește, n'am venit singuri la aplicarea în practică a acestei idei pînă ce nu ne îndemnară Calvinii. Această obiecțiune însă ni se poate aduce numai profitînd de faptul că înainte de jumătatea secol.

¹⁾ În lumoa catolică din Germania mișcarea aceasta a curentului vulgar cu produse literare în limba germană e încă de prin sec. XIII; dovadă sînt textele de tot felul din acea vreme. Vezi-le în Wilhelm Wackernagel: *Altdeutsche Predigten und Gebete aus Handschriften*, Basel 1876.

²⁾ Căci el există și se desvoltă chiar în Germania, mult înainte de Calvinism (cf. Wackernagel).

³⁾ Și nu trebuie să ne 'nchipuim țările Romîne din sec. XV stînd prea departe de mișcările culturale ale celorlalte popoare din Europa, — barem în rîndul cărturarilor.

XVI n'avem nimic scris în limba românească. Însă, pe de o parte, în acest caz argumentum e silentio e un argument foarte slab; fiindcă se poate că așa lucrări să fie pe undeva, dar nimenea n'a avut pînă acum norocul să le descopere (așa cum ele se descoper mereu la Poloni). Pe de altă parte, e întrebarea dacă nu cumva se poate și la noi constata, barem indirect, cel d'al doilea curent, și anume cel vulgar românesc, alături de cel slavonesc, înainte de propaganda calvină.

N'ași putea hotărî dacă mult interesantul, dar pierdut azi, Catehism românesc, tipărit la a. 1544 la Sibiu, n'o fi rodul acestui curent vulgar în Transilvania¹⁾, căci data de 1544, destul de devreme pentru o mișcare literară calvină între noi, m'ar face să mă 'ndoiesc că el ar fi fruct al stăruinței calvine. Și pare-mi se că această înclinare a mea, d'a-l crede mai mult pro lus al curentului vulgar decît al calvinismului, ar putea fi susținută încă de glossa marginală din a. 1548, făcută în l. romînă, pe un hrisov dela Mircea Ciobanul, — care iarăși ar fi prea de vreme spre a o socoti ca un produs al mișcării calviniste (Convorbiri literare, Aprilie 1900, p. 332); precum și de scrisoarea românească dintre 1511—1521, de pe vremea lui Neagoe Vodă, — deși aceasta e adresată judeului Brașovului Hanăș Bengner (Hurmuzaki XI, 843, actele adunate de N. Iorga). Iar acestea nu cumva ne-ar da nădejdea și încrederea că ar fi existînd pe un lea originalul românesc cu ale lui Neagoe-Voda «Invățăturî către fiul său Teodosie» de cari spun unele izvoare? Căci, chiar dacă se află textul, contimporan Domnului Neagoe, în slavonește, aceasta nu ne-ar împiedica de loc, cred eu, a socoti că el ar fi numai o traducere slavonă a originalului românesc: compoziții slave ale noastre din sec. XVI și XVII, cu limba corectă și frumoasă, mai avem încă în Codicele dela Chiev și cel dela Tulcea (publicate de I. Bogdan).

De altminterî noi avem azi cîteva mărturii despre o mișcare literară, fie ea cît de mică, în limba românească.

¹⁾ Bianu și Hodoș: Bibliografia românească veche I, 22.

În «Codex Diplomaticus Regni Poloniae et M. Ducatus Lithvaniae, I», Doghiel, vorbind de niște doc. despre relațiunile Poloniei cu Moldova, Muntenia și Basarabia în sec. XV, spune că ele ar fi fost scrise românește: «Litterae homagiales Palatinorum Moldaviae, *scriptae sunt în lingua Valachica* cuius neminem gnarum Cracoviae, cum in Tabulario Reipublicae instrumentorum originalium exemplaria conficerem, reperire potui, inde est, quod illarum summarium tantum ex registro, quod in eodem Tabulario extat, descriptum hic subjungitur» (p. 597). După câte vedem în cartea lui Uljanickij: *Materialy*, Moskva 1887, pag. V, prințul M. A. Obolenskij, fostul director al archivei principale din Moscova, ar fi dat peste așa documente de cari vorbește Doghiel că ar fi fost românești, dar că ele n'ar fi scrise în l. română, ci în cea rusească.

Eă acum nu pot avea la 'ndemână raportul despre ele în anele comisiei archeograficești din Moscova, ca să văd cum resolvă Obolenskij spusele lui Doghiel; totuși par' că nu-mi vine a crede că Doghiel, care le-a avut în mână, nu-și ar fi putut da socoteală că ele sînt scrise rusește; deși Uljanickij azi tăgăduie și el pe Doghiel. În așa caz ar fi de discutat dacă doc. văzute de Obolenskij sînt chîar acele văzute și menționate de Doghiel.

Dar afară de aceasta, în inventariul de documente aflătoare în archiva regală din Cracovia, făcut de pe vremea regelui polon Ioan Sobieski, se vorbește de un doc. pierdut, *scris în l. română* la a. 1464. Anume, spune inventariul că în acest act se afla, din partea sultanului Baiazed: «ejusdem salvus conductus mercatoribus Poloniae *idiomate valachico scriptus* et sigillo imperatoris signatus. Anno 1464» (Arch. Ist. I, 2, 60).

Archiv für Österreichische Geschichte, Band 39, are publicat de Dr. B. Dudík conținutul archivelor din Galiția și Lodomeria. La p. 132—133 nespune că în Archiva Magistratului din Lemberg, «in den Urkunden des XV Jahrhunderts von Nr. 47 an bis 354 liegt unter Nr. 69 *eine walachische Urkunde* mit der Kyrilica, ohne Datum, aber wahrscheinlich um 1410. Mircze Wojewoda Multanski erneuert einen alten mit Wladislaw Jagello und Witold abge-

schlossenen Handelsvertrag und erlaubt den Russinen, wenn sie in Targowisz die Mauth entrichtet haben, überall in seinem Reiche Handel treiben zu können... Die Sprache der Urkunde selbst ist eine *lingua franca*, ein Gemisch von alt-slavischen, ungarischen, russischen und polnischen Worten, ein Beweis, dass Handel treibende Völker sich Sprachen bilden»¹⁾.

Intetesan ar fi ȳară d'a Ńti cam din ce timp sĳnt celelalte 2 manuscripte moldave dintr'o altă colecție tot d'acolo, din orașul Tarnow, de care vorbește (p. 117) Dudík spunĳnd: «Die Handschriften-Sammulung, 315 Nummern... Sie zahlt 27 ruthenische Manuscripte und 2 *moldauische*». Așa fapte făceaŃ chĳar pe Uspenskij, ĳn disertația citată, să creadă ĳn adevărul vorbelor lui Doghiel.

Ș'apoi Dudík declară că le-a văzut; cum se și vede din spusele-ĳ că limba lor e *lingua franca*, adică un fel de limbă romanică, limba romĳnă, din care slavonismele sună pentru el ca «ein Gemisch»; ceea ce se mai poate vedea și din arătarea ce o face a cuprinsului celui d'ĳntăĳ.

De altfel dintr'un alt izvor, asupra căruĳa dl. Iorga mi-a atras atenția, se vede că ĳn sec. XV se scriaŃ acte diplomatice ĳn limba romĳnă, și că apoi din aceasta se traduceaŃ ĳn latinește sau slavonește, — după cum cerea conveniența diplomatică sau alte necesități. Astfel avem azi păstrat ĳn traducere latină jurămintul omagial al lui Ștefan cel mare către Cazimir regele Poloniei²⁾, precum și a aceluĳași act traducere ruteano slavă³⁾ din anul 1484. Iar pe copia latinească a acestui act e scris, chĳar ĳn timpul actului omagial: «*Нес inscripcio ex Valachico in latinum versa est, sed rex Ruthenica lingua scriptam accepit*». Din această notă, ĳn afară de o nouă mărturie pentru scrierea limbei romĳne ĳn veacul al

1) Veđĳ și Th. Uspenskij: О нѣкоторыхъ славянскихъ и по славянски писанныхъ рукописяхъ, ĳn Журналъ Минпст. народн. просвѣ. din Petersburg, pe Noembre 1878, p. 76.

2) Dr. Anatoli Lewicki: Codex Epistolaris saeculi decimi quinti, w Krakowie 1894, p. 337, publicat ĳn Monum. medii Aevi historica, tom. XIV.

3) В. А. Уляницкĳй: Материалы, p. 113.

XV, mai ne vine și o confirmare a credinței mele, mai sus atinse, că Doghiel a putut vedea și el acte românești din al XV veac.

Iară spre o și mai mare întărire a acelor mărturii despre scrierea în l. română înainte de calvinism, și anume chiar în veacul al XV, ne pot sluji următoarele.

Într'o lucrare pe care am publicat-o în limba croată ¹⁾ în anul trecut, am adus, socot destul de clar, câteva date spre confirmarea acestui fapt. Anume vorbind despre litera Ѡ, am dovedit că ea nu e altceva decît o transformare paleografică a literei paleoslave ж (pag. 64—73). Știut e că paleoslavul ж avea valoarea nasală (=ǫ) care, mai departe, se poate zice că mai trăi în limba mediobulgară cel mult pînă în sec. XIV. Pînă în acest timp, adică pînă ce nasalismul lui ж=Ѡ dispare, limba ca organism îl transformă în ѡН, din care în unele vorbe se perdu mai repede nasalismul Н, iar în altele trăi mai mult. Așa că pînă în sec. XIV cînd Н dispare de tot, întîlnim în monumente literare bulgare aceeași vorbă scrisă cînd cu ж (sau Ѡ), cînd cu ѡН care era scris și ca ѠН. Însă, tocmai fiindcă nasalismul nu se perduse încă de tot în limbă, vine Ѡ și cu sensul de nasal (=ѡН) și cu sensul nenasal (de ѡ). Așa dar, am dovedit acolo că chiar în monumentele mediobulgare pînă la sec. XIV Ѡ înseamnă a) ѡН, b) ѡ în același timp de cel puțin două veacuri; iar în sec. XIV nu mai are nasalismul său, căci nu-l mai constatăm nicăiri în monumentele literare bulgare.

Noi Romîni, cari avem scrieri în romînește numai din sec. XVI, avem în ele conservat pe Ѡ cu *aceleași ambe însemnări*, adică și ca nasal și ca nenasal: ѠН și Ѡ = în, sau după mine ѡ și î.

Dar, Bulgarii nu mai aū Ѡ nasal deja din sec. XIV; Romîni, cari scriu în limba slavă documente, cronicî etc. *nu puteaū ca în limba aceasta să întrebuițeze pe Ѡ cu valoare*

¹⁾ Ihe Bărbulescu: Fonetika ćirilске азбуке у писанју rumunjskoga jezika XVI i XVII vijeka, u svezi sa Srpsko-slavenskim, Bugarsko-slavenskim i Rumunjsko-slavenskim spomenicima. U Zagrebu 1899.

nasală, căci ea n'o mai avea de mult. Decî ca Romîniî s'o aibă în sec. XVI în scrierea limbei romîne, nu se putea decît dacă admitem că ei *au scris romînește în spațiul de timp dintre sec XIV și XVI*. Căci firește nu e natural a crede că ei s'ar fi întors peste un secol înapoi spre a relua dela Bulgari pe nasalul *ѣ*, pe cîtă vreme aveau pe *к* și *ѣ* chiar de prisos. Aceasta dar ne-ar impune a crede că și în sec. XV s'a scris romînește.

Afară de aceasta sîrbul Constantin Filosoful, care trăește în Serbia sub regele Ștefan Lazarević (mort 1427), ne vorbește, la începutul sec. XV, de un *к* al limbei romînești. El zice «cum ai să zici în limba romînească *кѣ* ? cu *к* iar nu cu *ѣ* ¹⁾. Decî chiar dacă e vorba aici de sonul lui *к*, totuși se întrevede că Romîniî scriaîu vorba de azi *bea* cu *к*, iar nu cu *ѣ*. Căci Sîrbiî nu mai deosebeau atunci pe sonul *к* de *ѣ*.

Și încă, același Constantin Filosoful vorbind de litera *ѣ*, zice, după cunoștințele lui, că ea e literă romînească, că e *власко слово* ²⁾. Evident că spre a o numi el așa, urmează că *barem pe vremea lui scriaîu Romîniî romînește*, întrebunțînd aceea literă. De altfel lucrul acesta, cu privire la *ѣ*, — se mai confirmă și prin aceea că pe el, în afară de cazul că îl aflăm în sec. XV scris de noi în documentele romîno-slave, îl mai găsim, în afară de vorbele slave ori numele proprii, și în forme de cuvinte proprii ale limbei romînești. Astfel într'un «*катастих цю сем кѣина кѣла*» ³⁾, scris în limba munteano-slavă la a. 1508, decî înainte de mișcarea calvină, aflăm vorbele la plural: *за верици* adică rom. «*pentru verigî*», ceea ce nu poate fi formă bulgărească cu *ѣ*; sîrbească sau rusească iară nu poate,

¹⁾ Iată întreg textul: *власкѣинамъ ѣзи.сомъ како право речени кѣ ? съ кѣ бо и се, а не съ ѣ* (în *Starine jugosl. Akad. I, 18*).

²⁾ Iată textul, după un manuscris din biblioteca din Belgrad (Sirbia) sub numărul 144: *м ѣ сн писменъ числомъ занеже и два болгар'скаа кѣ, ѣ и власка два. ѣ ѓ*. Ce va fi a doua literă *ѓ* n'ași putea spune sigur; imi vine însă a o pune în legătură cu *ѓ* = cu *н* dintr'un Mineu sîrbesc din a. 1551 (în *Arch. fur Slav. phil. XIV, 3, 479*). În așa cas ar fi poate un fel de *ѣ*.

³⁾ Dr. J. Милетичъ: *Нови Влахо-Бълг. Грам. p. 33, 36, 44.*

fiindcă, aceste limbă nicî n'au avut, după cum paremi-se nicî n'au această vorbă. Tot acolo găesc : ραδη ηαδραυη, adică rom. «pen-tru nădragî», ceea ce nu e cu sunetul -gî -υη nicî în limba ungu-rească din care am luat cuvîntul, nicî în cea bulgărească sau sîrbească sau rusească. Tot așa mai găesc aici : παμμαυη, care nu se află cu sunetul υ nicî la Rușî de unde e vorba, nicî la Bulgarî sau Sîrbi. Decî ai noștri *scriaă* cu υ înainte de calvinism *vorbe curat romînești* sau după fonetică sau după origine.

Iar acestea de pîn'aci ne-ar îndemna d'a nu supune prea mult îndoeliî aceea ce izvoarele ne spun, că mitropolitul Țamblac, de pe vremea lui Alexandru cel Bun (a. 1401—1433), domnul Moldoviî, ținu *în limba romîna* cuvîntări calde în mitropolia din Suceava ¹⁾.

Iată dar o mare serie de fapte din carî reese că trebuie să lăsăm la o parte credința că calvinismul e factorul care ne-a împîns să părăsim limba slavă și să o luăm pe a noastră romînească în întrebuițare publică. Calvinismul a putut numai să întărească și mai mult, să mărească și la noi un curent care exista de mult în conformitate cu o mișcare analoagă la alte popoare catolice cu carî din vremî eram în legăturî: la Italienî, Venețienî, Raguzanî, Polonî, precum și Bulgarî etc. Pînă azi n'am găsit încă resturî de scrierî din acea mișcare literară vulgară adică romînească înainte de calvinism; aceasta însă nu înseamnă că ea n'a existat, cum văzurăm și din cele precedente, chîiar în secol. XV. De aceia, cred eu, că cu atît mai mult fiind că e mai tîrziu, n'ar trebui să credem despre epoca lui Neagoe Basarab că în vremea aceia se scria «slavonește, limba întrebuițată pre atunci *exclusiv* în literatură» ²⁾.

¹⁾ Episc. Melchisedec în «Revista pentru Istorie, Archeol. și Filologie», III, 6. Cf și Xenopol: «Istoria Romînilor, Iași 1889, II, 264.

²⁾ I. Bogdan: «Cultura veche romîna», p. 79, una din cele două conferințe ale saie, ținute la Ateneu, și tipărite în a. 1898.

Slavonismul și introducerea limbii române

Printre cauzele cărî, în afară de Calvinism, se mai aduc că aŭ surpat la noi slavonismul și aŭ făcut a se introduce limba romînă în întrebuițarea publică, e și «*ignorarea din ce în ce a limbei slave*»; așa încît pe la sfîrșitul celui d'al XVI-lea veac, «după aproape 3 veacuri dela fundarea Principatelor, cărturarii romîni, călugări, preoți, dascăli ajunseră ca nicî chîar dinșii «*să nu mai știe slavonește*»¹⁾.

Constatarea aceasta însă, pe care pînă acum aŭ făcut'o toți oamenii noștri de știință și pe care eŭ chîar de acum o declar de neadevărată, e rezultatul ideii confuze ce aŭ avut'o ei despre felul limbei în care ni sînt scrise textele slavonești. Căci unii aŭ socotit această limbă de limba lui Ciril și Metodiŭ adică paleoslava, avînd decî fonetica, morfologia și sintaxa paleoslavă, în carî însă numai icî-colea s'ar fi strecurat cîteva caractere lexicale sau fonetice din limbile de mai tîrziu bulgară, sîrbă sau rusească²⁾. Iar alții o numesc limbă bulgărească pe aceia a textelor slave din Muntenia și rusească pe acea a celor din Moldova³⁾;

¹⁾ Al. V. Gidef: Studiŭ asupra cronicarilor Moldoveni din sec. XVII, București 1898, p. 33.

²⁾ B. P. Hasdeŭ: Limba slavică la Romîni, în ziarul «Traian» din anul 1869, p. 207, 252, 268, 332 și Cuvente den bătrăni, II, 77, 270—274.

³⁾ Венелинъ: Благо-Болг. грам. — Ep.scopul Melchisedec s. e. în Cronica Hușilor.

saŭ îi mai zic în general limba mediobulgară ¹⁾). Dară și acești din urmă, ca conclusiune ajung la aceeași constatare de mai sus; fiind-că și ei socotesc limba mediobulgară drept una ce ar fi păstrat peste tot sintaxa și morfologia paleoslavă, și că numai unele caractere fonetice, și ortografice noui are ea introduse în limba paleoslavă adică a lui Ciril și Metodiŭ. În fond, între cea d'întîi numire a acestei limbî a textelor noastre slave (slavo-ecclesiastică, paleoslavă saŭ a lui Ciril și Metodiŭ), și cea d'a doua (mediobulgară), nu se vede a fi vr'o altă deosebire de cît numai cea a numelui; fiind-că, și cei d'al doilea ca cei d'întîi socotesc de erori ale scriitorilor textelor noastre slave niște caractere esențiale ale limbii mediobulgare de după veacul XII saŭ XIII, — caractere însă cari chiar constituiesc deosebirea între limba veche slavo-ecclesiastică și mediobulgara de după aceste veacuri. Aceste caractere esențiale sînt mai ales transformarea flexiunilor la declinări și apariția unui cas general în locul celorl'alte casuri din declinație ²⁾).

Dară tocmai de lămurirea felului de limbă a textelor noastre slavonești atîrnă des'egarea chestiunii introducerii limbii romîne în afacerile publice.

De cea ar fi nu fără de interes a lua 'n cercetare aceste două chestiuni:

a) Dacă limba slavă din textele noastre e în esența ei cea veche slavo-ecclesiastică saŭ a lui Ciril și Metodiŭ.

b) Dacă limba slavă din textele noastre nu mai era știută, pe la sfîrșitul veacului XVI și începutul celui d'al

¹⁾ I. Bogdan: Câte-va manuscrise slavo-romîne, Bucur. 1886, p. 14 și vechile Cronice moldov. pînă la Urechis, Bucur. 1891, p. 38, și Cînci docum. istorice slavo-romîne, Bucur. 1889, p. 21.

²⁾ Și probabil că tocmai aceasta a făcut pe mult stimatul meu fost Profesor d. Ion Bogdan, mai tîrziu, (a. 1898) să numească această a noastră limbă literară slavă că «era vechea bulgărească saŭ vechea slavonă bisericăască», în «Cultura veche romînă» una din cele două ale sale conferințe, apărute București 1898, la p. 69. Cf. însă lucrările aceluiași, menționate aici la p. 21, nota 3, că ea e limba mediobulgară.

XVII, de cei ce o scriaă, — cum susțin toți oamenii noștri de știință de pân'acum.

a) *Limba Cirilo Metodiană și limba textelor romîno-slave.*

Noi căutăm, în textele noastre slavonești, limba lui Ciril și Metodiū saū așa numită vechia slavo-ecclesiastică, paleoslavă. Aceasta e însă fals nu numai pentru noi, ci fals ar fi chiar pentru Bulgari, Sîrbi, Ruși, de ar voi să caute aceiași limbă în monumetele lor literare de după sec. XI saū XII. Căci, sub numele de limba lui Ciril și Metodiū care, în cele mai vechi isovoare, se numește *ѠЗЫКЪ СЛОУЕНСКЪ*, se înțelege acea limbă în care apostolii slavī Ciril și Metodiū aū scris traducțiunile lor de cărți bisericesti din grecește, în a 2-a jumătate a sec. IX. Tot cu aceasta limbă, — care azi se mai numește și «limba paleoslavă», saū «limba veche bulgărească», saū «vechia slavă bisericească», scriseră și urmașii acestor apostolī, elevi d'ai lor, nu numai prin Moravia cehă și Panonia, dar și chiar în Bulgaria prin sec. X în timpul țarului Simeon. Nu sînt multe monumentele literare ce ne-aū rămas păstrate pînă azi în această limbă. Profesorul Leskien consideră ca scrise cu ea vre-o opt, dintre cari unele sînt glagolitice, altele cirlice, și anume: Glagolita Clozianus, Evanghelia Assemanică saū Vaticană, Codex Zographensis, Codex Marianus, Euchologium Sinaiticum, Psalterium Sinaiticum, Codex Supraslensis, Savinna Kniga ¹⁾. Aceste monumente, adică limba lui Ciril și Metodiū (care fără 'ndoială că e dialectul de pe la Salonic din vechia limbă bulgărească), aū caractere generale ale lor proprii, ca-

¹⁾ A. Leskien : Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Alpi, ca Prof. A. I. Soboljevski, mai adaogă lângă acelea încă unul saū două ca «Foilele de la Hilandar» saū foilele lui Undolskij, cari cuprind tot ceva religios. Vezi : A. И. Соболевскаго : Древний церковно-славянскій языкъ. ФОНЕТИКА. Москва 1891, p. 12.

ractere pe care mai întâiu Prof. Jagić le-a adunat la un loc în studiile sale asupra lui Codex Zographensis. Aceste caractere sînt: *întrebuințare regulată* a vocalelor ѣ și ѡ; *întrebuințare regulată a sunetelor nasale* represintate prin ѧ, ѣ, ѧ, ѣ, ѧ; observare foarte de aproape a regulilor de iotație; nestricta întrebuințare a lui / epentetic ¹⁾ etc.

Așa că s. e. în Codex Zographensis avem: БЫСТЬ ЖЕ КЪ СЖБОТЖ КЪТОРОПРЪКВЫ ІТИ ЕМОУ СЗКОФ СЪАНЬК, І КЪСТРЪЗЛАХЖ ОУЧЕНИЦИ ЕГО КЛАСТЫ І КДЪАХЖ ІСТИРАЖШТЕ РЖКАМА . . . БЫСТЬ ЖЕ КЪ ДРОУГЖЖ СЖБОТЖ etc. (Leskien: Handbuch, 158).

Limba și ortografia acestor monumente, singurele paleoslovenice, se deosibesc în destul de mult de altele, cari sînt scrise ceva mai tîrziu la Bulgari, Sirbi, Ruși. . . Căci mișcarea aceasta literară Cirilo-Metodiană, se continuă, din punct de vedere lexical măi cu aceeași limbă, și după epoca lui Simeon al Bulgariei, adică și după sec. X și XI, răspîndindu-se mai departe, de la Bulgari, la Sirbi și Ruși. Fiecare din aceste popoare însă, primind ca *limbă literară* pe cea a lui Ciril și Metodiū, n'aū putut-o păstra în aceeași formă și structură în cari ea fu scrisă 'n acele monumente paleoslave. N'aū putut-o ține în aceea formă și structură nu numai Sirbi și Ruși, căroră aceea le era mai streină ceva, dar nici chîar Bulgarii de prin sec. XII a căror limbă veche ea era. Că n'aū ținut-o așa, e natural; și greu ar fi fost aceasta, pe cîtă vreme în acele secole, din al IX—XII, limba Cirilo-Metodiană, rămase ca moartă pentru Sirbi, Bulgari, Ruși ale căror limbă proprii se transformaseră mereu. Așa că marea asemănare ce a putut fi în sec. IX între l. Cirilo-Metodiană și cele l'alte sud-slave și rusească, firește că în sec. XII a devenit foarte mică. Și de acea, monumentele de mai tîrziu bulgare cuprind noui caractere și lingvistice și orto-

¹⁾ V. Jagić: Studien iber das altslovenisch-glagolitische Zographos-Evangelium, în Archiv für Slavische Philologie, I, 5. Vezi și Sobolevskij: Drevn-cerk. Slav. jaz. 16—20.

grafice, cari nu erau în cele Cirilo-Methodiane (paleoslave); după cum tot așa, dacă nu mai mult, monumentele scrise de Sîrbî, tot cu acea limbă, cuprind caractere nouî, și anume din cele ale limbei viî sîrbești; și precum monumentele scrise de Ruși, tot cu acea limbă Cirilo-Methodiană, care se impusese ca literară, cuprind în sine caractere nouî, anume din acele ale limbei viî rusești. Căci fiecare din aceste popoare își adaptau pe paleoslava la limba lor proprie vie.

Și tocmai de aceea ni se impune, — cum și face astăzi știința Slavistică, care se ocupă și cu cercetarea filologică (în sensul modern) a monumentelor literare scrise de Slavî — ca să deosebim esențial limba și monumentele paleoslave (Cirilo-Methodiane) de cele scrise după acea epocă de Bulgari, Sîrbî, Ruși. Trebuie să se admită pentru fiecare din acestea din urmă un tip deosebit: tipul bulgăresc, tipul sîrbesc, tipul rusesc, ba chiar un al patrulea tip, mai mic, cel moravocех, și în fine tipul romîno-slav.

Tipul bulgăresc e limba literară bulgară, începînd cam de prin sec. XII. Ea e alcătuită, în forma în care de atunci o aflăm în monumente, mai ales din elementele lexicale ale limbei Cirilo-Methodiane, dar acestea împletite cu un fonetism în cea mai mare parte deosebit de al acesteia; ba, de prin sec. XIII apare în ele și o morfologie și sintaxă, cari, mai ales de prin sec. XV, sînt în foarte mare parte deosebite de ale limbei Cirilo-Methodiane. Toate aceste elemente nouî sînt caractere ale limbei viî bulgărești de după sec. XII. Acest tip bulgăresc se mai numește și limba bulgaro-slavă (българско-славенски), care în forma'i mai veche e numită mediobulgară (средно български), iar în forma cea mai nouă i se zice numai limba bulgărească. El se deosebește de paleoslava, în general și esențial, prin acea că: amestecă pe ѡ cu ѡ, după niște reguli ale limbii nouî bulgare de după sec. XII, întrebunțînd, după j și consunante moi, pe ѡ în loc de ѡ și invers ѡ l. ѡ. Astfel, pe cînd în paleoslavă ar fi numai ѡЗЫКЪ, în aceste monumente mediobulgare aflăm, pe lîngă aceea, și ѡЗЫКЪ; sau, pe cînd în paleoslavă ar fi numai

КЪЗВРАТИТЬ СѦ КЪ ЗЕМЛѦМЪ СВОИМЪ са ac. sg., în mediobulgară pu-tem afla cînd КЪЗВРАТИ СѦ КЪ ЗЕМЛѦМЪ СВОИМЪ са ac. sg., cînd... КЪ ЗЕМЛѦМЪ СВОИМЪ СѦ... КЪ ЗЕМЛѦМЪ СКОЖ ¹⁾. Aceasta e caracterul după care se recunosc îndată textele mediobulgare față de cele Cirilo-Metodiane. Și apoi, în acele mediobulgare, mai e caracteristic amestecul cel mare dintre **ъ** și **ь**; cea ce arată că aceste două vocale își pierduse din limbă sunetul pe care îl reprezenta înaintea de sec. XII, ne mai însemnând apoi nimic, sau contopindu se într'alt **ъ** secundar, sau însemnînd, ca **ь**, numai o muiere a consonantei pe lingă care se pune **ь** ²⁾. Și tot atît de caracteristic e în acestea, amestecul lui **ъ** cu **ж** în silabe tari, ca мѣдрѣ, î. l. d. plsl. мѣдрѣ ³⁾. Iar în unele, începînd de prin secolii XIII, XIV, se vede în locul flexiunilor paleo slave un casus generalis, despre care vom vorbi mai târziu. După acest tip avem s. e. într'un mediobulgar Paremeinic: Бра(т) ⁴⁾ въ вѣдахъ посовника выкажть сего рады раждаетсѦ мжжь безоумень. Въсплеще(т) и рад(у)етсѦ себѣ. Іако изрчѣмъ изрчѣетъ своего дрѣга. съже своимъ стнама пжти шгныма съвнражть. грѣхолобець радѣетсѦ сваремъ. прикасажисѦ дѣрехъ его възыще(т) съкршениа. а жестосердыи не стькнетсѦ благоухъ. мжжь безоумень жыкомъ къпадетъ къ зло ⁵⁾. Aici se vede, în raport cu paleoslava, și amestecul **ж** cu **м** (жыкомъ), și întreb. lui **ь** î. l. d **ъ** (въ вѣдахъ etc.) și neiotarea (съвнражть,

¹⁾ Leskien: Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler, în Archiv für slavische Philologie II, 2, 269, IV, 565.

²⁾ Dr. V. Oblak: Die Halbvocale und ihre Schicksale in den sudslavischen Sprachen, în Archiv für slavische Philologie XVI, 153; V. Jagic: Woher das secundare *a*?, în Arch. f. sl. Phil. IV, p. 397.

³⁾ Vezi exemple adunate din mai multe texte în: Ilie Bărbulescu: Fonetika čniške azbuke u pisanju rumunjskoga jezika XVI i XVII, U zagrebu 1899, p. 50; iar în genere pentru toate aceste caractere mediobulgare, și deosebirea lor de cele paleoslave, vezi texte în Срезневский: Древние славянские памятники юсоваго письма, Санктпетербургъ, 1868.

⁴⁾ Din pricina greutăților tipografice se pune, peste tot, în paranteze literile aruncate d'asupra în original.

⁵⁾ П. А. Лавровъ: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка, Москва, 1893, p. 14, Prilož.

прикасажнем etc.) Tot din acest Paremeinic se poate vedea că **л** și **ж** nu mai au sunetul nasal din paleoslava, prin aceea că sînt înlocuite de **л** și **л** sau **ѣ**: **н** създа бѣ чѣка прѣстиж ѿ земаа... и кѣки бѣ пакы ѿ земаѣ кѣкко дрѣкко... нмаа единой (inf. рѣиѣ) фисо(н). си вебѣходѣцини кса земаа ѣвладѣскѣ... , злато дѣ тож земаѣ добро нмаѣ рѣиѣ вторѣи фисонѣ. и створи бѣ пакы ѿ земаѣ кса звѣри... и ксакоѣ же наре(чѣ) л адамѣ дѣшѣ жикѣ (pag. 13, idem). Aici se vede că **л** = **ж** = **л**: вебѣходѣцини кса земаа... î. l. d. plsl. ксѣж земаѣ ѣвладѣскѣ; sau **л** = **ж** = **ѣ** = **ѣ**: злато же тож земаѣ î. l. d. plsl. том земаа, și створи... кса звѣри... и ксакоѣ î. l. d. plsl. ксакоѣ sau ксакоѣ.

Tipul sîrbesc e limba literară sîrbă cum o aflăm prin monumente cam de prin secolul XII încoaace Ea e alcătuită, în forma în care de atunci ni se presintă în texte, mai ales din elementele lexicale ale limbei Cirilo-Methodiane, dar acestea împletite cu un fonetism în cea mai mare parte deosebit de al acesteia; ba de multe ori, în veacurile de mai târziu, și în morfologie se deosebete de limba Cirilo-Methodiană. Toate aceste elemente deosebitoare sînt caractere proprii ale limbei vii sîrbești, cari au atras după sine. chiar și în ortografia textelor, deosebiri față de paleoslavă. Acest tip sîrbesc se mai numește și limba sîrbo-slavă (sîrbește: srpsko-slavenski). El se deosebete de paleoslava, adică de limba Cirilo-Methodiană, prin aceea că în monumentele sale literare, afară de trei-patru din sec. XII și XIII, și cite unul răsleț de după sec. XV ¹⁾, întrebunțează în loc de **л** pe **ѣ** și în loc de **ж** pe **оу**, după sunetele limbei vii sîrbești **ѣ** și **и** cari corespund plsl. **л**, **ж**. Anume în acestea aflăm **ѣзыкѣ** în l. d. plsl. **ѣзыкѣ**, și **моука** în l. d. plsl. **мѣка** Apoi tot caracter al acestor monumente sîrbo-slave e **и** în loc de plsl. **ы**, sau mai bine amestecul între **и** și **ы**. In ele aflăm mai la fie-ce pas **быти** sau **вити** (= a fi),

¹⁾ Cu totul isolate de mulțimea celorlalte texte sînt aceste cu **л**, **ж**: Evangelia Miroslavică, Evangelia Vucanică, Fragmentele Svrhigice din sec. XII și XIII; iar apoi, tipicul sfîntului Sava pentru mănăst. Studenița, în copie din a. 1619, are **ж** (Glasnik srpskog učenog društva XL, 137).

după sunetul *i* care în limba sîrbă corespundea celui paleoslav **ѣ**. Și tot caracter sîrbo-slav e întrebuintarea lui **к** (sau **ћ**) în l. d. plsl. **шт**, și **г** (sau **ђ**) în l. d. plsl. **жд**, tot după sunetele care în limba sîrbă vie corespundea celor paleoslave. S. e. sîrbo-slav **коукиа** în l. d. plsl. **кѣца**, sau sîrbo-slav **мегю** în l. d. plsl. **междоу**¹⁾ Așa că d. e. într'un hrisov de la țarul sîrbesc Ștefan Uroș (Dečanski) din secol. XIV se află: **и тако и соуди краљекство ми, да поведоу вѣ старѣнникъ жоупаианъ, достовѣрнихъ чловѣкъ, да се заклаьноу стрѣшнимъ заклетиємъ, дошѣдше на мегю да оукажоу, коудѣ је мега косорикемъ . . . и придоше старѣнници на мегю . . . тако да некетѣ проклетї . . . и дѣтѣца ваша, како некетѣ криво etc.**²⁾ Aici se vede o parte lexicală paleoslavă, însă cu deosebiri fonetice și ortografice ca **ѣ** l. **а** (**се, заклетиємъ**, 3 pl. aor. **придоше**); sau **оу** l. **ж** (**соуди, да поведоу, да се заклаьноу**); sau **г** l. **жд** (**мегю, мега**) sau **к** l. **щ** (**некетѣ** = plsl. **не хошете**); sau peste tot **ь**, și unde e în plsl. **ѣ** (**старѣнникъ, достовѣрнихъ**).

Tipul rusesc e limba literară rusă cum o aflăm prin monumente cam de prin sec. X sau XI înapoi. Ea e alcătuită, în forma în care de atunci ni se prezintă în texte, mai ales din elementele lexicale ale limbei Cirilo-Methodiane, dar acestea împletite cu un fonetism în cea mai mare parte deosebit de cel al acesteia, ba de multe ori, mai ales în veacurile de mai târziu, și în morfologie se deosebesc de limba Cirilo-Methodiană. Toate aceste elemente deosebitoare sînt caractere proprii ale limbei vii rusești, care au atras după sine, chiar și în ortografia textelor, deosebiri față de paleoslava (limba Cirilo-Methodiană). Acest tip se mai numește și ruso-slav (rusko-slavenski). El se deosebesc de limba Cirilo-Methodiană, adică de paleoslavă, prin aceea că textele sale amestecă **и** sau **а** cu **а**, și are în general **оу**

¹⁾ Pentru monum. Sîrbo-slave, vezi texte adunate în cartea lui Стојан Новаковић: *Примери книжевности и језика старог и српско-словенскога*. Друго издање. У Београду 1889.

²⁾ P. I. Šafářik: *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*. Vydání druhé. V. Praze, 1873, pag. 95.

{sau ю) în l. d. ж sau ѣ¹⁾; anume князь (scris și князъ) în l. d. plsl. кнѣзь sau начало (scris și началo) în l. d. plsl. началo sau мѡка în l. d. plsl. мѡка. Sau are dezvoltarea unui vocalism particular, s. e. în берегъ în l. d. plsl. берегъ, precum și коротити în l. d. plsl. кратити. Tot un caracter esențial ruso-slav e și întrebuițarea lui ж în l. d. plsl. жд și a lui ч în l. d. plsl. щ (dezvoltat din т); s. e. межю în l. d. plsl. между, свѣча în l. d. plsl. свѣща²⁾ Așa că s. e. într'o Evangelie de prin sec. XIV se află: Гоушю поздѣ оу днь тѣ въ едину соуботѣ, дверемъ затворенымъ, идеже блхотѣ собрани оученици его . . . и оузрадоваша сѡ оученици . . . и азѣ посылаю къ . . . аще не вижю на роукѣ его извѣ . . . и вложю роукы моея³⁾ Sau, într'o poveste despre al nostru Vlad Țepeș, din sec. XVII: кон съ нимъ съ бою того прѣидоша и нача ихъ пересматривати самъ . . . у кого рана спереду . . . и прихѡжаху людѣ . . . ста и голоку на сторону склони⁴⁾. Aci se vede la temelie lexicală tot limba paleoslavă, însă cu alte particularități fonetice și morfologice ca а = ѡ = ѡ (3. pl. aor. оузрадоваша сѡ, нача 3. pl. aor. . . вложю роукы моея) sau оу l. ж (оушю = plsl. сѡшю, роукѣ = plsl. рѡкѣ) ю l. ѣ (вложю, вижю), sau ж l. жд (вижю l. виждѣ) sau vocalismul rusesc (спереду, голоку на сторону = plsl. прѣдѣ, главѣ на странѣ).

Unii mai consideră încă un tip de limbă paleoslavă, anume tipul Moravo-Ceh, care ar fi limba literară veche a Moravilor sau Slovacilor. Acest tip, conservat azi numai în două

¹⁾ La începutul literat. ruso-slave, și la Ruși ca la Sîrbî, aflăm, în sec. XI și XII, în unele monumente pe ж amestecat cu оу; s. e. în evanghelia Ostromirică. Totuși în sec. XII dispare ж până în sec. XV când, sub influența din nou a literat. bulgare, iar apare cu însemnarea de оу.

²⁾ Pentru monum. ruso-slave, vezi texte s. e. în Ө. Буслеаевъ: Русская христоматія Москва 1870, și Д-ръ Ожелянь Огоповскій: Христоматія старорука. У Львовѣ 1881.

³⁾ Aemilian Kalužniacki: Monumenta linguae Palaeoslovenicae. Evangelium Putnanum, Vindobonae et Teschanae, 1888, pag. 9

⁴⁾ Ө Буслеаевъ: Русск. христоматія, 1870, p. 201—203

monumente scrise cu glagolică, și anume în «fragmentele din Praga» (sec. XI) și «fragmentele din Kiev» (sec. XI—XII), se deosebesc de l. plsl. prin întrebuițarea lui **ц** în l. d. plsl. **ц** (din **т**), și **з** în l. d. plsl. **жа** (din **д**): **срѣца** în l. d. plsl. **срѣца**, sau **мезю** în l. d. plsl. **мездю**.

Observînd acum în totalitatea lor aceste tipuri, și în raport cu limba textelor Cirilo-Methodiane, se vede că de cele d'întîi nu se poate nici de cum zice că ele sînt scrise cu l. Cirilo-Methodiană de cît cel mult numai din punct de vedere lexical și ceva morfologic. Nu se poate zice aceasta, fiindcă în privința fonetică, ba chiar în cea sintactică de multe ori, nici unul din ele, nici cel bulgaro-slav, nici cel sîrbo-slav, nici cel ruso-slav, nu presintă caracterele esențiale ale limbii textelor Cirilo-Methodiane: nici unul din ele n'aŭ pe **л** = nasalul **ç**, **ж** = **ç**, nici unul n'aŭ regulata întrebuițare paleoslavă a lui **к** și **к** etc. De aceia nici Bulgarii, nici Sîrbi, nici Rușii nu pretind, și nici nu pot pretinde, a căuta în textele literaturilor lor fonetica, ba de multe ori nici morfologia și nici sintaxa paleoslavă, ci pe alta a tipurilor lor.

Dar în afară de aceste tipuri mai aflăm, în literatura Cirilo-slavică încă unul: pe cel romîno-slav, sub care nume se înțelege limba textelor slave scrise de și între Romîni. În ce limbă sînt scrise textele acestui tip, în cea Cirilo-Methodiană?

O greșită direcție științifică a noastră, în cea-ce privește slavonismul, e d'a ne conduce în toate cercetările linguistiană și paleografice relativ la limba și ortografia textelor vechi — fie romînești, fie slavonești — d'a ne conduce zic, în toate după paleoslava. În menționata-mi lucrare «Fonetika ciril. azb.» am arătat cum ortografia textelor vechi romînești nu e cea paleoslavă ci bulgaro-sîrbo-slavă; tot acolo am atins că nasalele — **ан**, — **ан** în cuvintele slave din limba romînească ca (*Dîmbovița*) trebuiesc explicate ca luate nu din plsl. **ж**, ci din mediobulgarul **ѡн**. Tot la așa rezultate vom ajunge și acum în cercetarea limbei textelor romîno slave; fiindcă și din ele va reeși că limba și ortografia lor nu e cea Cirilo-Methodiană (paleoslavă), cum se socotește la noi.

Cu cercetarea limbii textelor romîno-slave s'a îndeletnicit deja 'nainte de noastră profesorul L. Miletic̃k de la Școala Înaltă din Sofia El într'un studiu, întreprins întâiu sub titlul «Daco-Romîni și literatura lor slavă», și mai târziu continuat în «Noile documente Munteano-bulgărești de la Brașov» ¹⁾ se ridică împotriva ideii din știința noastră că limba textelor romîno-slave ar fi neștiută de ai noștri prin XVI, XVII, și că era plină de greșeli. Miletic̃k însă în studiile sale se ocupă numai cu studiul flexionării din textele romîno-slave în raport cu limba bulgară de azi; și, pe temeiul mai ales al manuscrisului medio-bulgar Trojanska priča din sec. XIV, ne arată că lipsa de flexiuni din textele noastre e un caracter al limbii vii bulgare de după secol. XIV, iar nu că e greșală. Trojanska priča însă, chiar dacă e cam la hotarul dintre limba medio-bulgară și cea nouă bulgărească, nu ne prezintă destule dovezi pentru susținerea acelei teze. Căci pentru susținerea acelei dovediri sînt de nevoie să se aducă cît mai multe texte bulgaro-slave și din felurite perioade ale acestei literaturi — ceea ce nu face Mil. Aceasta voesc a o face eu în cele ce vor urma. Și cu atît mai de nevoie e a se întreprinde aici aceasta, cu cît pentru aceia ar trebui în același timp să se arate — ceea ce iară n'a făcut Miletic̃k — raportul dintre limba textelor bulgaro-slave și romîno-slave față de a celor paleoslave. Iar numai cercetarea acestui raport ne va lămurii felul limbii textelor romîno-slave, și ne va putea arăta încă că în general n'a putut fi de cît Romîni aceia cari scriau la noi slavonește, iar nu Bulgari, — cum insistă a ne spune Miletic̃k în studiile sale.

Care e dar caracteristica textelor romîno-slave?

Venelin, cel d'întîiu, pare-mi se, în ale sale «Vlaho-bolg. gram.» a zis că limba documentelor slave scrise în

¹⁾ Д-ръ Л. Милетичъ п Д. Агура: Дакоромънитѣ п тѣхната славѣнска писменостъ въ Сборникъ за народни умотворенія, ест. Софiя, IX. и Д-ръ Л. Милетичъ: Нови Влаго-български грамоти отъ Брашовъ, tot въ Сборникъ XIII, și în broșură separată scoasă la 1896 în Sofia.

Muntenia e cea bulgară, iar că cele din Moldova sînt în limba Malorusă. Fiindcă și azi se țin încă slaviști de această divisiune în două, o voi păstra-o și eu ca plan în cercetarea aceasta; numai ca plan însă îau separat limba celor din Muntenia și iară separat a celor din Moldova; fiindcă mai departe se va vedea că de fapt lucrul stă altfel.

Dacă cu o singură privire îmbrățișem textele slave scrise în Muntenia din sec. XIV—XVII, se observă, după mine, *două straturî* suprapuse, dar nu contopite. Trebuie să se deosebească *limba și ortografia textelor interne*, adică cari regulău lucrurile noastre lăuntrice, fie bisericești, fie lumești; de *limba și ortografia textelor externe*, cari regulău afacerile noastre din afară, mai ales politico-diplomatice.

În cele d'întîi adică interne intră diferitele cărți bisericești (tipărite ori manuscrise), zapise, acte de danii, confirmări etc. domnești sau particulare. Cea mai mare parte din ele sînt scrise, în generalitatea lor, cu limba redacțiunilor bulgaro-slave; așa e s. e. Evanghelia tipărită în Tîrgoviște la 1512¹⁾, sau doc. din 1614, prin care Radu-Vodă confirmă unuî Iane, niște prăvălii în Tîrgoviște (Arch. Stat. Doc. mănăst. S-ții Apostoli, pachet 10, No. 1). Un mult mai mic număr sînt scrise cu limba redacțiilor sirbo-slave, ca s. e. Moltvenicul tip. la Tîrgoviște anul 1545 (Bibliogr. rom. I, 23) sau Apostolul dela Tîrgoviște din anul 1547 (idem p. 29). Iar de pe la jumătatea sec. XVII, cîteva cărți bisericești — în mod cu totul isolat de restul mișcării literare slave — se tipăresc cu redacția ruso-slavă, ca s. e. Anthologion tip. la Cîmpulung anul 1643 (idem p. 128); precum și în mod cu totul sporadic cîte un manuscris cu oarecari rusisme prin el.

Dacă asupra tuturor acestora din stratul intern aruncăm o privire din punct de vedere al limbei și ortografieî, vedem în ele *două curente*: unul mai *literar*, mai aristocratic, care tinde a scrie cît mai asemenea limbii și ortografieî textelor paleoslave cîtă memoria tradiției le-au putut păstra, și altul

¹⁾ Vezi fragmente în Bianu-Hodoș: Bibliografia romînească veche I, 9.

vulgar care tinde a scrie mai mult pe înțelesul comun, pe înțelesul tuturor, simplificînd și limba și ortografia. Ambele aceste curente se constată și în mișcarea contemporană bulgară ¹⁾. Caracterele fundamentale ale textelor primului curent sînt: întrebuintarea ȳsurilor ²⁾ ж, ѡ în sensul mediobulgar; păstrarea în scris a lui ъ, ѡ la sfîrșitul ca și în corpul cuvintelor precum și păstrarea în general a sintaxeî și a flexiunilor ca în plsl. dar în modul bulg.-slav. După acest curent s. e., tot ca în Evang. dela 1512, avem și în un Codex miscel. de prin sec. XVI: нарече имѡ александръ, еже естъ еллинскыи обрѣтень. Дѣци его лѣпѣиша и мѡдрѣиша късего свѣта, исписа себѣ мѡжа на кони. и приходѡхъ ѡ ныхъ царен просити ѡ себѣ женѡ. ѡна же глаголаше егда видѡхъ мѡжа на кони сѣдѡща . . . и хрѡбрость моѡ никто не имаетъ. ищѡ женѡ да помѡхъ лѣпѣишѡ всего свѣта и мѡдрѣишѡ . . . тогда магдона изведеша къ нему. егда видѣ ѡ съатанѡ, и позна ѡ, и поемше ж ѡведе къ саракыишѡ etc. (Arch. f. Sl. Phil. VII, 83—84). Aici, ca și în textele arătate bulgaro-slave, se amestecă neîncetat ȳsurile: з pl. aor. изведешѡ în l. d. plsl.—шѡ, ac. sg. fem. магдона . . . егда видѣ ѡ съатанѡ în l. d. plsl. магдонѡ . . . егда видѣ ѡж са în поемше ж. ȳsurile se amestecă mereu, cu însemnarea de а (s. e. ac. sg. Магдона), sau de ѡ (ca în ac. sg. fem. изведешѡ ѡ adică pe дѣвица id. 83); și totuși curentul acesta literar face ca să se evite а sau ѡ și să se pună numai ж, ж. Tot ca în textele paleoslave, menține pe ъ, ѡ, deși le amestecă, după firea celor bulgaro-slave: приходѡхъ, имаетъ, обрѣтень. Și în același fel cu toate că 'n text se vede că limba vie a celui ce scria cerea un fel de neflexionare ca în ac. sg. изведешѡ ѡ în l. d. plsl. ѡж (sau ѡж), sau ac. sg. fem. Магдона în l. d. plsl. Магдонѡ; totuși după un fel de inclinare literară—care era tocmai regulele curentului literar de care vorbesc—evită cît poate pe acelea și pune flexiunile

¹⁾ Vezi a mea «Fonetica cîrilske azbuke», p. 1—12.

²⁾ Sub numele de ȳs, după o expresie rusească (юс), se înțelege cu o singură vorbă literile ж și ѡ.

Cirilo-Methodiane: **ириѣ женѣ да поимѣ лѣпѣишиѣ, ѿведе въ саракыниѣ**; cu toate că aici ar fi putut ca 'n cele de mai sus pune: **ириѣ женѣ (= МАРДОНА) саѿ ѿведе ѿ въ саракыниѣ (= ИЗВЕДОША)**. Ideile și tendințele acestei scoale literare însă cerea iusurile și flexiunile paleoslave, deși nu le mai știa întrebuița la locul lor adevărat din paleoslava. Acest curent se constată tot atît de bine în texte munteano-slave din sec. XVII, ca Praxapostolarul manuscris din 1651 pentru mănăstirea Cozia (Sborn. IX, 202); după cum el se constată în sec. XV, saſ numai la cîțiva ani după începutul sec. XVI, s. e. în Evanghelia de la Tîrgoviște din 1512 ¹⁾ saſ în acte emanate din cancelariile domnești.

Dintre ce'el'alte tipuri, numai în cel bulgaro-slav vedem acest curent literar, ca și la noi. Căci tot după el are s. e. Letopiseșul lui Manas'e din sec. XIV: **око оубв на сладостъ тѣкмо и красотѣ очима... и сѣцима на земли потрѣбно. тогда прѣвѣе красотами земли... бѣше и дѣлани доброрастныѣ и скѣтоплодныѣ, стѣблъ масанны тоукоточныѣ и оуслаждащыѣя смоккы etc** ²⁾. Aici tot ast-fel, cu toate că are **ѣ = е = ѡ** ca în **колыше паростѣѣ**, alături de **колышем** ³⁾, ar dică cu amestecarea iusurilor (дѣлани доброрастныѣ и скѣтоплодныѣ), totuși nu pune de cît tot ca în cele de sus, prin scăpare, **е** saſ **ѡ** în l. d. **ѣ, ѡ**; și scrie cu îngrijire pe **ѣ, ѡ**. Ci după cerințele curentului saſ școalei acestea li terare, trebuia să scrie cu iusurile și flexiunile paleoslave, — de și nu știa bine să le pue la locul lor din paleoslava. Și, ca și la Munteni tot așa mai găsim acest curent la Bulgari, în veacul XV, cum e în Tetroevangelia din Praga (Starine jugosl. akad. XIX) saſ într'o legendă despre patimile

¹⁾ Vezi despre aceasta și St. Novaković: **ѣ u srpsko-slavenskoj i bulgarsko-slavenskoj književnosti**, în Rad jugoslav Akademije, Zagreb XLIV, 163.

²⁾ П. А. Лавровъ: **Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка**. Москва 1893 р. 1 din приложенія.

³⁾ Биляреки: **О средне-болгарскомъ вокализмѣ**. Санктпетербургъ, 1858, р. 92.

Mintuitorului (Starine XXIV, 124); sau în v. XVI, cum e în cronică bulgărească din Codicele nostru de la Chiev (Arch. f. Sl. Phil. XIII, 4, 481); precum și în v. XVII, cum e în mare parte din Bulg.-Lab. (Sborn. XII, 463).

Alături de acest curent literar însă, trăește, în viața intelectuală munteano-slavă, și un altul *vulgar*, al cărui caracter esențial e o cât mai mare simplificare. Acest curent vulgar scria cât mai mult, de și nu cu desăvârșire, după limba vie bulgară, așa cum ai noștri o învațaseră și și-o formaseră fie prin conversație, fie prin textele bulgărești de acest soi, cari circulau pe la noi. Și de aceea, acest curent, după firea limbii vii bulgărești în general nu întrebuițează flexiunile paleoslave, sau le întrebuițează încă, ici colea, după locurile pe unde ele se mai conserva încă în limba vie bulgară, ceea ce, tocmai, *unc-orz* îi face ca să amestece — din neștiință — flexiuni greșite. În totalitate însă, acest curent tinzând a scrie după limba vie bulgară, întrebuițează, ca și aceasta, în locul flexiunilor casuale paleoslave, un casus generalis (cas general) cu prepoziții sau fără ele. Iar ca ortografie, acest curent se ferește de iusuri sau nu le întrebuițează; precum și foarte mult lasă în scris afară pe ѣ, ѥ și, fiindă literatura bulgărească și cea sîrbă, nu lucrează nici odată singure, izolat, ci împreună influențându-se reciproc ¹⁾, de aceea nici *textele romîno-slave nu conțin limba curat bulgărească, ci pe accasta amestecată mult cu sîrbisme*. Așa că, fiindcă textele bulgaro-slave însăși spre a fi înțelese au nevoie de ajutorul limbii textelor sîrbo-slave, de aceea și cele romîno-slave interne, spre a fi înțelese, au nevoie în afară de cunoașterea limbii bulgaro-slave, încă și de a celei sîrbo-slave. Căci, după acest curent vulgar scriind s. e. Dan vodă, la 1424, zice: азъ въ христѣ бога благодарнын . . . Іу Дан воєвода. милостїѣ божіѣ господинь въсєи землї, сгровлахнекон. въ начелѣ благодарсканагоми господетка. вєрѣтох Монастирѣ въ землї

1) Vezi a mea «Fonetika», p. 6—8

господетками на мѣстѣ рекоми тисмѣна . . . потвържда гос-
подетвами . . . село кѣмански брод . . . и кама . . . и тисмена . . .
село жидовициѣ . . . и кирѣ срѣдни кес на желѣзна крат . . .
и голема кодица вт дѣнар . . . и съ ликвидне . . . и ѣлхоница
кѣкѣ . . . до живота господетками. и кѣ животѣ съродник
господетками . . . и села им да еѣ слободна вт кѣкѣкых ра-
кот . . . самовласно вити . . . да еѣт проклет вт скѣтких и
въселенских ѣ съборь . . . и причестен . . . кѣкм втрѣкинухѣ
господа . . . и на чедѣхѣ ихѣ (Arch. Ist. I, 1, 19—20). Dacă
acum examinăm limba acestui act, o vedem deosebindu-se
de cea din curentul literar prin raritatea iusurilor și prin ca-
sus generalis, cari sînt în contrazicere și cu limba Cirilo-Me-
todiană (paleoslavă); apoi tot așa și prin întrebuițarea ames-
tecată a lui ѣ cu ѡ, saŭ eliminarea lor după voie, — cea-
ce ȳară stă în contrazicere cu limba paleoslavă, și 'l deosi-
bește de curentul literar. Căci, după paleoslava, ar fi tre-
buit să aflăm: милостнѣж божиѣж господинь късен земли
срѣо-влахициѣки. Dacă nu e așa, ci altfel, pricina e, fiindcă
era și la Bulgari, s e. într'un act de la țarul lor Ion Șiș-
man (din 1378): оукрашаеть бо сѣ царь дядимсѣ . . . и кѣ-
рѣм . . . кѣ власти монастырьскон (Šafarik: Památky, 105—
106) Apoi în plsl. ar fi кѣ начѣлкѣ; pe cînd aici ѣкъ начѣлкѣ,
după cum se află aceasta și la Bulgari, s. e., prin scăpare,
în cronica lui Manasie большее простѣж; după cum în bul-
garo-slava Tetroevanghelie din Praga e nom. sg. neutru кашѣ
(Starine XIX, 205); saŭ напислет се în doc. de la Ion Șișman;
precum și în Bulg.-Lab. e се молѣ, да се оубѣят, — toate în
loc de plsl. каше, сѣ. Același lucru e și cu на чедѣхѣ din
textul nostru rom.-slav în l. d. чѣдѣхѣ și проклет în l. d.
проклатѣ. Și toate acestea vin din limba bulgară și sîrbească
cari încă de mult aŭ, ca și astăzi, sunetul ѣ în l. d. paleo-
slavul ѣ. Pe lângă acestea mai vedem în textul nostru: съ
лиқадне în l. d. plsl. ликвиднѣж (de la un nom. sg. ликвидъ saŭ
лиқаднѣ); cea-ce, dacă nu e în plsl., se află în textele bul-
garo slave ca Manasie, cum văzurăm în большее простѣж, saŭ
în alt manuscris bulg.-slav : по(д) небесное твр(д)ѣе, прѣ(д)

мное (Arch. f. slav. Phil. XVI, 3—4, 612) în l. d. plsl. не-
весоѣмъ твърдѣиѣ прѣдъ мѣноѣмъ, sau în legenda despre Mîntuitorul: къзми дѣше мож (Starine XXIV, 120). Tot astfel
къ животѣ сѣродникъ din textul nostru romîno-slav, și dacã
nu e în plsl. unde e сѣродникъ, e însã din cele mai vechi
timpuri în monumentele bulgaro-slave. Cãci deja de prin
sec. XII aũ perdut Bulgarii sonul reprezentat în paleoslava
prin ѣ final așa în cît, cînd îl puneau, făceau aceasta nu-
mai ortografic, sau îl amestecau cu ѡ, care tot așa, mai
ales în terminații, și el își perduse în limba lor sonul paleo-
slav. De acea s. e. în citatul act de la Șișman avem къ
свѣтъмъ и божествомъ црѣккамъ. къ ннхъ же вбразъ
бога и чловѣка и свѣтъмъ его написает се 105, unde, tot
așa ca în doc. nostru munteano-slav, se vede pus ameste-
cat, cînd ѣ cînd ѡ, sau cînd se eliminã. Iar въ свѣтъмъ
în l. d. plsl. въ свѣтъмъ, e tot astfel dupã cum vãzurãm
în bulgãrescul Paremeinic ѡ землѣ, sau нмѣ în l. d. plsl. ѡ
земля, нмѣ; sau cum în legenda despre Mîntuitorul se aflã:
partic. pres. act. сѣдѣща, къмѣща în l. d. plsl. сѣдѣща,
къмѣща. În același chip se explicã, ca forme corecte
din limbele vii, formele да сѣ слободна la pers. 3 pl. în l.
d. plsl. сѣтъ sau потвържда . . . село жидовицѣ în l. d. plsl.
жидовицѣ. Cãci din cele mai vechi timpuri gãsим, subт in-
fluența literaturii sîrbești, în textele bulgare оу în l. d. plsl.
ж. În l. sîrbo-slavã aflãm, ca și azi: да соу к томоу соу . . .
землоу нмани (Památky 111) în un act din 1544, unde se
vede cu оу, forma care în doc. de la Ion Șișman e да сѣ
слободни (Pat. 107). Iar cît pentru оу sau ю în l. d. ж,
ж în textele bulgaro-slave, iatã l în manuscrisul Tikveški în
стори небо и землю (Sborn. 474), sau да бѣде сѣдъ божи
467, și чловѣка нѣкого изманы за нѣкою работѣ 470; pre-
cum și în legenda despre Mîntuitorul din sec. XV ѡ троуда;
ca și în Tetroevang. din Praga.

Tot dupã acest curent vulgar e scris un act munteano-slav
din 1529, în care aflãm: Милостію Божію Іу Мовси конвода
сынъ великаго и прѣдобраа Владислава конводи. дават гос-

нодетвомн. скѣтомс монастырс. зокомаго тиесмѣна храмже и
 шентею скѣткн прѣчисти и прѣблагословенѣи владичице
 нашеи богородице и присно дѣкни Марїа и чеснаго. и слак-
 наго еѣ спенїе... братїем елнци ест къ скѣтїн монастырс.
 дават господетвомн кама Калафатс. иакож да им ест къ
 вчннїс и къ вхѣбс и да сзнимает камс wt калафатс wt кон ас-
 прїс. и wt кола г и wt крака ас в... wt возелницс вино асї... цо
 кет солити... и wt Блатинс до Гекерина... или wt сѣрод-
 никн господетками... или... wt инопакменнк... да под-
 врѣждит сїю хрисекол... того господь богъ да поперет его
 и пострамит и сѣнет zde телом а къ бѣдсци кѣцѣ дше
 его... и врѣкъ его на ннх и на чедох нх иакоже и бѣдет
 къ вѣкн... пенесах къ слакною град трѣговкнр мѣснца ма-
 на вї дна... Iw mouen коекода милостїѣ кожїѣ господинь
 (Arch Ist. I, 1, 30). Aici tot ca maї sus avem Милостїю
 кожїю, вn loc de paleoslav. милостнїѣ божїеѣ, prin influența
 literară sїrbească. Căcї tot așa găsim ю вn loc de ѣ саў оу
 вn loc de ж вn textele sїrbeștї, ca s e. cel dat вn 1406 de
 despotul Ștefan Lazarević, pentru mănăstirile munteneștї Tis-
 mana și Vodița, вn care aflăm: милостїѣ божїею господинь...
 къ Христа благочетнкою кѣрою, — tot ca la noi вn loc de
 paleoslav. благочетнкоѣ кѣроѣ (Arch Ist. I, 1, 27). Iar
 cât pentru texte bulgăreștї вn carї se arată de asemenї acest
 sїrbism, vom maї cita, pe lingă cele de maї sus, вncă și un Apostol
 bulgaro-slav din a. 1515, unde e: на мѣткоу, моужь, просити
 милостнню, за дїсноюу роукоу (Sborn. XIII, 217); saў o
 «Vїtařă a lui Alex. Macedon» din sec. XVI, unde aflăm și
 многи мѣки пати дѣкница, saў коуди etc і. l. d. plsl.
 мѣкы saў вѣди (Arch. f sl. Phil. I, 610 б11) In același
 fel are să se вnțelegă вn documentul nostru munteano-slav și
 ест і. l. d. plsl. сѣтѣ, къ молебс і. l. d plsl. къ молебж, къ
 вчннїс l. къ вчннїѣ; да сзнимает камс l. камж, подврѣждит
 сїю хрисекол l. сїїж... Iar față de милостїю божїю, acel
 final милостїѣ божїѣ are a se 'nțelege tot ca un sїrbism
 fonetic, вnsă ca un bulgarism ortografic, prin mediobulgarul
 amestec al iusurilor de carї am vorbit: вn loc de милостнїѣ

вожнѣ. De altfel acest ѡ în sensul de ѡ = ю, ca o caracteristică combinată bulgaro-sîrbă, trecu chîar în textele ruso-slave. Astfel într'un codex ruso-slav de prin sec. XVI aflăm, tot ca la noi, *Иѣ же... рече имъ: млсрдѣѡ в народѣ сѡм*, ceea-ce evident e în loc de obicînit ruso-slav *млсрдоую*; sau *и се нынѣ ꙗкоже царица в деснѣю сего, чистѡм, предстониши, тѣмъ же мола тѡ... избави мѡ* în loc de obicînit *молю тѡ* cum se află în *в деснѣю* (plsl. *моля, в деснѣя*¹⁾). Tot în actul nostru munteano-slav din 1529 mai avem *да поперет его... и снет дше его*, cea-ce, după plsl., ar fi *дшиѡ*. Aici iară nu e altceva decât foarte corectul, în limba mediobulgară, *ѣ* în loc de *ѡ*, eşit în limbă în urma amestecărei iusurilor. În textul nostru e tot așa, cum s. e. în textul medio-bulgar dela Ion Şisman din 1378, avem *и вт десныѣ страны* (Pam., 106), și în un act dela Ion Assan din 1347 *вт прѣчныѣ его матерѣ* (Pam., 98) î. l. d. plsl. *дснѣя, прѣчныѣя*. Tot așa e acesta cum s. e. într'un manuscris bulgaro-slav avem *ѡ жрыткѣ* alături de *вез керѣ* și *ѡ вѣри единскыѣ*²⁾; și cum într'un Apostol și Evangelie mediobulgară din sec. XIV aflăm *писа сѡ сны книга* alături de *емоу сѡ писа сны книга* și *писа рѡками. ѡромонаха* (Spomenik, XXX, 43); cea ce nu e altceva de cît amestecarea iusurilor după care eși în limba bulgară î. l. d. *ѡ* și *ѡ* în anumite cazuri. Pe acest *ѣ* curentul literar îl ascunde în textele sale sub *ѡ*, *ѡ*, iar cel vulgar, care se ferește de iusuri îl dă curat, cum văzurăm și 'n cronica lui Manasie (*большее паротѣ*), sau cum mai e într'un act dela țarul bulgar Asan, dintre 1230—1241: *великѣ моеѣ оргѣ патитѣ* (Pam. 2) În textul nostru munteano-slav, pe care'l analizăm acum, mai avem *къ бѣдши вѣцѣ*, sau *ꙗкоже и бѣдетъ къ вѣки*, cea ce, după plsl. iarăși n'ar putea fi nimic de cât greșală. Căci după plsl. ar trebui să fie *къ бѣдши* și *бѣдетъ*. În textele bulgaro-slave însă, nu e un fenomen rar înlocuirea lui

¹⁾ Aem. Kalužnaki · Monumenta, I, XLII, XLIII.

²⁾ Споменик српс. крал. акад., XXIX, p. 25.

ж prin ъ — cea ce și corespundea unei schimbări în fonetica limbii bulgare care transformă în ъ = (ă), scris și ѡ (ă) sunetul plsl. ж. Așa că Trojanska priča, un manuscris bulgaro-slav din secolul XIV, are мѣдрѣ і. l. d. plsl. мѣдрѣ (Starine III, 149); după cum și doc. din 1347 dela Ion Asan are направили кождо мѣсто . . . и . . . еже сътъ скатыа лавры (Památky, 97) і. l. d. plsl. сѣтъ; precum și Evangelia mediobulgară a țarului Ion Alexandru al Bulgarilor, din secolul XIV, are scris мльчлахъ 3 pl. imperf. і. l. d. plsl. мльчлахъ, съсѣдъ і. l. d. plsl. сѣсѣдъ¹⁾; ca și o Tetro-evangelie mediobulgară din secolul XIV: голъвъ і. l. d. plsl. голъвъ, съперникъ і. l. d. plsl. сѣперникъ, съднт сѣ і. l. d. plsl. сѣднтъ сѣ, ac. sg. сестръ²⁾. Său tot astfel are ѡ (= ъ) un alt manuscris bulgaro-slav: вьнѣтъ і. l. d. plsl. вьнѣтъ (Spomenik XXIX, p. 25); ca și altul conținând «Vîța lui Machedon» din secolul XVI: многа сътъ писаниа ѡ неи (Arch. f. Sl. Phil. I, б11) і. l. d. plsl. сѣтъ. — Și мѣснца, care după paleoslava ar fi greșală, e foarte corect după bulgaro-slava, unde plsl. мѣсць trece în мѣсець (ca mai sus се, чедоѡ etc.), iar арої, după vocalismul caracteristic al еї, е neaccentuat trece în и (vezi și Lavrovъ: Obzorъ, p. 53). Iar în сынъ великаго и прѣдобраа Владислава конкоди, acest конкоди ca genitiv singular care, după paleoslava, ar fi greșală, e cu desăvîrșire corect după limbile și literaturile bulgaro-slavă și sîrbo-slavă. Căci tot așa s. e. în bulgaro-slava Evangelie a lui Ion-Alexandru (sec. XIV) vine и amestecat cu ѡ, după cum limba bulgară transformase în sunetul і pe paleoslavicul ѡ, s. e. нинѣ і. l. d. plsl. нынѣ, послажъ послати і. l. d. plsl. послати, крикъ і. l. d. plsl. крькъ, instr. pl. власи і. l. d. plsl. власы, поѣстнини і. l. d. plsl. поѣстѣнини etc. (Scholvin, p. 40). Său tot astfel are manuscrisul «Vîța lui Machedon»

¹⁾ Dr. Robert Scholvin: Einleitung in das Johann-Alexander-Evangelium, Leipzig, 1883, p. 52.

²⁾ A. Leskien: Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmaler, II, în Archiv. f. Slav. Phil., IV, 566, 573

din secolul XVI: *Ѣгда прѣлаъ звѣрь, кон развикахъ конски ѿ. l. d. plsl. конскы, ѿ единый педоуць къзеть рнен сүшени ѿ. l. d. plsl. рывты сүшены etc.* (Arch. f. Sl. Phil. I, pag. 611). — După același curent vulgar e scris actul din 1637, prin care Matei Basarab confirmă, unui Iorga din Tîrgu-Jiului, un laz. Iată actul: *Млстїю бжїєю 'Іу матїю коекода и гсѣдинь късви земе оугрорькклатїнскїе, кнск велнкаг и прѣдобраг стараг поконномс 'Іу Басарак коекода дакат гсвомн сїе покеаѣнїе гсѣкани шволо кспїцс поим Іурга и сѣс сноки елицеж бгѣ дароках. Іакож дамоес єдин лазс къ село оу фрѣсенет Понез ю єѣ бнл покпнл юрга сїе кншреченїе Лаз шт над Параскика . . . и за єдна крако сѣс млѣко и сѣс теацн . . . нпак покпнл Іурга кспїцс єдин место. . . продадох параскика и алеѣе сїе кнш пис лазс и местс Іургък кспїцн шнн за своим добровокою без ни єдин клет и сѣс оузнанїе късам мегнашом. и видѣхом гсѣкни и запис за проданїе шт рски параскикен и шт рск алеѣе на роук Іургък кспїцс сѣс мнози скедїтелин написани . . . и внасѣт продад Іургък кспїцс сїе дѣдинь . . . дадох сѣм гсѣкни Іургък кспїцс на іакож дамоест сїе лаз и мест дѣдинь и къ шхак etc.*¹.

Din punctul de vedere al limbей Cirilo Metoјiene (paleoslava), și acest document ar trebui să fie plin de greșeli. Dacă însă luăm lucrul așa cum el a fost, ca limbă a vreunuia din tipurile de carі am vorbit, vedem că și acesta e scris în corecta limbă și ortografie a curentului vulgar bulgaroslav, împestrіtă de sіrbisme. Intr'adevăr, și în el constatăm sіrbismele din texte bulgaro-slave, ca *млстїю бжїєю*, ac. sg. fem. ю, *рски, сст, дѣдинь, клет*, în loc de paleoslav. — ѣк sau — ж sau — ж. Incă un nou sіrbism ar fi aici, poate, *мегнашом*, unde — гї — e ortografie sіrbească în loc de sunetul sіrbo-croat

¹) Alex. Ștefulescu: Încercare asupra Istoriei Tîrgu-Jiului, București, 1899, p. 67. Eu nu garantez peste tot de esacitatea transcrierei acestui document, fiindcă în cîteva locuri îmi pare suspect; pe cele de carі voiți vorbi acum însă le cred a fi exacte, judecînd și după alte texte din aceeași perioadă.

dj saŭ џи (мѣџашкѣ) din alte texte rom.-slave. Aceasta e tot așă cum s e. în un document sîrbo slav dela țarul Dușan avem крѣтъ мѣџицѣ și крѣтъ сѣмѣџицѣ saŭ ктoли се нагѣ oд нас (Glasnik XXXV, 121) unde r = љ = croat dj; saŭ cum în cartea lui Const. Filosoful despre ortografie, din sec. XVI, se află доџиѣ (Starine I, 20) cu sensul de azi sîrbo-croat «dodje». Incolo limba și ortografia textului nostru e cea bulgaro slavă a curentului vulgar. Iar cel mai curios, în raport, cu paleoslava, ar fi, poate, din el formele да мо ес(т), de 2 ori, saŭ продадох . . . мѣстѣ alături de покниа . . . мѣсто și мѣст. Dar aici mai întiiu trebuie să se observe că în paleografia noastră din secolele XVII și XVI de multe ori vocala finala se lasă afară, în scriere, prin analogie cu casurile în cari ea s'ar scrie d'asupra liniei și iarăși rămîne nescrisă pe lângă consunantă. Așă că și aici мѣст poate fi scris, pentru urechia și limba scriitorului acestui act, în loc de мѣсто saŭ мѣстѣ; e același lucru cu cea ce are în ẽc, alături de ест, și unde semnul scurtării de d'asupra de multe ori chiar nu se află scris. Deși, se poate că vorba мѣсто să fi căpătat însemnarea și forma masculină în limba bulgară saŭ sîrbă d'atunci. Așă schimbări de genuri se întâmplă în toate limbile slave, și azi, ca atunci. S. e. forma чкчк e de obicei femenină în limba bulgara, însă e și masculină și azi, ca în Codex Suprasliensis. Și azi se afla la Bulgari pe lângă ѣзеро neutru, încă și ѣздръ masculin; cea ce se mai află tot așă și în Codex Zographensis și Savinna Kniga. Forma мѣстѣ, se află și ca мѣсто, în limba bulgară de azi ca și în Letopisețul lui Manasie (Лавровъ: Обзоръ, 125). Același lucru găsim și în monumente sîrbo-slave: ѣднѣ транѣ конкѣѣ, ca femenin, precum și masculin: до транѣ сръбскаго (Arch. f. Sl. Phil., XII, 636). Ca să nu mai cităm, s. e. și în Malorusa de azi când стадо când стада, când дома când домѣ, când мѣшо când мѣша ¹⁾: Așă că și

¹⁾ St. Smal Stockij: Ueber die Wirkungen der Analogie in der Declin. des kleinruss., în Archiv fur Slav. Phil., VIII, p. 412—416. Același lucru e d. e. și în limba cehă, dintre cele vestslavice: fant și fanta, șpindír și špindira, filit și filuta etc. (Arch. f. Sl. Phil., XII, p. 59); e și 'n l. sîrbo-croată.

de aceste schimbări de genuri trebuie să ținem socoteală în judecarea textelor noastre romîno-slave: лаз și лаза etc. De altfel o probă despre asta ne poate fi și romînescul *leat* din slavon general лѣто. Decî putînd a lua pe мѣст și în un sens și într'altul, să trecem la мѣстѣ в loc de plsl. мѣсто. sau мо в loc de paleoslav. мое (= ѣ мое).

După paleoslava ar fi și aici greșală; după curentele menționate însă, aceasta e un foarte corect bulgarism. În limba mediobulgară — ca și în limba romîna veche s. e. în operele lui Popa Grigore din Măhacî — e o particulară înclinare a lui o către u și viceversa. Ca să nu mai menționăm de Octoihul mediobulgar dela Strumița, unde aflăm оу в loc de o в: тѣло свое некоеушеноу, și в помноукати: sau de o Tetroevangeliе mediobulgară din secolul XIV, unde se găsește, tot așa, домоукиноу в loc de домов., послѣдѣствоукашоу в loc de послѣдѣствок., și o в loc de оу в храниоумоу в loc de хору. (Arch. f. Sl. Phil., IV, 572); sî dăm aici mai multe dintr'un text bulgaro-sirbo-slav. El ne va sluji tot deodată și в alte privinți ca o dovadă mai mult despre adevărul celor zise păn'aici despre limba textelor munteano-slave din curentul său școala vulgară. E o scrisoare a sultanului turcesc Selim, slavonește, către țarul rusesc Vasile Ivanovič, din prima jum. a secolului XV. Iată'o: Млѣ(ст)ню вѣжнею. ꙗ великѣи г(ѣ)д(р)ь и си(л)не црѣ... ами(р) си(л)та(н) сели м)... пише(т) вы-сота царствамн... ꙗ з носитомъ васи(л)еꙗ рочи хъ госпн(д)-ства(х) И(с)точинелъ и сиверенские(м) земл(ам)... и ꙗ се(м) давалъ на знанне... слога до порте чрѣка ми... за нѣшъ любавѣ и межъдо нас... тако гер за ваше здравіе... и да вѣдемъ... бѣло бра(т)ствкѣ и приателствкѣ... писан мнсеца юль ꙗ мнѣ цр'иградъ¹⁾. În acest act, care din punct de vedere paleoslav ar fi cel mai plin de greșeli, se vede, ca și 'n textele romîno-slave, amestecate limba sirbă cu bulgara, și avem, tot ca в textul munteano-slav de mai sus, o

¹⁾ În Извѣстія отдѣл. русск. яз. и словесн. I, Сптерб., 1896, pag. 546.

amestecat cu **Œ**: **БРАТЕСТКО И ПРИИТЕЛСТЕС**, p. 1 pl. **ДА БУДЕМЪ** (= plsl. **БЪДЕМЪ**, iar mediobulgar e și **БЪДЕМО**), **ДАКАМЪ**, 1 pl. în loc de obiceiuit **ДАКАМО** (= paleoslav **ДАКАМЪ**), **СЛОГА** în loc de **СЛОУГА**... cea ce sînt bulgarisme, alături de sîrbizmele **МА(С)ТНЮ БЪЖНЮ**, за **НШ** **ЛЮБАК**, **ТАКОГЕРЕ** etc. Iată dar cum și în trecutul nostru munteano-slav, **МО**, **МЕСТЪ** аū putut fi forme bulgaro-slave foarte corecte.

Așa dar, din cele păn'ăici arătate, prin comparație cu textele Slavilor înșiși, se vede clar cum fonetica și ortografia acestuī fel de texte munteano-slave, din curentul vulgar, nu sînt altele de cît cele ale textelor bulgaro-slave și sîrbo-slave. Aceasta se poate vedea în toate textele de acest fel din sec. XIV—XVII.

Care e însă sintaxa acestor texte munteano-slave vulgare? În textele măi sus aduse, ca în toate din curentul vulgar din secolele XIV—XVII, se vede, în raport cu paleoslava, ca și în fonetică, ba încă măi mult de cît în fonetică, o foarte mare discordanță. Și iată unde e în ele această discordanță sintactică. În documentul din 1424 aflăm: **НА МЪСТЪ РЕКОМИ ТИСМЪНА**, cea ce, după paleoslava sau curentul literar, ar trebui să fie: **НА МЪСТЪ РЕКОМЪЕМЪ** sau **РЕКОМЪМЪ ТИСМЪНА**. În textul nostru e dară nomin. sg. în loc de flexionarea cu locativ. Tot acolo: **ПОТВЪРЪЖДА... И КАМА...**, и **ГОЛЕМА КОДИЦА** etc., tot cu nom. sg. î. l. d. plsl. **КАМЪ... ГОЛЕМЪ КОДИЦЪ**, sau sîrbo-slav **КАМОУ... ГОЛЕМОУ КОДИЦЪ**, cum e măi departe în **ПОТВЪРЪЖДА... СЕЛО ЖИДОВЦИЦЪ** î. l. d. plsl. **ЖИДОВЦИЦЪ**. În actul din 1529 aflăm, tot astfel: **ІУ МОУСИ КОЕКОДА СЫНЪ ВЕАНКАГО И ПРЪДОБРАА КЛАДИСЛАВ**, cu nomin. sg. î. l. de genet. **КЛАДИСЛАВА**, cum ar trebui să fie după limba Cîrilo Metodiană (paleoslava) și curentul literar. În același fel avem aici **ДАКАТ СВЪТОМЪ МОНАСТИРСЪ ТИСМЪНА ХРАМЪЖЕ И ВЕНТЕАЮ**, cu nom. sg. **храм**, în loc de dativ **храмоу же**, cum ar trebui să fie după paleoslava și curentul literar. Sau **къ свѣтѣи монастырсъ**, cu nom. sg. **свѣтѣи** în loc de locativ **свѣтѣи емъ монастыроу** — cum ar trebui să fie după paleoslava și curentul literar. Și tot aici aflăm **ИТЪ СЪРОДИНИКИ ГОСПОДЕТКАМИ... ИЛИ...**

вѣтннопла́кменикъ în loc de вѣт сѣродникъ... вѣт иннопла́кменикъ cum ar trebui să fie după paleoslava și curentul literar. Tot astfel dară avem în primul cas nom. pl. în loc de gen. pl., iar în cel d'al doilea e genet. pl. după paleoslava, însă fără ѣ după bulgaro-slava. Tot în acest document mai aflăm къ кѣки cu nom. pl. în loc de acus. къ кѣкы — cum ar trebui să fie după paleoslava și curentul literar. În textul din 1637 avem tot astfel със е̃нови, със мнози сѣдѣтели̃н, adică cu nom. pl. î. l. d. instrum. с̃ны̃ са̃у с̃ны̃ми, мнозѣми са̃у многы̃ми сѣдѣтели̃ми — cum ar trebui să fie după paleoslava și curentul literar. Saū, tot aici, със маѣко, със оузнаніе cu nom. sg. î. l. d. instr. маѣкомъ, оузнаніемъ — cum ar trebui după paleoslava și curentul literar. Și tot astfel без ни еди̃н клет cu nom. sg. în loc de genet. еди̃наго клета — cum ar trebui după paleoslava și curentul literar. Această usanță sintactică se află în mai toate textele munteano-slave din curentul vulgar de carī vorbim. Și dacă ar fi să o luăm după paleoslava, fără îndoială că aceasta n'ar putea fi de cît greșeli în textele noastre ¹⁾. Dacă însă cercetăm textele tipurilor paleoslave menționate, vedem îndată aceiași sintaxă și în cele bulgaro-slave din curentul vulgar. Căci și la Bulgarī se află, ca și la noi, curentul vulgar alături de cel literar. La Bulgarī curentul acesta scrie așa, cu un cas numit general (casus generalis), fiindcă limba li se transformase astfel în cît, după amestecul iusurilor, pierdură flexiunea, rămânîndu-le nominativul să'l întrebunțeze, ca și limba romînă, cu șiū fără prepoziții, în locul casurilor vechi. Așa că, după limba lor vie, și sub influența curentului vulgar, e scris un act de la Ion Șișman, țarul Bulgarilor, din 1378, unde aflăm casus generalis, și anume nominat în l. d. acusat. сѣла... прѣз рѣлжъ къз дѣлъ на марешница, та на боудорница, та на каменница (Šafarík: Památky 106). După

¹⁾ Diept greșeli socotesc acestea toți oamenii noștri de știință carī au făcut oare-carī observări asupra limbii textelor romîno-slave.

cum, tot de acest curent vulgar e influențat un act de la țarul bulgar Asan, dintre anii 1230—1241, în care vine, tot cu nomin. în l. d. genet. носетъ, и дв кѡѡа земаѡ или хорн (Památky, 2) cea ce cu flexiî ar fi fost дв коѡа земаѡ или хорнъ. Saú, tot subt influența acestuî curent e scris un zbornic bulgaro-slav, în care aflăm și lipsa de iusurî și, din cînd în cînd, lipsă de flexiî, cu nominat. în l. d. genetiv м(с)ца того к̃ м(ц)нѣ сѣгого великом(ч)ника Сѣтавіа новаго ѡуба, и жена ѣго теопниста . . . слово ѡ ннока дамаскѣна иподѣкона стсднтъ (Lavrovъ: Obzorъ, 3); cea ce cu flexiî ar fi: и жены его теопнисты . . . иподѣкона стсднта cum e la p. 5. De asemeni fără iusurî, și în multe locurî fără flexiî, e scris un alt manuscris bulgaro slav, în care aflăm: да се знае како кѡны сѣо книѡ село (сопотъ) ѡ попа геурѣга глѣемы дамаскынъ та ѡ приложиха . . . да рѣче, моѡ ѡ, или ѡ ѡкрадне та ѡ продаде (Lavrovъ: Obzorъ, 5); cea ce, cu flexiile curentuluî literar, ar fi: ѡ попа геурѣга глѣемаго дамаскына та ѡ приложихъ . . . или ѡ ѡкрадне та ѡ продаде. Saú, în cartea Abagar din anul 1651, unde tot așa nu sînt iusurile nici flexia: иакѡ псела ѡ раслику, и благѡ днханиѡ цветине свбра мет . . . свбра ѡ раслики гниги Свети втци саборни (Arch. f. sl. Phil. III, 510); сеѡ се, după paleosl. și curentul literar bulgar, ar fi trebuit să fie nu cu nomin. ca aici ci cu genetiv: вт расличьна и блага днханѡта цветина . . . și вт расличьныхъ книѡ сватыхъ втѣцъ саборныхъ. Tot după curentul vulgar scrie manuscrisul bulgăresc слово сѣго мезѣа бѣѣа чѣка, din sec. XVII, unde aflăm: и на жената мѡ беше име аглаѣса. ѡ тѣа добра и чиста и постница вѣбогаванка и молѡше бѣ и дѡмане помѣни гѣ и мене недостонна . . . и коѡа бы крѣме сторнѡа сваѣка и скраснѡа трапеза . . . вѣлезе влѣзѣа при годеницата си на мѣсто . . . и обки го със' копрѣна . . . и даде го на годеница своа (Lavrovъ: Obzorъ, 15—16 din Priloženija) Acî, tot ca maî sus, e nomin. cu saú fără preposiție; pe cînd după paleosl. și curentul literar ar fi trebuit: женѡ мѡ вѣше има аглаѣса . . . помѣни гѣ и мене недостонныхъ . . . сторнѡа

скадѣж и сѣрасиша трапезж . . . съ копинож . . . на годѣ-
ницѣ скож. Cu toate că acesteasi texte au și flexionări pe
icī colea: Ѡ wīca моего, да сѣжи ес̄ etc., întocmai cum se
întimplă și în textele munteano-slave (Obzorъ, 18 Prilož.).—
Tot astfel în Слово стѣо ѡп(ѣ)ла павла din sec. XVII aflăm între
altele: ли(ѣ)ль павль нѣкогы възнесень бы(ѣ) до трѣтїе нѣо
. . . людіе шотѣ са на тонзи" свѣтъ живы. зацѣ прѣстѣ-
нскать моа заповѣ(д) . . . ѡ сѣромашакат' сї снагъта, ѡ кола
скоѡ испакнювать (Lavrovъ: Obzorъ, 22); tot cu nomin.,
pe cînd în paleoslava și în cea mediobulgară din curen-
tul literar, ar fi fost до трѣтїего нѣа саѡ нѣеса, precum și
людіе чьто сѣтъ на томъ свѣтоу și прѣстѣноуѣтъ моѡж
заповѣдъ . . ; саѡ ar trebui tot așa ac. sg. ca regim direct
сѣромашоуѣтъ сї снагъ . . . колъж скож etc. Tot după a-
cest curent vulgar e scris o mare parte din Bulg.-Lab., sec.
XVII, unde aflăm casus generalis, iar nu flexiunile paleoslave
și ale curentului literar: тон дѣмла тіа дѣмы въ своата
книга за таккази работа¹⁾, cea ce cu flexiuni ar fi въ своѣи
книзи . . . за таккж работъ 471; și глакатаму ѡ злато чисто
471, cea ce cu flexiї ar fi: ѡт злата чистаго; саѡ ѡткъсна
ѣдинъ каминъ ѡ една планинь 471, cea ce cu flexiї ar fi ѡ
ѣднъ планинъ; саѡ ѣдинъ чл(овѣ)къ орачь има ѣдна ника
накраи пѣтъ 471, cea ce cu flexiї, după curentul literar, ar
fi: има ѣднъ никъ накраи пѣти. Cu toate că acesteasi text,
subt influența curentului literar, poate și a limbei vii bulgă-
restї, are — ca și textele rom.-slave — și flexiї ca: стори нѣо и
землю 474, cea ce după curentul vulgar ar fi: . . . и земля.

În textele celui d'al doilea strat, adică în cele *externe* din
Muntenia, se observă o literatură mai mult convențională și,
în unele cazuri, neorganică mișcării noastre intelectuale slave.
Conveniențe diplomatice cereau de multe ori și atunci ca
să scriem cu limba și caracterele ortografice obișnuite la cei
către cari ne adresam. De aceia aceste texte sînt scrise saŭ

1) Аргировъ: Любянскїятъ бѣлгарски рѣкописъ отъ XVII
вѣкѣ, în Sbornik XII.

cu limba și ortografia bulgaro-slavă amestecată cu cea sîrbo-slavă ca s. e. cele adresate către Brașoveni unde predomina cultura bulgaro-sîrbă. (Mileticъ: Novi Vlh.-blg. gr.) sau un hrisov prin care Matei Basarab dăruiește unei mănăstiri sîrbești Papratie 4000 de aspri¹⁾; sau unele cu limba și ortografia sîrbo-slavă, cum e s. e. actul din anul 1501, prin care frații jupan Barbul ban și jupan Pîrvul dvornic și jupan Danciul comis și jupan Radul postelnic dăruiesc 2000 aspri mănăstirei sîrbești St. Pavel de la Atos²⁾; iar altele sînt scrise mai mult cu limba și ortografia rusească ca s. e. actul de fidelitate din anul 1403 dat de Mircea cel bătrîn către Vladislav «regele Poloniei, Litvaniei, Rusiei, și altor multor țări»³⁾. După acestea din urmă scrie Mircea în acest act: *къ намъ божье нѣтанса. мы Иванъ Мирча бжѣѣ мѣсти ваекода келнокон господарь земле бесарабьскоѣ, изъакжамъ . . . безо лѣти и безъ хитрости . . . сдержати и полнити ты то лѣсты . . . и на келнокое крѣпкое потвержѣне . . . писанъ лѣстъ оу нашемъ . . . городе . . . а по рускѣ по оузвежени чесного хрѣста . . . трецего лѣта. In altul se adresează келнокому королю Володиславу, tot Mircea care е господар . . . и заподонинскимъ сторонамъ etc. (Uljan. 14). Tot așa cu caracterele rusești е actul prin care Vlad Dracul la a 1439 acordă libertatea comerțului în Muntenia, negustorilor din Polonia, Galiția, și Moldova. Aici, întrepresute în esența bulgaro-slavă, găsim unele rusisme ca: *мѣстич*, *челокѣкъ*, genet. sg *шт молдовѣскон земли шт вѣсен лѣцкон земли*; vorbe și expresii rusești ca *мѣстич*, *хто сзритъ сы лѣстъ господетками или счашнитъ его чѣтсчи* etc. (Arch. Ist. I, 81—85). Aceste rusisme de aici ni se presintă în chip învederat ca rezultatul tendinței de a da actului caracterul cel mai apropiat de limba acelor Poloni și Ruși.*

Caracteristică acestui fel de texte (externe) е, pentru cele bulg.

¹⁾ P. J. Šafařík: Památky dřevního písemnictví Jihošlovanův. Vydání druhé, v Praze 1873, p. 115.

²⁾ In Споменикъ српске краљевске Академије III, 53—54.

³⁾ В. А. Уляницкій: Матеріалы, p. 13—14.

slave și sirbo-slave, acea menționată mai sus pentru cele interne; cele adresate Polonilor însă, sau Rușilor, au caracteristica limbei, neobicinuită la noi, a textelor ruso-slave, și ca ortografie o au iarăși pe a lor: **Ѡ** întreb. pentru o; **ѡ** amestecat cu **ч** în sens de **ѡ**; **Ѣ** amestecat cu **ж** în sens de **Ѣ**; **ѣ** întrebuițat cu ordine, neamestecat cu **н**; — toate caractere cari constituiesc o abatere neorganică în mișcarea literară slavă din Muntenia. Numai că în Muntenia această abatere e foarte mică, fiind-că relațiile ei cu Polonia sau Rusia, către care ar fi scris — ca conveniență — cu limba și ortogr. rusească erau foarte restrinse. De acea în Muntenia, — cea-ce nu va fi în Moldova, — stratul extern e reprezentat mai ales tot de limba și ortogr. bulgaro-sirbo-slavă; căci aici, tocmai din acea lipsă de necesitate, nu s'au putut desvolta cancelarii cu tendințe literare rusești.

Dacă însă comparăm textele ambelor acestor straturi, și extern și intern, cu cele ale limbei Cirilo-Methodiane, nu vom găsi în ele *nicăieri* caracterele esențiale ale acestora. Și anume nicăieri nu se află **Ѡ=ѡ** și **Ѣ=ѣ** ci, cum văzurăm aici, și cum cum arătăm în «Fonetika cirilske azbuke», p. 49—64, aflăm numai pe **Ѡ** amestecat cu **ѡ**; și **Ѣ=ѣ** = une-orî cu **Ѡ** sau **ѡ**, după cele bulgaro-slave; sau **Ѡ=ѡ** după cele sirbo-slave; sau aflăm numai pe **Ѣ=ѣ** sau **ѣ** sau **ѣ** după cele bulgaro-slave și sirbo-slave sau **Ѣ=ѣ**, mai mult prin analogii cu **Ѡ** după cele sirbo-slave. Apoi tot așa nu aflăm în textele acestea din Muntenia (adică munteano-slave) acea regulată întrebuițare a lui **Ѡ** sau **ѡ** ca în cele Cirilo-Methodiane; ci fără să deosibească pe **Ѡ** de **ѡ**, pun cînd pe unul cînd pe cel-l'alt, sau le și lasă afară după voe (Fonetika cir. azb., 73—89). Două caractere, cari puse alături cu lipsa de flexionare în textele din curentul vulgar la noi ca și la Bulgari, sint destul de însemnate spre a ne arăta — fără a mai fi nevoie de a le aduce și pe cele l'alte (adunate de Jagić) — că *în textele noastre munteano-slave nu poate fi vorba de limba Cirilo-Methodiană*, de cit numai întru cît ele întrebuițează alfabetul numit cirilic, ca și unele texte Cirilo-Methodiane, și întru cît unele din ele

se silesc a păstra tradiția literară externă, adică aspectul ¹⁾ ortografic și unele construcții său din vocabularul Cirilo-Metodian. Incolo, măi ales fonetismul limbei textelor noastre e aproape cu totul schimbat, și, în foarte mare parte, sintaxa lor numai pe departe se măi aseamănă cu cea paleoslavă. Același lucru am văzut că se află și în textele curat bulgaro-slave. Din acestea, și din cele expuse de mine în «Fonetika cirilske azbuke», se vede că *limba și ortografia textelor munteano-slave nu e de cît în minimă parte, acea Cirilo-Metodiană, ci că e limba și ortografia textelor bulgaro-slave ca sîmbure central, amestecată (după curentul literar sud-slav al timpului) cu multe sîrbisme; și, în unele casuri rare găsim în ele caractere ruso-slave.*

Să trecem acum la textele slave scrise 'n Moldova, și pe cari le vom numi *Moldo-slave*.

Dacă și pe aceste Moldo-slave căutăm a le cuprinde într'o singură privire, măi ales în ele vom constata *două straturi* literare *suprapuse dar nu contopite*. Și aici trebuie să deosebim, după părerea mea, *limba și ortografia textelor interne*, adică cari regulău lucrurile lăuntrice ale Moldovei, fie bisericești, fie profane; de *limba și ortografia textelor externe* cari regulău trebile din afară, măi ales politico-diplomatice.

În stratul intern intră diferitele cărți bisericești (tipărite său manuscrise), zapise, acte de danii, confirmări, — domnești său particulare, cronici etc. Cea măi mare parte din ele sînt scrise în limba și ortografia bulgaro-slavă, dar amestecată cu unele rusisme neorganice lexicale, măi rar și sin-

¹⁾ Se silesc a păstra aspectul acelora, cum se vede și din faptul, la noi, ca la Bulgari, că mereu **ѣ** se menține pentru sunetele: *e* și *ea* și *ea*. Măi nicî odată nu se scrie diftongul *ea* cu *ѣ* ci numai cu **ѣ** său **ѣ**, spre a se păstra forma Cirilo-Metodiană. Vezi «Fonetika cirilske azb.» p. 30. Tot spre a se păstra forma Cirilo-Metodiană, dacă nu măi ales din spiritul de eclecticism al crititorilor noștri, se puna **ѣ** foarte des unde nu era nevoie de el nicî după paleoslava nicî după bulgara, ci numai sub influența unei ortografii din fonetismul sîrbesc. Cf. Fonetika 128.

tactice. Aşa e s. e. zbornicul de la Chiev scris înainte de anul 1561 (I. Bogdan: Vechile Cronice) sau Codex Dragomir-nensis (manuscris din anul 1661; se află în muzeul din Praga), sau cea mai mare parte din inscripțiile mormintale sau de alt soi din Bucovina (Episc. Melchisedec: O vizită la câteva mănăstiri din Bucovina). O parte mai mică din ele e scrisă în limba și ortografia sîrbo-slavă; ca s. e. scrisoarea episcopului catolic din Bacău către credincioșii săi la anul 1647 ¹⁾ O și mai mică parte, din cărțile bisericești ce încep a se tipări de pe la jumătatea sec. XVII, conțin — acestea în mod cu totul isolat — limba și ortogr. ruso-slavă; ca s. e. părțile slave din «карте ромѣнскѣхъ дѣлѣтъ» a mitrop. Varlaam din anul 1643 (Bibliogr. rom. v. 138, 141), sau ca psaltirea slavonă, tip. de Matei Bas la Govora anul 1637 ²⁾.

Dacă asupra tuturor acestor texte din stratul intern aruncăm o privire, din punctul de vedere al limbei și ortografiei lor, constatăm și aici, ca în Muntenia, două curente: unul mai literar, mai aristocratic, care tinde a scrie cît mai asemenea limbii și ortografiei textelor paleoslave, cît memoria tradiției literare le-a putut păstra; și alt curent vulgar care tinde a scrie mai mult pe înțelesul tuturor, — simplificînd și limba și ortografia. Ambele aceste curente le-am văzut și în Bulgaria și în Muntenia. Caracterele esențiale ale primului curent cel literar e, și aici ca în Muntenia și Bulgaria, întrebuițarea amestecată a iusurilor ѡ, ѡ, și păstrarea cît mai mult a sintaxeii și flexiunilor dar nu și a foneticeii paleoslave ³⁾. După acest curent, scrie s. e. Codex Dragomir-

¹⁾ P. Fr. Eusebius Fermendzi: Acta Bulgariae ecclesiasticae. Zagrabiae 1887, p. 180.

²⁾ Un exemplar complet din aceasta se află în posesiunea mea. Cu acest prilej sînt o plăcută datorie să mulțumesc parohului d. I. Suciu din comuna Bogata Olteană, Comitatul Târnavei mari (Transilv.) care mi l'a dăruit.

³⁾ Puteau păstra sintaxa și flexiunile mai mult de cît fonetica plsl, fiindcă chiar limba vie bulgărească cu cele d'întîi fusese mai conservatoare de cît cu fonetica-î veche. Chiar și azi limba bulgară mai are resturi de casurî din vechile-î flexiunî, cu toate că predomină 'n ea casul general cu prepoziții. Vezi aceste resturi adunate de Dr L. Miletic'k în Sborn. Min. II.

nensis, într'un polieleu pe care scriitorul codexului, călugărul Rafael de la mănăstirea Dragomirna, îl reproduce ca compoziție (твореніе) a lui кѣ(ѣ) филоѠеа мѡвна(х) лѡгѡѠета въікшаго мирча коекоды. După acest curent, zic, aflăm aici: на рожд(д)ѡство вѣѡ поет'са, сіе м(ѣ)ца се(п)нѣ днѡ. ра(д)ѡнса ѡбрадоканнаа мѡріе ѣѡ стѡвоѡ etc. (pag 33—4) Sau tot după el, aflăm în o inscripție de pe o icoană: сіѡ сіѡа икона... даа м... и кто же поксѡнт сзати еѡ... и ѡ тнѣ ѡцѡ иже къ никѡ и причѡтен бѡдет съ Ісдеѡ¹⁾ Sau precum tot după acest curent e scris Codicele de la Tulcea, unde aflăm: и срѡте конска та къ сѡбота вечерѡ и къ недеѡ... разбѡша и таа конска мѡлѡстѡа бѡжіеѡ... къ тѡ дѡнѡ къ лѡхѡкъ ѡтѡ мѡлдакскѡхѡ орѡжжѡи 46, și принде стѡфанѡ коекода съ късеѡ конскоѡ своѡѡ 39, și да не хѡлантѡ са прѡмѡдрѡи прѡмѡдрѡстѡа своѡѡ и да не хѡлантѡ са снѡннѡ силѡѡ своѡѡ 38 (I. Bogdan: Cronice inedite). Această curent, pe care l'am mai menționat mai sus și la Bulgarî, e destul de întins și la ei, căci alături de cel vulgar, îl mai aflăm în o mulțime de alte texte ca (afară de letopis. lui Manasie) Trojanska Priča din sec. XIV; sau cronica bulgărească din Codicele de la Chiev (sec. XVI) în care tot așa: къзд кѡже са кѡгрѡцкѡ крѡль жѡгмѡнтѡ... събракъ къса силѡ западѡнѡ... мирѡѡ же побѡгнѡ на кѡгрѡскѡѡ странѡ etc.²⁾ În textele acestui curent vedem dar, aici ca și în Muntenia, iusurile întrebuițate, însă nu cu însemnarea lor paleoslavă, ci amestecate și cu valoarea de ж=к, ѡ, ѡ, ѡ, и, și ѡ=а, ѡ, ѡ: къ тѡ дѡнѡ I. plsl. тѡ (sau тѡи), срѡте конска та къ сѡбота și къ недеѡ разбѡша и таа конска I. plsl. конскѡтѡ, къ сѡботѡ, къ недеѡѡ, și съ късеѡ конскоѡ своѡѡ I. plsl. съ късеѡ конскоѡ своѡѡ; unde în același timp se poate vedea, din cînd în cînd și acel casus gene-

¹⁾ E. A. Kozak: Resultate meiner Forschungen im Kloster Sočawica (in der Bukovina), în Arch. für Slav. Phil. XV, 2, 181.

²⁾ I. Bogdan: Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung, în Archiv. f. Sl. Phil. XIII, 4, 530.

ralis bulgaro-slav : **срѣте** **воиска** **та**, **къ** **сѣбота** adică cu nom. sg. în l. d. acusativ, cea ce mai e încă, poate, cu nom. în l. d. genetiv și în **кү(р)** **филоѳеа** **мона(х)** **дѣвоѳета** l. plsl. **монаха**. Și tot astfel, în aceste texte din curentul literar, se mai poate vedea, foarte des, neregulata întrebuițare bulgaro-slavă a lui **ъ** și **ь**, precum și a lor eliminare : **с** **товож** l. plsl. **съ**, **дал** l. plsl. **далъ**, sau **хкалнть** l. plsl. **хкалнтъ**, **стефанъ**, **лахокъ** l. plsl. **стефанъ**, **лхокъ**. Ca să nu mai vorbim și de morfologia lor, care în multe locuri se abate de la paleoslava, după limba bulgaro- sau sîrbo-slavă : **хкалнть** dar și **срѣте** l. plsl. **срѣтетъ**, **прїде** l. plsl. **прїдетъ** ; caracter pe care nu l'am mai amintit nici la textele munteano slave, dar care se află pretutindenî și în cele bulgaro-slave din curentul literar, ca și în cele sîrbo-slave : **бжде**, **дръзне**, **може да не метеѳа**, **да не има**, **да плати** (Lavrovъ : *Obzorkъ*, 192). Așa că și în Moldova curentul literar presintă aceleași caractere de limbă și ortografie, cari nu sînt paleoslave de cât în mică parte, ca și în Muntenia ; căci și în Moldova, ca acolo, nu se constată regulata întrebuițare a iusurilor ci numai amestecarea lor, precum și nici întrebuițarea regulată a lui **ъ**, **ь** etc. ; caractere cari dădeau individualitatea limbei textelor paleoslave.

Iar caracterele esențiale ale *curentului vulgar* din acest strat intern e o cît mai mare simplificare, — ca și în Muntenia, ca și în Buigaria. În cîte și treile aceste țări el trăește alături de cel literar, și tinde a scrie cît mai mult după o limbă vie, ca singura pe care, după atîtea veacuri dela Ciril și Metod, o puteau ști scriitorii mai bine. Numai că în Moldova, această limbă vie, cum vom arăta mai pe larg cu alt prilej, nu e cea mai simplă, mai curată bulgaro-sîrbă din Muntenia ci un triplu *compromis literar* între bulgaro-sîrbă ca temelie și întreșesătură de elemente rusești. Că în aceste texte interne vulgare limba bulgaro-slavă constituie a lor personalitate, de am putea zice așa, ne arată faptul că în ele, în mai toate constatăm cele două elemente esențiale ale textelor curentului vulgar din Muntenia și Buigaria : lipsa de iusuri **ж**, **ѡ**, sau barem a unuia din ele, precum și mai ales lipsa de flec-

siî și întrebuițarea de casus generalis cu prepoziții¹⁾. Pe lângă aceasta, întregă ortografia lor, care armonisează cu cea bulgaro-slavă, munteano-slavă internă, și cu cea a textelor curat romîne din sec. XVI, XVII, ni le arată pe acestea *Moldo-slave interne vulgare ca parte integrantă organică* în mișcarea literară din Moldova din sec. XIV—XVII. Mai ales de aceasta trebuie să le despărțim de cele scrise cu limba ruso-polonă, cari aș limba ruso-polonă și ortografia rusească; mai ales de acea trebuie să recunoaștem că rusismele din acestea interne sînt numai elemente răzlețe anorganice, furișate sub influența cancelariilor domnești unde se redactau marea mulțime de acte pentru relațiile externe ale Moldovei cu Polonia mai ales și cu Rusia. Căci singurele scrise în Moldova cu limba rusă sînt numai cele din stratul extern, iar nu toate cum zicea Venelin, și cum după el se mai crede și azi peste tot. După acest curent s. e. se scrie în un act de la Alexandru Vodă, din anul 1431: *мѣстію бжїію мы Александръ коєвода господаръ земли молдавскон... оже тот истиннын Иліашъ тагаалъ на журжа... да им бѣдетъ оурикъ съ оуєкмаъ доходоу... слугам нашим Балотѣ и Оанчѣ... и Оанча.* (Uljanickij: Materialy No. 28) unde, ca limbă, se amestecă rusismele cu bulgarisme, iar ortografia e cea obicinuită bulgaro-sîrbo-slavă cu *ѣ=и* cea ce mai că nu e la Ruși.

Tot după acest curent e scris actul din anul 1555, în care se află: *многостїю божїію ми Александръ коєвода... поткрѣднн есми имъ... четкрѣтою частъ село... нх правою втчинноу... вже тоти истиннїи наши слоуги... а вт нншихъ сторонѣ... вт брата господствами младаго Стефана... кѣра пана дана портара соучаскога... Шендрескоула спѣтарѣ... вт Твдосїа дочка толдера... мѣница ман* (Arh. Ist. I, 110—111). Aici e caracterul esențial bulgar, cu casus generalis (село l. села ca genet. saŭ селоу, селѣ la dativ; дочка l. дочкы ca genet. saŭ дочки ca dativ; și н l. ѣ din м: мѣница); iar în el

¹⁾ Acestea nu se găsesc în textele stratului extern din Moldova, cum vom vedea mai jos.

sînt întreşesute cuvinte ruseşti (ca *уже* l. *іеже* plsl., *дочка*), precum şi forme paleoslave (*младаго* etc.), alături de forme sirbeşti (ca *роуки*, *младостию* l. *ржцѣ*, *младостиѣ* şi genet. sg *соучавскаго* l. *соучавскаго*). Iar ortografia e cea bulgaro-sirbă cu *ѣ=ea—ia*, *ѣ* şi *ѣ=а* *портараѣ* şi *спѣтарѣ*, şi *имѣ*, *десѣт* l. plsl *портараи*, *спѣтараи*, *имѣ*, *десѣтъ*, etc.

Şi tot după acest curent, aflăm într'un act domnesc din anul 1572 : *Иван коекѡда... дадох и помнокахъ нашѣ молеба монастырѣ wt вистрицѣ съ едни холопи цигани... и дѣти их... и Штрѣнга и жена его Фронна... и жена его Настѣ... и Кръстѣ* (Arch. Ist. I, 133), unde se vede, alături de rusisme ca *холопи*, încă şi esenţialul bulgaro-slav, ca neregulata întreb. a lui *ѣ* şi *ѣ*, şi lipsa de flexiі în locul căroră e casus generalis : *помнокахъ нашѣ молеба*, cea ce flexionat ar fi *нашѣ молеба*, sau *съ едни холопи... и дѣти их... штрѣнга и жена его* în l. d. flexionat *съ... штрѣнгаѣ и женаѣ его*.—Şi tot аşa într'un act domnesc din a. 1612 : *пишемъ казѣ наш... каа҃҃҃҃҃҃҃҃҃ wt скѣтаа монастырѣ вистрицѣ... wt трѣгъ Бакѣс. а ти да имаешъ вставкаит. и что еси кѣзѣа досѣда wt мнто да вратит... да не прѣнде до господствами. ко потомъ добрѣ да знаешъ ажъ вседна послати и на тебѣ* (Arch. Ist. I, 135). Şi aici se vede foarte bine fondul sintactic al limbей bulgaro-slave cu *да... ;* cu casus generalis (casul general în loc de flexiі) : *wt скѣтаа монастырѣ* în l. d. flexionat *отъ скѣты монастыри* ca *femenin*, *wt трѣгъ* l. *wtѣ трѣга* flexionat, *что еси кѣзѣа досѣда wt мнто* l. flex. *wtѣ мнта* şi *кѣзѣаѣ*; cu *ѣ*, *ѣ* rus (sau eliminat după *voe* : *wt*, *трѣгъ*; precum şi cu *ѣ=ea* şi *ia* : *Штрѣнга*, *Настѣ*. Dar între ele sînt şi elemente ruseşti ca *ажъ вседна послати*.—Şi tot după acest curent vulgar, aflăm scris un act dat de Dionisie, decanul mitropoliei de la Roman, în care e : *мы дивнисіе дикѣюа wt романское митрополіе и Тѣмаш и Бѣцѣи... и Кръстѣ усѣдѣ... съ симъ записомъ уже прѣдошѣ... некимъ непонѣжден и продаа свою правѣсю отиннѣ... частъ wt село стѣичеціи нижнаа частъ... wt прѣдъ нами... мы видѣхомъ доброволю... и полное заплаѣтѣ* (Arch. Ist. I, 134). Aici de asemenea vedem fondul limbей

textelor bulgaro-slave cu casus generalis: *продал свою праксю отинис... част wt село стънчепі нижнаа част* în l. d. flexionat, și după curentul literar, ... *скожъ правжжъ отиниж... часть wt села стънчепі нижжжъ часть*: sau cu *ъ, ъ* amestecate și după voe eliminate: *wt част*. Dar în el nu lipsește nici barem cîte un rusism ca *оже* (=plsl. *јеже*), *полное*; cu toate că, dacă ar fi avut ortografia textelor ruse, trebuia să găsim *непонсжен* cu ж l. *жа* plsl, cea ce vom vedea de obicei în textele stratului extern. Și tot astfel, același lucru: fondul limbei și ortografia textelor bulgaro-slave și *rusisme parasite*, putem vedea s. e. în doc. No. 80, 81, ca și în multe altele din cele publicate de Prof. Gh. Ghibănescu în vol. XVIII din Uricarul Codrescu; și s. e. doc. din anul 1621, 1631 din Arch. Ist. I, 112 și passim; sau act 1552 care, lângă casus generalis, are și sîrbisme ca *памет, сѣтворихомъ, пет* l. *память, пать, сѣтворихомъ* (Arch. Ist. I, 125).

Textele celui d'al doilea strat, cel *extern*, măi ales în Moldova prezintă o literatură măi mult de convenție, o literatură *neorganică* mișcării intelectuale Moldo-slave. Pe cînd Muntenia, în relații măi ales cu Ungaria unde nu predomina vr'o limbă slavă, n'a avut prilejul să desvolte măi mult o așa literatură convențională-neorganică, de cît numai cînd și cînd în rarele-î relații cu Polonia; cu Moldova stă lucrul din potrivă. Relațiile ei politico-diplomatice, și religioase chîar, mult măi mici cu cele l'alte țări afară de Polonia, aū ficut să se poată întrebuița numai puțin limba și ortografia textelor interne pentru afacerile-î externe, altfel de cît în Muntenia Căci nu des aveau Moldovenii nevoi să se adreseze Sirbilor, sau Bulgarilor, așa ca să fie nevoe să întrebuițeze limba lor — după conveniențele diplomatice — în actele ce li le aure-sau. Cînd aū astfel de afaceri și cu aceia, atuncî și Moldovenii li se adresează în limba lor sîrbească sau bulgărească, cum face s. e. Stefan cel Mare la anul 1456, într'o scrisoare ce o adresează lui Dorotei, mitropolitul de la Ohrida, cerîndu-î să le dea un alt mitropolit, în locul atuncî mortului Visarion (Starine XII, 253). Aici are caracterele limbei și or

tografieî sîrbo-slave : радокати се, саѡ неможемъ тамо послати иного да его рѣкоположишь, саѡ дълготи ради пстныне și ac. pl. да послешн намъ твоє благословеніе и чловѣккіє și мѣсеца априага l. plsl., сѡ, пжтнѣна, чловѣккы, мѣсеца etc. Tot astfel la anul 1597 Ieremia Movilă Domnul Moldovei, într'un hrisov prin care dăruеște 4000 aspri mănăstirei Stavro-nichita dela Sfintul munte, adresîndu-se unui centru sudslav, nu scrie actul altfel de cît în limba bulgaro-slavă, cu obicei-nuita amestecare a sîrbismelor : въ ѡмѣѡца и ѣна и снѣго дѣа. пр(ѡ)цк снжѡ ѣднносѣциѣни... да въдѣп' за ппцж брашїам'... съ късеж нашеж ми(ѣ)аїа и дїеж и ѡ вѣа помоца... și да намаю(ѣ)... преповѣдїю кожїо... пачеже съцаїа по дѣ ѡвластїа нѣ' (Archivale Statuluї. Doc. Mănăst. S-її Apostoli, pachet 11, No. 1). Și tot astfel cu limba și ortografia bulgaro-sîrbească e scris hrisovul prin care Gheorghe Stefan, Domnul Moldovei oferă, la anul 1657, 3500 asprii mănăstirii Iveru de la Atos (Arch. Stat. Doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 13) : въ имѡ... прр(ѡ)(ї)це (sic) ѣднносѣциѣна (l. plsl. ѣднносѣциѣна), неж(к)мо ѡ гп(дѣ)ри... памеш къ сътворенїе... творѣцих'... въспоминаюци etc. (l. plsl. петѣкмо, памѣть, творѣциихъ въспоминаѣци), къ сѡдѡ l. сждѡ; unde se vede afară de fonetismul bulgaro-slav încă și casus generalis: ѣднносѣциѣна în l. d. genet. sg. ѣднносѣциѣны Cele mai întinse legături aũ avut însă Moldoveniї cu Polonia, — mai rar și cu Rusia, în epoca slavonismuluї. Conveniențele relațiunilor diplomatice aũ făcut ca Moldoveniї să se adreseze către Polonї sau Malorușї, sau uneorї mai ales în afacerї religioase, către Moscoviї, — în limba și ortografia ortodoxă cea mai considerată la ei. Tot așa, la începutul sec. XVI, Sultanul Selim se adresează în slavonește către țarul Rușilor Vasile Ivanovicї, — cum am văzut. Influența și puterea materială a Malo- și Belorușilor din regatul Polon aũ făcut ca să fie considerată, ca o condescendență față de Polonї, limba celor d'întiu, cea rusească, — mai ales cînd unї din regї voiaũ, din considerații politice, să nu se presinte, ca catolicї, de cît prietenї și ortodoxiei. De aceea, din cele mai vechї

timpurî ale statului Moldovean, limba diplomatică-politică, față de regatul Polon, e și cea maloruso slavă alături de polona. Însă cum influența culturii polone asupra vieții intelectuale rusești era preponderantă, — și limba textelor belo- și malo-ruse' e plină de polonisme și în sec. XIV—XVII. De aceea, vorbind de textele vestrusice în general, nu se poate înțelege altfel de cât considerîndu-le și ca un amestec de elemente polone, ba chiar și cehe. Așa că, în toată literatura Moldo-slavă a acestui strat deși se poate vorbi mult de texte ruse, însă nu se poate a nu deosebi între ele și unele ruso-polono-slave. Limba acestora e în general *acea a textelor ruso slave, de care am vorbit, unde nică țeri nu poate fi vorba de lipsă a flexiunilor*. Tot așa și textele moldo-slave externe au absolut peste tot flexiunile, — lucru prin care ele se deosebesc fundamentul de cele interne unde lipsesc flexiunile. Afară de aceasta și ortografia celor moldo-slave externe e cea ruso-slavă, — caracter de asemeni fundamental prin care ele se deosebesc de cele interne. Așa un doc. din 1393, de la Roman Vodă către regele polon Vladislav, are: *Романъ коевода молдавскни и дѣдичъ оусей земаѣ [волошьскоі отъ плонны аже до брегѣ моря... из доброн колѣ. а никнамъ не принсженъ... и сириколѣникемъ оусей земаѣ... преможеномѣ владиславоки... королеки польскому... и з божеі мнлости кролици польскон... со оусѣламъ посполѣткомъ оусей земаѣ... ни одного не конмѣючи... с онѣ сторонѣ кракова... со оусѣламъ... не роздѣляючися... , велекноі адвизѣ, кролици польскоі... не роздѣланти на вѣкы и с кролькѣткомъ (Uljanickij: Materialy 7); unde alături de limba corectă ruso-slavă cu forme ca колошкоі, королеки, сторонѣ, aflăm polonisme ca кролици, плонны etc. Iar ortografia îi e evident cea malorusică cu ꙗ=и: роздѣланти și роздѣляючися; sau cu — ѣ în с приколѣникемъ sau cu foarte mult о în l. d. ꙗ: со, конмѣючи, cea ce se află de tot rar în textele romo-slave; sau ж în l. d. жд în принсженъ.—Aceiași limbă și ortografie e în actul lui Stefan-Vodă către Vladislav regele Polon, din anul 1395: ...кто нанъ коли возритъ... изъ*

БОЖЬЮ ПОМОЧЬЮ КЕЛЕБНОГО КРОЛѦ ВЛАДИСЛАВА... МИЛОГО ГОСУ-
 ДАРѦ... КЕЛЕБНОИ КРОЛЕКОИ АДВНЗѦ... ГОСУДАРЕМЪ КРОЛЕМЪ...
 НА ДАЛЕКИѦ СТОРОНЫ... КОЛИ НАС ОБОШАЮТЬ И ОУПОМЯНУТЬ
 КРОЛ ВЛАДИСЛАВ... С КОВОДАМИ ЗЕМЛѦ МОЛДАВСКОѦ... КЕЛЕБНОМУ
 КРОЛЕКИ КОЛОДИСЛАВУ ПРѢЖЕНАПИСАНОМУ... КРОЛЬ КОЛОДИСЛАВЪ
 ПОЛЬСКИ И ПРѢЖЕНАПИСАНЫ... А НИКОТОРЫМЪ ВЕРЕМЕНЕМЪ...
 СО ВСЕЮ НАШЕЮ МОЧЬЮ. СО ВСѢМИ НАШИМИ... СО ВСЕМИ НА-
 ШИМИ БРАТЬЯМИ... НА КРЕЩЕНЬЕ... СКАТОГО РОЖЕТКА etc.
 (Uljanickij 8). Şi aici de asemeni nu se vede de loc limba şi
 ortografia textelor interne; ci numai altă limbă, unde nici
 o dată nu vom găsi casus generalis; şi altă ortografie cu
 — ъе în l. d. ие din toate textele interne, sau ж în l. d. жд,
 sau шч în l. d. щ, sau ѣ cu însemnare de и etc. — A
 ceiaşi limbă şi ortografie, deosebită de a celor interne, se
 vede şi în actul din 1497 dat de Stefan-Vodă către regele
 Casimir: стѣфанъ ковода господаръ... оже... обещахо-
 мъ...освѣценому господарекн нашему милому казимировѣ...
 кролевѣ полскому... и обѣцали... и пережъ сего... милос-
 тивому кролѣ... съ ѹсми нашими... милому кролѣ... по-
 пълнитти поддѣгъсего... вирного и шлѣхотного посла...вѣра
 господарека... потврѣженіе... такожъ (Uljanickij 110); unde,
 ca şi în toate cele externe, limba e cu desăvîrşire cea cu
 flexiuni, cum era l. ruso-slavă şi polonă; apoi unde se ames-
 tecă polonisme (кролевѣ etc.) cu rusisme (пережъ etc.); şi
 unde ortografia e cu desăvîrşire alta de cât cea a textelor
 interne: щ=ц (обещахомъ şi освѣценому), ѣ=о, ѣ=и, жд
 =ж (потврѣженіе şi такожъ). Acelaşi lucru se îmai poate.
 vedea şi în altul din 1484 către regele Casimir (Uljan. 113),
 şi în general în toate aceste acte externe, şi din sec. XVI
 orî XVII, adresate nu numai Polonilor şi Ruşilor din Polonia,
 dar şi celor din Rusia. Aşa că tot acelaşi Ieremia Moghilă
 pe care îl văzurăm adresîndu-se mănăst. Stavronichita în
 limba bulgaro-sîrbo-slavă, atunci cînd scrie membrilor frater-
 nităţei adormirei Maiceî-Domnului din Lemberg, face aceasta
 în limba şi cu ortografia (malo) ruso-slavă. Astfel e al acestuî
 Doimn act din anul 1598: братство ливвексаго града!... штъ

господа бога доброго здравїа и счасливого покоженїа... не-
резъ братїю кашой милости... , съ стороны споможенїа...
вднакже бачючи и тамтѣшю сватѣшю церковкѣ (Colecția Hur-
muzaki, doc. culese de I. Bogdan, Supl. II, vol. I, p. 457).
Același lucru face Ieremia Moghilă în altă scrisoare către
aceia din anul 1599 (idem p. 523); precum și logofătul
Luca Stroici la anul 1598 cînd scrie aceleiași fraternitățī
(idem p. 459, 461), și la 1599 (id. p. 524), și la 1602 (idem
supl. II, vol. 2, p. 179); după cum tot cu aceiași limbă și
ortografie rusească scrie Isaia Balica, marele căminar al Mol-
dovei, către membrii stavropighiei din Lemberg, la anul
1606 (idem II, 2, p. 348); și tot așa către aceiași scrie
Doamna Elisabeta Moghilă, văduva lui Ieremila la anii 1610,
1613 (idem II, 2, p. 356, 378). Tot limba și ortografia ruso-
slavă o întrebuițează Radu Mihnea domnul Moldovei, scriind
la anul 1617 către aceiași breaslă a stavropighiei din Lem-
berg (idem II, 2, p. 425).

Așa dar peste tot caracteristica limbei și a ortografiei acestor
texte din stratul extern e ceea a textelor ruso-slave. De acea pede
o parte; iar pe de alta fiindcă această ortografie e alta și decît cea
întrebuițată și de textele romînești de prin sec. XVI, XVII etc.,
care e cea a textelor interne romîno-slave; de aceea, am zis că
textele externe slave formează mai ales în Moldova, un strat neor-
ganic, numai suprapus, dar nu contopit cu cel organic care e
cel al textelor interne. Iar acest bogat strat extern literar ne
explică, cum aū putut influența cancelariile domnești asupra
literaturii stratului intern, așa în cît să'ī să dea și lui cuvinte
său frase rusești ori polone. *Insă existența în acesta din urmă
a lui casus generalis bulgăresc, precum și ortografia bulgă-
rească (despre care vezi și Fonetika țiril. azb.), — cea ce lip-
sește în cel extern, — ne arată că fundamental trebuie să de-
osebim în Moldova stratul extern de cel intern.* De aceea am
spus'o la început că eū primesc numai ca plan de cerce-
tare diviziunea lui Venelin prin care zicea că textele din Mol-
dova sînt rusești. De acea socotesc eū că trebuie să se în-
drepte și părerile tuturor celorl'alți slaviști carī spun de ele

același lucruri, că sînt rusești, ca Profes. Miletic delà Sofia (Sbornik IX), episcop. Melchisedec (Cronica Hușilor). Și de acea, încă din anul trecut 1899, în «Fonetika cîrilske azbuke» am spus'o la pag. 11, că nu trebuie să ne prindă nici de cum mirarea, ca pe prof. Jireček, dacã aflăm și în Moldova texte cu redacția bulgărească: «*Das Auftreten der bulgarischen Recension in der Moldau*, zice Jireček, noch dazu in Texten, die zum Theil in der nordlichen Moldau entstanden sind, ist jedenfalls merkwürdig». (Arch. fur Slav. Phil. XV, 1, 85). In urma cercetării acestea, de aici, socot că lucrul acesta nu mai poate pãrea cîudat.

Dacã acum comparãm limba textelor ambelor acestor straturî, și extern și intern, din Moldova, cu cele ale limbii Cirilo-Methodiane, vedem că în afarã de celel'alte, în ele nu existã nicãieri caracterele esențiale ale acestor din urmã. Și anume, nicãieri nu se aflã în textele Moldo-slave ж = џ și ѡ = ѣ, ci, ca și 'n cele munteano-slave, numai, ж = љ sau ѡ, sau ѣ, sau џ; și ѡ = ѡ, sau ѡ, sau ѣ, sau џ; sau ж amestecat cu ѡ — dupã bulgaro-slavã și uneori sîrbo-slava (vezi și Fonetika cîril. azb.). Apoi tot așa, nu aflăm nici în textele moldo-slave acea regulatã întrebuintare a lui ж și ѡ ca în cele Cirilo-Methodiane; ci și ele, fãrã sã deosibeascã pe ж de ѡ, pun cînd pe unul, cînd pe cel-l'alt, sau le și lasã afarã dupã voc (cf. Fonetika). Iatã douã caractere, cari, — puse alãturi cu lipsa de flexionare în textele din stratul intern, care e tot un caracter bulgăresc-nepaleoslav — sînt destul de hotãrîtoare spre a ne dovedi cã în textele moldo-slave nu poate fi vorba de limba Cirilo-Methodianã de cît numai întru cît ele întrebuinteazã, ca și unele din acelea Cirilo-Methodiane, alfabetul cirilic, sau și întru cît unele din ele se silesc a pãstra aspectul ortografic și unele construcții, sau din vocabularul Cirilo-Methodian. De acea trebuie sã recunoaștem cã *limba și ortografia textelor moldo-slave e aceea bulgaro-slavã, combinatã și aici cu sîrbo-slava* ¹⁾, și cu ruso-slava.

¹⁾ Existența de prisos a lui ж și în textele moldo-slave, -- cea ce e ca-

În resumat, *nicî în Muntenia, nicî în Moldova, nu se scrie cu limba Cirilo-Methodiană, ci cu bulgaro-slava și sîrbo-slava ca parte principală organică, și cu ruso-slava ca neorganică. De aceea fenomenele ce întîlnim în textele Romîno-slave (adică munteano-slave și moldo-slave împreună) și cărî n'ar fi în cele Cirilo-Methodiane, nu arată că scriitorii noștri nu știaî slavonește, și de aceea să le considerăm de greșeli; ci acele fenomene trebuie să le căutăm în limbile și literaturile cărî ne-aî dat nouă limba slavă cu cărî scrieam, saî din cărî noi însine luam, printr'un fel de eclecticism literar.* Acest eclecticism literar era, după cum am văzut, în tendința vremii; — căci în textele bulgaro-slave se întîlnesc foarte multe sîrbisme, după cum în cele sîrbo-slave destule bulgarisme; celor ruso-slave de asemeni nu le lipseaî elementele paleoslovenice, combinate cu polonisme, saî chîar cu cehisme ¹⁾. Iar în textele romîno-slave tendința spre eclecticism merge încă și mai departe de cît în cele ale celorl'alte tipuri. Că această tendință era mai mare la noi, se înțelege lesne; căci ea e mult mai pronunțată și mai proprie la străinul care, utilizînd mai multe limbi asemănate între ele (ca paleoslava, bulgara, sîrba și rusa la noi), nu poate ști în orice moment ce e propriu al uneia, — ci amestecă din toate. Numai noțiunile precise ale gramaticii trebuiesc să vie ca să i-le lămurească.

De aceea, numai cunoașterea limbii și ortografiei textelor bulgaro-slave în raport cu paleoslava ne va arăta că s. e. limba doc. dela Matei Basarab din 1634, publicat de stimatul meu fost profesor d. Tocilescu în Rev. p. Ist., Arch. și Fil., I, 1, 183,

racter sîrbesc, — ne arată că influența sîrbă se exercită și în Moldova pe cale literară. (Vezi mai pe larg în «Fonetika cirilske azb.», p. 128—132).

¹⁾ S. e. un Molitvenic, scris 1554 la Lemberg; e de redacție litvanorusică, însă amestecat cu elemente paleoslave, sîrbe, bulgare. (Arch. f. Sl. Phil., XII, p. 132). Tipăriturile beloruse ale lui Skorina, din a 2-a jumătate a sec. XVI, sînt pline și de elemente paleoslave, cehi, polone (și în Arch. f. Sl. Phil. XII, 255—268). Tot așa, o traducere în belorusa a legendelor occidentale Visio Tundali are și destule elemente cehi și polone. (Arch. f. Sl. Phil., XIII, p. 209) etc.

nu e greșită. Aceasta ne arată că nu sînt nici de cum cîudate și greșite forme ca **сѣ сѣнорн его ѡицѣж** (*sic*), și nici ca **wt пссксдѣ** (*sic*), cînd în același text se află **мстѣю бѣжѣю** și **нмѣ** și **сѣдѣткѣ**, alături de casus generalis: **wt сѣдѣткѣ**. În **пссксдѣ**, care pare greșală stimatului meu fost prof. D. Tocilescu, nu e alt ceva de cît bulgareasca înclinare a lui **о** către **с** și invers, de care am vorbit, și care încă se mai vede în **да мо ѡт**. Și iarăși nu e nevoie d'a fi numai **по-кюдѣс**, cum corectează Tocilescu, cînd l. bulg. ca și sîrba aŭ mai ales *svud, svuda*¹⁾. Iar **ѡицѣж**, care tot astfel e corect, nu e de cît ac. pl. al limbii sîrbo-slave, carele și azi se află în limba sîrbă²⁾. Numai cunoașterea acestor lucruri ne va arăta că bătrîni noștri își cunoșteau destul de bine limba slavă în care scriau, dar că noi cei de azi ne-am făcut ideie greșită de limba în care scriau ei, cînd spunem «că în mai toate documentele slavone scrise în România» sînt «neregularități etimologice și sintactice», «de exemplu, că substantivele nu se pun în casurile cerute de prepozițiune și verb: în loc de **на нмѣ поп Костѣ, wt карош, wt пол, wt шѣм, wt код, wt гор, сѣ сѣнорн** etc., ar trebui: **на нмѣ попа Костѣ** (на cerînd acuzativ, și după acesta urmînd genitivul) **wt кароша, wt полѣ, wt шѣма, wt коды, wt горы** (**wt** cerînd genitiv, iar nu nominativ), **сѣ сѣнорьѡми** (**сѣ** cerînd ablativ) etc.» (Tocilescu, idem, p. 185). Mai întîiu, am văzut cum nici la Bulgarî **wt** nu se pune numai cu genitiv, saŭ **сѣ** cu ablativ etc., ci și cu nomin. Dar afară de aceasta, chîr așa d'ar fi, **wt полѣ** mai merge ca genitiv, î. l. d. plsl. **wt полѣ**; e însă genitiv **wt шѣма**? Căci un așa genet. n'are nici plsl. nici ruso slava, de cît numai sîrbo-slava saŭ sîrba de azi ca genet. pl. Iar la Sîrbî vocala finală **а** s'a desvoltat aici ca și la temele masculine (ca rob, dan, gen. pl. robova, dana), numai după pierderea sunetelor **ъ, ѣ** din vechiul **дѣнѣ робѣ**, saŭ

1) Vezi Gj. Daničić: Riječnik iz Starina Srpskih. U Biogradu.

2) Vezi și Gj. Daničić: Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka. U Biogradu, 1874.

шѢМЪ. La Sîrbî e și azi genet. pl. saŭ šum saŭ cel mai obicînuit šuma, tot așa cum într'un testament croat, cu cirilica, dela jumătatea sec. XVI, găsim: ДЕКАТ ДСКАТ în l. d. plsl. ДЕКАТЪ ДСКАТЪ și ДСКАТ ТРИДЕСЕТ l. plsl. ДСКАТЪ ТРИДЕСАТЪ¹⁾. De asemeni, ce fel de ablativ (adică instrumental pl.) e acel din съ сѢОВЪМНІІІ în care Prof. Tocilescu îndreaptă pe «greșitul» съ сѢОВНІІ? Căci, după paleoslava el ar fi съ сѢТЪ saŭ съ сѢТМНІІ, iar după sîrbo-slava съ сѢОВНІІ saŭ съ сѢОВЪ, și după bulgaro-slava tot съ сѢОВНІІ? Tot astfel după ce limbă e instr. sg. съ БРАТѢМНІІ, de care Prof. Tocilescu zice că e corectul iar nu съ сѢ БРАТ, din expresia КЪСНО съ сѢ БРАТ СІІ ЦЮРЦЮ ПОСТ în un doc. de la Mihnea-Vodă din 1590, scris tot cu limba curentului vulgar (Rev. I, 1, 189)? Căci paleoslava ar avea съ БРАТОМЪ saŭ mai rar съ БРАТЪМЪ; iar celel'alte limbî slave tot așa: sîrbo-slava съ БРАТОМЪ, bulgaro-slava съ БРАТОМЪ saŭ съ БРАТ saŭ съ сѢ БРАТ, ruso-slava съ БРАТОМЪ. Și în același fel, спасѢ ДОУША РАБА ТВОЕГО nu e o greșală (I. Bogdan: Cîte-va manuscr. slavo-rom., p. 16) de cît numai din punct de vedere paleoslav; căci după mediobulgara aceasta e cu desăvîrșire corect. Saŭ, nu e «greșelî gramaticale mai obicînuite sub influența sintaxei romîneștii» faptul că în texte romîno-slave găsim «prepozițiile fără casurile ce le cer în slavonește: съ БОЛЪР КОСТАДИН, БЕЗ НН ЕДНА СИЛОСТЪ, СЪСЪ ЕДНА ПЛАШКА» (Cincî doc. ist. slavo.-rom, p. 21). Căci acestea ar fi greșelî numai după paleoslava, iar după bulgaro slava (saŭ medio-bulgara) ele sînt forme corecte, — cum s'a putut vedea din cele de pîn'aci. Și tot astfel acele «neregularitățî gramaticale» din по ОУТВЪРЖДЕНІЕ, МОНАСТИРЕКИ НАШЕМЪ etc. din niște documente rom.-slave de carî vorbește Prof. de la Universitatea din Petersburg P. A. Sîrcu (publicate în Revista p. Ist., Arch. și Fil. VII, 377), — nu sînt neregularitățî de cît din punctul de vedere al limbei paleoslave, căci în limba bulgaro-slavă toate acestea sînt cele mai corecte și mai

¹⁾ Vezi-l în facsimilă în a lui Dr. Djuro Šurmin: Povjest Književnosti hrvatske i srpske, Zagreb, 1898, p. 29.

regulate lucruri, cum am arătat în textele ei. Și tot în acest mod procedînd în analizarea limbei textelor romîno-slave, vedem că ea era bine știută de părinții noștri. Numai că ei, ca și Rușii, Sîrbi, Bulgarii, nu întrebuițau, fiindcă nici nu știau bine limba Cirilo-Metodiană. Așa înțeleg aceasta și Rușii și Sîrbi și Bulgarii pentru limba textelor lor mai vechi. Numai așa poate fi și la noi.

Dar, ca să mergem mai departe cu analiza greșelilor sau romînismelor pretinse din ele; nu e romînism amestecul formal al genetivului cu dativul (Hasdeu: Cuv. II, 270). Căci aceasta nu numai că azi se vede în limbile slave, dar în texte vechi se poate vedea chiar amestecul sintactic între aceste case. Așa, între altele, un manuscris bulgaro-slav are: *НИКОЛА НАСТОЯТЕЛЪ І ѠЦЬ ЕМЪ ІЕРЕН ФРАВО* (Lavrov: Obzor 5), ceace în alte texte se află și ca *ѠЦЬ ЕГО*. Dar chiar amestecul lor formal îl mai aflăm s. e. într'un zbornic bulgaro-slav din sec. XIV: *ОТ ПРАВЕДНАГО СОУДІЮ* (Arch. f. sl. Phil. XIV, 1, 141); ceace uneori vine și din prepoziție, care se construiește și cu dativul, după cum e și în *ПЛОМНИК*, scris în sec. XII cu l. ruso-slavă de călugărul rus Daniil: *ДО ТОЙ ВЕЛИЦКІ ЦЕРККИ*, sau *ДО РѢЦКЪ, ДО ПЕЧЕРКЪ* (Ogonovskij: Hrestom. 76). Tot așa în scrierea lui Parion mitrop. Chievului (sec. XI): *ЗАКОНЪ БО ПРЕДТЕЧА БЪ И СЛОУГА БЛАГОДАТИ И ИСТИНЪ, ИСТИНА ЖЕ И БЛАГОДАТЬ СЛОУГА БОУДОУЩЕМОУ ВЪКОУ, ЖИЗНИ НЕТАКНИКЪ* (Ogonovskij: Hrestom. Staroruskaja, 23). Acelaș lucru și în Letopiseșul Litvan, text ruso-slav din sec. XVI: *ПОЧАЛА СЯ ВАКА КОРОЛЮ ПОЛЬСКОМУ ВЛАДИСЛАВУ ІАГОЙЛЪ А БРАТЪ ЕГО ВЕЛКОМУ КНЯЗЮ ЛИТОВСКОМУ ВИТОЛТУ ЗЪ НЕМЦЫ ПРДСКИМИ* (Ogonovskij: Hrestom. 300). Precum tot astfel în versurile lui Constantin Bulgarul, din sec. XII, aflăm acest amestec formal al genetivului cu dativul: *БОЖЕ ВЪСЕА ТВАРИ И ВИЖДИТЕЛЮ ВИДНЫМЪ И НЕВИДНЫМЪ* (Sobolevskij: Drevn. cerkov. slav. jaz. 20). Acest amestec îl aflăm sintactic și formal nu numai în limba sîrbo-croată de azi, dar chiar și în textele ei vechi. Așa un testament sîrbo-croat din a. 1485 are: *ВСТАЛАМЪ НА ЧАСТЬ СВИХЪ СКЕТИМ И СКЕТИЦАМЪ. В. ПЕРПЕРИ*, alături de *НА ЧАСТ СВЕТЕ ПИВНИЦАТЕ* (Arch.

f. Sl. Phil. XXI, 528). Sau în altul sîrbo-croat din anul 1515, tot așa : спенжа се за шкопъ покинномъ илии вала аспри 185 (Arch. f. Sl. Phil. XXI, 535). Sau într'un act dat 1406 de despotul Serbiei Stefan Lazarević : храмъ пречистои богородици на тисменои, alături de genitiv în : милостѣс къседръжителю бога (Arch. Ist. I, 17). Iar de multe ori acest amestec formal de genitiv și dativ e rezultatul combinării, în limbile vii slave, a declinării та cu а. Așa că nu rar vin forme, ca s. e. în un text scris în limba Slovenilor de pe la Friul în sec. XV : jest ostavil bratine sfete Marie s zergneu da je jima (Arch. f. Sl. Phil. XIV, 2, 196). Iar cît pentru pluralul dativ în — ома sau — има, dacã nu e Ciriilo-Metodian, se aflã de demult în limba sîrbo-slavã, și se aflã azi în l. sîrbo-croatã : s. e. spomen svetim ocima ca plural, to pripada ovim ljudima = aceasta aparține acestor oameni. Decî amestecul genetivo-dativ nu e romînimism.

Tot astfel amestecul лoу cu лю și нoу cu ню din textele romîno-slave nu e romînimism (Cuvente II, 271), ci un caracter mai ales ortografic sud-slavic. În monumentele sîrbo-slave, din cele mai vechi timpuri, pînã și în sec. XVII, aflãm cînd к немю cînd к немoу (sec. XIII), cînd кюпаю, пающе sau плающе (sec. XIV), cînd оучителю sau оучителoу (sec. XV), cînd помoлю се sau помoлs се, поклоню се sau поклонs се etc. (vezi : «Fonetika ciril. azb», 107—109). Și, același lucru aflãm în textele bulgaro-slave. — Tot așa кеккi кекком (Cuvente II, 273) nu e romînimism în textele romîno-slave ; cãci el nu se aflã numai în ele, ci s. e. îl mai aflãm și într'un text sîrbo-croat din anul 1463 : оставилъме... немs и негови диеци и киекъ киекомъ (Arch. f. Sl. Phil. XXI, 523) ; dupã cum îl mai aflãm în Psaltirea tip. la Cetinie a. 1495 : тѣмoу слака въ вѣкы вѣвoмъ, ѡмѣнь (pe fila penultimã). Îl mai gãsим în un mscr. Liturghie bulg.-slav, din Bibl. regalã din Berlin în catalog sub numãrul 19 (colecția Vuk) : бл(ѣ)венѣ бѣ нашъ вьсегда ѡ нѣнѣ ѡ пр(ѣ)но ѡ въ вѣкы вѣвoмъ f. 2^a. ; precum în un alt manuscript, un Dialog ruso-slav, din aceeași bibliotecã, încatalogat sub n. 2 în quarto : ѡмs же слава ѡ

дръжава нѣѣ ѣ пр(ѣ)но ѣ въ вѣкы вѣкѡ(м) ѣмнѣ 152^b. Tot astfel, un mscr. ruso-slav sec. XVI (o bucată din Evanghelie), la biblioteca Curții imperiale dela Viena, în catal. sub semnătura «Cod. slav. 15», are: нѣѣ и пр(ѣ)но ѣ вѣкы вѣкѡ(м) амнѣ 176^b. — De asemenea дѣнѣ и ношѣ, din textele rom-slave, nu e rominism (Cuvente II, 273), ci acusativ temporal întreb. în toate limbele slave și azi ca mai de demult. Așa într'un mscr. ruso-slav din sec. XIV, cuprinzînd un «slovo» al sfîntului Efreem: семѣ оучитисѣ добро дѣнѣ и ношѣ. на послѣднѣй дѣнѣ взираѣ; tot așa cum alt mscr. ruso-slav din sec. XVI are: о семѣ бо полезно ѣсть пооучитисѣ дѣнѣ и ношѣ о послѣднемѣ страшнемѣ часѣ¹⁾. Tot astfel într'o Psaltire (mscr. ruso-slav, în bibliot. regală din Berlin, încatalogat sub semnătura «6. Psalterium Slavonicum. Saec. XVI in quarto»), e: пооучитисѣ дѣнѣ и ношѣ 1^a, și ѣко видѣ(х) безаконїѣ и прерѣкание во граде дѣнѣ и ношѣ 57^b. Același lucru se poate vedea și în vechile texte bulgaro- și sîrbo-slave. Dovadă mscr. sîrbo-slav unde e: и въ того коли пооучаѣ се дѣнѣ и ношѣ²⁾. Căci de altfel și azi s. e. l. sîrbo-croată are acest acus. temporal: bdio sam dan i noć = am veghiat ziua și noaptea; sau tako je to današnji dan = așa e în ziua de astăzi. — În același fel, reduplicarea lui *a* în дланиѣ nu e «fenomen special foneticeї romîne și il găsim numai în documentele slavo romîne» (Ghibănescu în Uricar XVIII, 13), căci cantitatea e și azi un fenomen caracteristic al limbilor slave. În Codex Zographensis aflăm ржка деснал (Lucas XI). În textele vechi bulgaro-și sîrbo slave, ca și în cele ruso-slave, aflăm des cantitatea vocaleї redată prin dublarea ei în scris: așa e cu и (s. e. дѡбри люди); așa e și cu а. Documentele raguzane dintre sec. XIII—XV, ca și mai târziu, represintă astfel cantitatea lui а: дваа, пасаь, ствалари etc. (Arch. fur Slav. Phil. XVII, 17).

1) А. С. Архангелскїй: Творенїя отцовъ церквп въ древне-русскої письмености, Казань, 1889. III, p. 89.

2) Gj. Daničić: Životi Kraljeva i Arhiepishopa srpskih, napisao arhiepiskop Danilo i drugi. U Zagrebu 1866, p. 332.

Intr'un doc. sîrbo-croat din anul 1517 găsim: *вдѣ срѣхъ грѣхѣа* (Arch. f. Slav. Phil. XXI, 527); tot așa cum într'un sbornic sîrbo slav din sec. XIV e gen. sg. *вогаа* (Starine VIII, 39). De altminteri uniî Sîrbî, ca cei de pe la Craguevaț, și până astăzi pronunță ca *ăa* vorbele de două silabe cu a: *ăврам*, *мăгла*, imperat. *нăgni* etc. (Arch. für Slav. Phil. XVI, 1—2, 134); cea ce se află și în alte regiuni ale limbei sîrbe sub altă formă. Nu numai că și limba bulgară de azi pronunță *оваа жена*, *оваа змија* (Arch. f. Phil. XIII, 4, 551), dar chiar și în textele ei mai vechi găsim această dublare a lui a. Așa într'o inscripție bulg. din anul 1230 se află: *звзда сѣи грааа* (Šafarik: Památky, 94); într'un alt mscr. bulg. sec. XIV: *съ женож братѣа своѣго* (Arch. für Sl. Phil. XVI, 1, 45); tot așa precum în mscr. Tikveški, din sec. XVII, e: *вкѣаннаа, покѣанѣа, рѣнскаа* (Sborn., Sofia IX, 85—160). Și, nici în textele ruso-slave nu lipsește aceasta, deși aici mai mult ortografic, imitat după cele bulgărești: *злаа, инѣа* (Buslaev: Russk Hrist. XIII).— Tot asemenea, slavicul *текж* cu duplul sens de «alergă» și «curge» nu e numai romînimism (Cuvente, II, 273) în textele romîno-slave; căci același sens mai are în scrierile mitropolitului Ilarion al Chievului (sec. XI), unde se află: *Ѡкраамѣ же теѣе къ срѣтениѣ юмоу и поклонн сѣа юмоу до землѣ* (Ogonovskij: Hrestom. Starorusskaja p. 24); și în Slovo o Danilě zatočnicě, mscr. ruso-slav din sec. XIII: *Господине княже, . . . притекохъ къ обичной твоѣй любѣкѣ* (idem 216). Afară de aceasta în Codexul ruso-slav din sec. XIV numit Zlataja cěрь vine: *имѣи . . . нозѣ тихо стоупаюца, и оумнѣ и скоро текоуци къ кратомѣ небеснымѣ* (idem 260). Sîrbiî zic și azi *voda teče* = apa curge, însă tot ei au și *utekao mi je* = mi a fugit, mi-a scăpat (cineva) precum și *utočište* = refugiu. Și sensul acesta e la ei vechiū, pentru că îl aflăm chiar în sec. XV, în niște documente Raguzane, sub forma de «*potičište*» cu sensul de «alergări»: non esser stato a *potičesste* ne caualchado ala festa di Natal», saū: «Andando oldi lo remor de la briga a *potičiste* e tornay de la e uite» (Arch. f. Sl. Phil. XIV, 1, 74). Aici e vorba de jocurile ca-

valerești ale Sirbilor din evul mediū. — În același chip forma masculină **КОЕКОДЪ**, iar nu cea obicînită **КОЕКОДА**, (I. Bogdan : Vechile cronice, 40) din textele romîno-slave, — nu e romînimism. Fiîndcă, deja Const. Porfirogenitul vorbind de Slavî are nom. pl. **βοεβοδοι** (în De admin. Imp. 168, 6) și nom. sg. **βοεβοδος**. Dar afară de aceasta, un act croat din anul 1436 are : ot togai grè *voevodu Vlaskomu* desseto, cea ce nu poate fi de cît dativ de la un nominat. sg. Voivod ; cu toate că în aceastași text avem și forma femen. voivoda, în : niedan Hivatin *voivoda* (Arch. für Sl. Phil. XIV, 1, 156). Lucrul se explică prin existența acestei forme ca dublet, încă din vechime, tot așa cum și azi aū Sirbo-croații dublete ca nom. sg. forint și forinta, solad și solda, poet și poeta etc. Nu știm dacă nu trebuie să admitem și la Po'oni saū Ruși existența acestui dublet ; căci într'un act din anul 1411 regele Vladislav, declarîndu-se dator 1000 ruble lui Alexandu Vodă al Moldovei, scrie : **послани . . . старосту тереконьского . . . до Александра коекодъ**, (Uljanickij, 21), unde, dacă nu e greșală de transcriere, ar putea fi considerat ca o vorbă compusă «Alexandrъ-voevod» în care se declină numai partea de la început. Așa exemple nu sînt neobicînite (cf. s. e. **кѣр** care tot așa rămîne nedeclinată).— Și tot astfel **ОУБИТИ** cu sensul nu numai de «a omori» ci și de «a bate», în textele romîno-slave, nu e romînimism (Cuvente II, 274). Căci Sirbo-croații aū și azi : ubio sam se = m'am lovit, unde propoziția *u* dă verbului *biti* = a bate aceiași însemnare pe care o dă și lui *udriti* saū *udariti* a lovi. Aceasta arată că, la Slavî, verbul **ОУБИТИ** nu înseamnă «numai» a omori. Și nu numai azi la Sirbî, dar chiar într'un mai vechi text bulgaro-slav se află cu sensul de a lovi «a izbi» : **А ТОЙ ГО НАСЛОКАШЕ ДА ПРОМИНЕ И СЪИ СИ НУГЪТА Ѡ СИДЪТЬ** (Lavrovъ : Obzorъ, în словарь 142, la cuvîntul **ПРОМИНЪТИ**).— De asemenea semnificarea lui **s** și de sunetul **dz**, nu numai de numărul 6, pe care Cuvente I, 188 o socotea de romînimism în textele romîno-slave ; și care părere, cu toate că Hasdeu o îndreptă, după Miklosich, în Strat și Substrat 16 — tot mai e susținută în Uricarul-Codrescu XVIII,

4 de Prof. Ghibănescu; — și aceasta, zicem, trebuie pusă în rîndul slavonismelor (cf. Fonet. cir. azb. 115). Precum și litera *у*, care încă e socotită de invenție romînească, ca și *ѡ*, cînd se află în textele romîno-slave sau romîne (Al. Philip-pide: Introd. în Ist. limb. și lit. rom.); și pe acestea să le scoatem dintre romînisme. Căci *у* se află la Sîrbî deja în monumente din sec. XII, ca Evanghelia Miroslavică, și în doc. din sec. XIII etc. (cf. Fonetika ciril. azb. 120) după cum și *ѡ* se află în monum. bulg.-slave, ca foițele lui Undolskij, încă de prin sec. XII—XIII; cum am dovedit în Fonet. ciril. azb. 64—73). Și tot astfel, dacă lărgim cercul cercetărilor limbii textelor romîno-slave, — prin aflarea dreptului raport dintre acestea și cele sudslavice sau rusice, față de paleoslava, — vedem că foarte multe, dacă nu mai toate, din cele ce până acum s'aũ socotit de romînisme sau greșeli întî'nsele sînt cele mai corecte sudslavisme. Ele ne arată că nu părinții noștri din sec. XVI și XVII nu știaũ limba în care scriaũ; dar că noi cei de azi nu ne am dat încă bine socoteala că în afară de limba Cirilo-Metodiană mai sînt și alte tipuri mult deosebite de aceasta, — tipuri însă tocmai după cari scriaũ literaturele sudslavice și cea rusică de pe la sec. XII încoace; sau că atunci cînd știm de acele tipuri, nu ne am clarificat în destul caracterele constitutive ale fiecăruia. Cu aceste tipuri scriaũ și Romîniĩ slavonește, iar nu cu Cirilo-Metodiana pe care și ei, ca Rușii, Sîrbii, Bulgarii, o știaũ foarte pușin corect. Romîniĩ însă știaĩ relativ foarte bine limba (după aceste tipuri) în care scriaũ. Și, ca să imĩ mărturisesc o intimă convingere, numai de laudă nu le-ar fi slujit, nici chĩar astăzi (secolul revendicărilor și al nașionalismului!) o astfel de ignorare. Părerea mea ar fi ca să ne ferim de a îndreptăți sau motiva după ideile de azi fenomene sociale și culturale de acum două veacuri! Și nu doar că în textele romîno-slave nu se găsesc greșeli sau romînisme! Se găsesc și de acestea, însa în mod excepțional și rar¹⁾. Și cum nu s'ar găsi ele — e de mirat cum de

¹⁾ Greșeli, dar provenite tocmai din neștiința paleoslavei, se găsesc ici

nu se gădesc multe! — la niște Romîni cari scriau slavonește; pe cîtă vreme așa greșeli — pricinuite tocmai din silința d'a scrie după paleoslava pe care n'o știaū corect — se întîmpină destule chîar în textele curat bulgaro-slave și sîrbo-slave și ruso-slave! Nu e locul aici; vom dovedi însă aceasta cu alt prilej prin probe de necorectitudinî culese din textele Slavilor înșiși. Și totuși lor nu li se poate, nici nu li s'a putut zice că nu știū slavonește. Cea ce li se poate zice e numai că nu mai știaū corect limba Cirilo-Methodiană (adică paleoslava). Același lucru, și numai atîta, se poate zice și de textele romîno-slave. Căci romînismele din textele romîno-slave nu sînt semne de neștiința limbei, ci ne arată numai — cea-ce trebuia să se întîmple — înrîurirea spiritului romînesc asupra limbei slave și formelor ei. Romînism e în textele romîno-slave combinația de prepoziții slave *отна, отнаа, откъ* etc., după romînescul «de la»; romînism e în ele și întrebuintarea articolului nostru final — *ль* în cuvinte ca *ѣр҃менѣа, записѣа*; romînism e *ѣ* la stîrșitul cuvintelor slave — ca în textele lor contimporane romîne — *Іу Александрѣ г(о)си(о)д(а)рѣ* dintr'o Tetroevanghelie din anul 1665 (Arch. fur Slav. Phil. XV, 188) sau *Іу радѣа(а) коєкода сѣѣ велнокѣ... мнхнѣ(ѣ) коєкода І. сѣѣ, și сѣн кни(ѣ)реч(ѣ)нѣ члѣѣ І. книреченѣ* într'un doc. munteano-slav de la Mihnea-Vodă, anul 1615 (Arch. Stat., mănăst. Radu-Vodă, pachet. 16, No. 4). De asemeni romînism e *помилѣкаѣ по радѣа* în doc. munt. slav., intern. anul 1546 (Arch. în Ist. I, 48), și *ѣст извадна по дѣмбрѣа... и донѣна га ѣст* în act munt.-slav 1575 (Arch. Ist. I, 50), sau *ѣсорочили ѣст по калѣгери ѣт кѣрѣѣш* (doc. 1586. Arch. Ist. I, 68); căci după nici una din limbile său literaturile slave nu își are acolo locul prepoziția *по*, ci numai romînește: «am miluit pe Radu» «a scos pe Dumbravă» «aū sorocit pe călugării de la Vierăși». Și tot astfel, în textele romîno-slave, se mai gădesc chîar cuvinte romînești în locul celor corespunzătoare lor slave. Dară

colea și în textele ruso-slave și bulgaro-slave Vezi aici mai jos, în al doilea capitol.

nicî acestea nu însemnează că scriitorii lor nu ştia slavoneşte. Căci şi poporul Raguzan (sîrbo-croat), din sec. XV orî XVI, care scria sîrbo-croată, îşi ştia fără îndoială limba; şi totuşi dacă îi luăm textele, pline le vom vedea de italianisme ca: ставила (и) мобила, за мериго мое, фига, моема непсчамь пар'кию (Arch. f. Sl. Phil. XXI, 519); sau: кѣшѣ... кома је на теринѣ квалнсквме, афиктакат (idem 522); sau що би аванцало, авить (id. 523).

Nu doar că textele romîno-slave erau lipsite şi de greşeli. Trebuiaŭ să aibă şi d'acestea cînd ele erau scrise fără îndoială de Romîni. Fiindcă ori cît ar vrea Venelin 238, sau Mileticъ în Sborn. IX să explice totul din ele prin analogii ortografice, aceasta nu poate merge peste tot pentru un slav. Căci, fără îndoială nicî odată n'ar fi zis sau scris un Bulgar: dativ sg. ca subiect прѣнде... нашема кѣрном, колѣрин малко, великѣн кѣмънар (Sborn. IX, 385, No. 73 şi 76). Aceasta trebuie să fie greşală. După cum iară nu ştim dacă vr'un Bulgar ar fi zis vr'o dată: dat. sg. ca subiect прѣнде... сашѣк наше кѣрнѣн лшѣс (idem, No. 74 şi 76). Nicî o dată nu vedem că aşa frase le-ar fi făcînd pe undeva Bulgarii de azi, chîiar după cercetările Prof. L. Mileticъ din Sborn. II, 226—268 asupra resturilor de flexiuni vechi în l. bulgară de azi ¹⁾. Dar aşa rare greşeli se găsesc nu numai în sec. XVII sau sfîrşitul celui al XVI, ci chîiar şi în sec. XV, cînd nu se pretinde că nu se ştia slavoneşte — Nu e locul aci d'a dovedi că nu se poate nicî decum susţine afirmarea acestor doi că *Bulgarii* scriaŭ textele romîno-slave. Că nu poate fi aşa, ci că Romîni le scriaŭ ne poate arăta, în afară de celel'alte consideraţiuni, faptul că documentele interne romîno-slave, de şi scrise mai ales în limba bulgărească vulgară, n'au totuşi unul din caracterele esenţiale ale acesteia: articolul, — de cît ici co-lea în mod cu totul isolat. Profesorul Mileticъ, ca şi alţi Bulgarii, cînd vrea (în Sborn. II 226—268) să învedereze că sla-

¹⁾ Д-ръ Л. Милетичъ: Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия, în Sborn. II.

viî din Macedonia nu sînt Sîrbî, cu toate că aû sunetul pur sîrbesc ħ (=ć) și ĩ (=dj) — ci Bulgarî, aduce faptul că ei aû articolul lor pe cînd Sîrbîi nu'l aû. El însuși dar recunoaște că greu ar putea fi limba bulgărească vorbită fără articol. Dar limba textelor romîno-slave, de și are celelalte caractere ale l. bulgare, n'are articolul. Atunci de ce ea ar fi fost totuși scrisă și vorbită *de Bulgarî*? S'ar putea întrea însă și de ce Romîniî, cînd aû învățat'o, n'ar fi învățat'o și cu articolul? O chestiune vrednică de cercetat, la care acum răspund numai printr'o părere atinsă ici coea și până aci de mine că limba textelor romîno-slave nu era de cît în parte o limbă care trăia vie în gurile tuturor celor ce o scriaû. Eu cred că ea era la noi — și chîar cînd era vorbită — o limbă foarte mult eclectică, crescută și modelată prin combinații literare, cu elemente și paleoslave și luate cînd de la Sîrbî, cînd de la Bulgarî, ba, mai ales în Moldova și de la Ruși. Așa că, din felurite motive, articolul nu s'a putut înjgheba în această limbă eclectică, care trăia și crescuse mai ales prin literatură. Totuși aceasta, și greșelile strecurate, sînt lucruri isolate în textele romîno-slave. Căci acestea, după cum am văzut, sînt scrise și în sec. XVI și XVII, într'o limbă știută, mai ales bulgaro-slavă, cu casus generalis, cu ortografia bulgară și cu alte amestecuri sîrbe și rusești.

b) *Mișcarea literară romîno-slavă spre sfîrșitul veacului XVI și în cel d'al XVII veac.*

Din cele de pîn'aici rezultă clar, cred, că limba textelor romîno-slave era și în secolele XVI și XVII o limbă știută de ceî ce o scriaû și îndestul de corectă. Ba din izvoarele timpului se vede încă și mai mult, și anume că ea era chîar vorbită — firește că în cercurile mai înalte sociale saû culturale. Astfel în opera: «Costumi de Turchi, trattato scritto al cardinal Ridolfi da Luigi Bassano de Zara, Venezia, 1574» ne spune autorul ei că: «Sultanul se deosibește de ceil'alți marî

stăpînitorî și prin acea că pe cînd aceștia socotesc trebuincios a ști să vorbească multe limbi; el gîndește că e destul a ști limba sa și slavoneasca pe care o prețuește mult și o înțelege, și de care se slujește de aceea fiindcă o vorbesc multe popoare. Căci *cu această limbă (slavă) vorbesc* în Dalmația, Sîrbia, mulți în Bosnia, toți în Albania, în Bulgaria de jos, Tesalia, Tracia, Pelopones, *Valachia*¹⁾. Iar pe Moldova, Alexandru Lăpușneanu ne o presintă la 1558 ca pe un centru cultural în care veneau tineri ortodocși din Lemberg și Peremisl ca să învețe sîrbește. Astfel, într'un act, ce adresează călugărilor din Lemberg, zice că ei să trimită: *четыри млада дѣница добрыи, а мы ихъ дамо на научение пѣтьмъ греческого и сербского, и коли съ научатъ, а мы ихъ за съ пѣстимо до васъ; одно штовы мѣли голоса добрыи, бо изъ Перемышля такожь до насъ посланы суть дьякоче на наукѣ*²⁾. Adică în traducere: «patru tineri buni, iar noi îi vom da să învâțe cîntarea grecească și sîrbească, și îndată ce vor învâța, îi trimitem la voi. Numai (să trimiteți) de acei cari ar avea glasuri bune; căci de asemeni și din Peremisl s'au trimes la noi diaci la învățatură». De aici se poate vedea că, numai cîțiva ani înainte de Matei Basarab și Vasile Lupu, limba slavă se cultiva foarte mult la noi, iar nu că nu se știa. Iar cunoașterea și interesul pentru limba slavă, ne-o mai dovedește o destul de bogată literatură a ei în țările noastre, spre sfîrșitul secol. XVI și în tot al XVII secol. Căci aflăm în :

Muntenia. La anul 1561, Alexandru Vodă confirmă satul Bezdina postelnicului Florea, prin act slavonesc (Arch. Stat., mănăst. Zlătarî, pachet 14, No. 1). La a. 1578, Mihnea-Vodă confirmă lui Vlad satul Tătarul, prin act slavonesc (Arch. Stat., mănăst. Radu-Vodă, pachet 11, No. 2). La anul

¹⁾ Din lipsa originalului, am tradus pasagiul acesta dintr'o interesantă disertație în sîrbește, scrisă de Ćedomil Mijatović: *Пре три ста година*, publicată în *Glasnik XXXVI*, p. 173.

²⁾ *Акты южной и западной Россіи I, Санктпетерб. 1863, 142, № 133, III.*

1571 Alexandru-Vodă confirmă lui Petre Postelnicul satul Ulița, prin act slavonesc (Arch. Stat., mănăst. Zlătarî, pachet 5, No. 2). Apoi de la Mihnea-Vodă sînt încă multe acte slavonești din anul 1580 (Arch. Stat., mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 4, pachet 1, No. 1, No. 2, etc.) și din anul 1581 (Arch. St., măn. Radu-Vodă, pachet 1, No. 3). La 1583, Mihnea-Vodă, printr'un act scris în limba slavă din curentul vulgar, confirmă vînzarea unei moșii în Cîurilești (Rev. Tocil. I, 1, 383). Prin alt act, tot în slavona curentului vulgar, Mihnea Vodă dă trimisului Papii Sext V pentru afacerile catolice în Muntenia, lui «Alisantrocomoli», protecția ca orî și unde să se presinte cu el autorităților, pentru ca $\omega(\tau)$ $\text{ннк'то бантованіе да нематъ}$. Hrisovul acesta, care se află în Archiva Academiei din Agram, e scris de $\text{Никоѣ сѣнь alboуaw(в) фшн'дѣн'скын кѣ бѣомъ, днк'нї хранимомъ мѣсто гр(д) оу глѣми Бскоурецы}$. Ba și acte slăvone dela particulari, ca unul din anul 1589 prin care un jupan Necula dăruiește mănăstirei sfinta Treime partea sa din Moșia Dichisești (Arch. St., mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 5). La anul 1590 Mihnea-Vodă confirmă lui logof. Stoica satul Crasani, prin act slavonesc (Arch. Stat., mănăst. Radu-Vodă, pachet 6, No. 1). Și iarăși la 1590, printr'un act tot în l. slavă vulgară Mihnea-Vodă confirmă niște moșii unor boieri (Rev. Tocil. I, 1, 189). Din 1593 avem un act de vînzare, scris tot cu slavoneasca din curentul vulgar (Rev. Tocil. I, 1, 385). Precum și de asemeni, mai sînt tipărituri făcute la noi în slavonește, ca Sbornicul slavonesc tipărit de Coresi la anul 1568 (Biblg. rom. I, 53), Octoih slavonesc tipărit 1574 (idem I, 56) și la 1575 (id. I, 60), Psaltire slavono-romînească tip. 1577 (id. I, 63), Triod slavonesc tip. 1578 (id. I, 68), Evangeliar slavonesc tip. 1579 (id. I, 73), Evangeliar slavono romînesc tip 1580 (id. I, 80), Sbornic slavonesc tip. 1580 (id. I, 81), Liturghier slavonesc și Psaltire tip. 1588 (id. I, 99—100). La 1592 se tipări la Vilna o psaltire care se pare a fi de redacție romîno-slavă ¹⁾.

1) П. В. Владимировъ: Докторъ францискъ Скорпина. Его

La 1600, printr'un act, tot în slavona vulgară, Nicolae-Vodă confirmă postelnicului Dima sate, țiganii etc. (Rev. Toc. II, 1, 209). Tot așa e în slavonește o confirmare de moșii și țiganii dela Radu-Vodă, a. 1604 (Rev. Tocil. II, 214). Ba și un particular, jupan Preda, la anul 1605, dă lui Calota banul moșia Dulcuța, prin act slavonesc (Arch. Stat., doc. mănăst. Zlătari, pachet 11, No. 4). Tot prin act slavonesc Radu-Vodă confirmă lui Fiera logofăt o moșie la anul 1606 (Arch. Stat., doc. mănăst. S-ții Apostoli, pachet 9, No. 2); iar la a. 1607, prin act tot slavonesc, dă voie lui Petru Armaș să'și prinză țiganii fugiți (Rev. Tocil. II, 217); și tot el la a. 1608 confirmă altuia moșia Sălcuța (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, No. 5); și la 1614 tot în slavonește altă confirmare (Arch. Stat., doc. mănăst. S-ții Apostoli, pachet 10, No. 2). La 1617, Alexandru-Vodă confirmă niște sate mănăstirei Stănești (Arch. Stat., doc. mănăst. Zlătari, pachet 5, No. 9). Tot așa avem acte slav., dela Gavrilă Moghilă-Vodă din anul 1618 (Rev. Tocil. II, 48), din anul 1620 (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 9, No. 1). Doc. slavon de confirmare de moșii dela Radu-Vodă anul 1621 (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 11, No. 3), din anul 1622 (id., pachet 10, No. 8) și altul din 1622 (id. mănăst. Zlătari, pachet 14, No. 4). Alexandru-Vodă dă acte slavonești confirmătoare de moșii, cumpărători etc. anul 1624 (Rev. Tocil., 222, 226), și altul tot 1624 (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 6, No. 2), și din 1628 (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 10). La anul 1631, Leon-Vodă, prin act scris în slavoneasca din curentul vulgar — ca toate cele de pân'aci — confirmă satul Betejaniî mănăstirei sfinta Treime (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 11)

переводы, печатныя изданія и языкъ, 211. Psaltirea aceasta nu e menționată în Bianu-Hodoș: Bibl. rom. vol. I. De altfel drept e că nici în Vladimirov nu se poate vedea lămurit, dacă aceasta e alta de cît cea tip. tot în Vilna și tot în tipogr. Mamonicilor, și despre care vorbește Каратаевъ: Описание, I, Санктпетерб. 1883, p. 250.

Iată dar cât de mult se scrie slavonește, chîr pînă la Matei Basarab. Și e de observat că noi aici aducem cite un act, spre a se vedea continuitatea literară slavă; de fapt însă la Arhivele Statului sînt sumedeni, dela toți Doamni de pîn'aci, și dela particulari.

Dar ca să mergem și mai departe, sînt o mulțime de acte scrise slavonește în epoca lui Matei Basarab; cea mai mare parte din ele sînt încă inedite la Arhivele Statului. Așa la anul 1636 Matei Basarab confirmă, prin act slavonesc, cumpărătura unei moși preotului Costea din Pitești (Rev. Tocil. I, 1, 183). La a. 1636 membrii municipalității din Tîrgoviște confirmă banului Hriza cumpărătura unei vii, prin act românesc, însă cu introducerea și sfîrșitul în slavonește (Arch. Ist. I, 15—16). Din porunca lui Matei Basarab se tipări un Molitvenic slavonesc în 1635, o Psaltire slavonească în 1637 (Bibl. rom., v. II). Matei Basarab confirmă postelnicilor frați Drăghicî și Dragomîr din Fărcășești, stăpînirea unei țigance, în 1637 printr'un act scris tot în slavoneasca vulgară (Rev. Tocil. II, 228); și tot el dă o altă confirmare tot slavonește în 1638 (id. 231). Tot sub domnia lui se tipări, între 1638—41 o Psaltire slavonească. Chîr și Pravila dela Govora din 1640 nu poate fără a nu fi împănată de versuri sau proză slavonească. La 1643, tot sub protecția lui Matei Basarab, se tipări un Antologhion slavonesc în Muntenia. Și nici Evangelia învățătoare romînească, din 1644, nu poate fără a fi împănată barem de epiloguri slavonești. Tot în Muntenia se tipări în 1646, decî tot sub Matei Basarab, un Liturghier slavonesc; iar la 1647, tot slavonește, «Kniga o Hristovĕ podražanii»; și la 1649 un Triod slavonesc; la 1650 o Psaltire slavonă. Iar Mystirio, tipărit romînește în 1651, tot în Muntenia, nu poate fără să nu se împodobească cu versuri și proză slavonească; tot așa ca și romîneasca «Indreptarea legii» din 1652¹⁾. Și e nevoie a cita mai departe stima cea mare a lui Matei Basarab și a urmașilor și pentru slavonească? Dar cine de cît

¹⁾ Vezi pentru toate aceste tipărituri Bienu Hodoș. Bibliogr. rom., v. II.

ei numesc în Psaltirea Slavonească din 1637 (tip. Govora) limba slavă că e slăvită: *въ вѣрѣ же и славному діалектѣ славенскомъ согласующимся языцѣ?* Ş'apoï cine de cît însuşi Matei Basarab, prin acte scrise slavoneşte, dăruieşte banî mănăstirilor sîrbeşti de prin Bosnia, ca uneia din Trebinje ¹⁾, sau alteia din Papratie în Serbia la anul 1645 (Şafarik: *Památky*, 115), sau icoane cu inscripţii slavoneşti mănăstirilor sîrbeşti ²⁾. Ba înăuntrul ţării, de la el pornea o mulţime de acte slavoneşti. Aşa Matei Basarab, prin act slav, confirmă la anul 1641 lui Hriza dvornic satul Sîrbeşti şi o vie (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No 12); la 1644 confirmă jupănesei Caplea dăruirea dijei de sare dela Ghitioară ce aceasta o făcuse fiicei sale (Arch. Stat., doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 15, No. 10); la anul 1646 confirmă, prin act tot în slavoneasca din curentul vulgar, o moşie lui Constantin postelnicul (Arch. Stat., doc. mănăst. S-ţii Apostoli, pachet 4, No. 2). Şi aşa, multe alte cărţi domneşti emanate dela Matei Basarab. Şi nu numai de pe lângă curtea domnească, ci şi din iniţiativa particulară, se scrie slavoneşte, în ambele curente arătate, în toată jumătatea a doua din veacul XVII. Astfel se află un Praxapostolar manuscris, scris la anul 1651 de un Vasilie Bosie pentru mănăstirea Cozia (*Sbornikъ*, Sofia, IX, 203); sau un Codex, scris tot prin sec. XVII, slavoneşte (*Sborn.* IX, 181); sau un Mineu, scris la 1653 pentru mănăstirea din Tîrgovişte (*Sb.* IX, 205). Iar mai apoï. Constantin Şerban-Voevod confirmă la anul 1656, prin acte tot slavoneşti moşii (Arch. Stat., doc. mănăst. S-ţii Apostoli, pachet 9, No. 6). Radu-Vodă Leon dă în romîneşte o carte de scutire de bir în anul 1667; totuşî introducerea şi sfîrşitul îl scrie în slavoneşte (Arch. Ist. I, 56). La 1665, Radul Voevod, printr'un act slavon dăruieşte banî mănăstirei Mileşeava din Sîrbia (*Památky*, 116). La anul 1697, Antim Ti-pograful tipări, sub protecţia lui Constantin Basarab, o gra-

¹⁾ O copie se află în Archiva Academiei din Agram.

²⁾ In *Споменик српс. крал. Акад.*, XXXIII, 30.

matică slavonă ГРАММАТИКИ СЛАВЕНСКІЯ ПРАВИЛОЕ СЪНТАГМА, unde chîiar ni se spune de o nouă tendință, în sensul dragostei și respectului de slavonism: КО ИСПРАВЛЕНІЮ СЛАВЕНСКАГО ЯЗЫКА ОТРОЧАТЕМЪ УТ МЛАДАГО ВОЗРАСТА, pentru care scop Domnul întemeiasă deja mai înainte o școală (оучилище). Ba chîiar Mitropolitul Antim Ivireanul tipări, între 1692—1716, o «carte de rugăciuni slavonească¹⁾»; fiindcă, cum Antim Tipograful spune în a sa ГРАММАТИКИ, încă și pe vremea lui: ПО ЦРЪКВАХЪ БОЖЕСТВЕННЫХ СЛАВЕНСКИ ЧИТАТИ ОБЫКОХОМЪ... И В НАШЕЙ ЗЕМЛИ (Sborn. IX, 208).

Moldova. Și aici mișcarea literară romîno-slavă e bogată, nu numai spre sfîrșitul veacului XVI, dar și în tot cel d'al XVII veac, — ca să nu mai vorbim și de al XVIII. Intr'adevăr, făr' a mai vorbi și de textele politico-diplomatice externe — de cari s'ar putea zice că nu fac parte integrantă din spiritul mișcării literare organice din țară a timpului — dar, în relațiile interne ale țării și locuitorilor ei, se scrie mult cu această limbă. Văzurăm ce ne spune Al Lăpușeanu despre învățătura sirbească în Moldova. La a. 1586 un avocat din Bamberg, Pancratius Holzschuch, dă voevodului Moldovei Alexandru Iliăși o Psaltire scrisă slavonește după curentul literar (se află în Biblioteca curții imperiale dela Viena). Acest Pancratius dîndu-î aceasta, firește că nu făcea de cît să se conforme inclinărilor către slavonism ale lui Iliăși, dacă nu vom ale epocii. La a. 1591 Petru-Vodă Șchiopul, printr'un act slavonesc, confirmă boșerilor Miclăușeni vînzarea satului Miclăușeni lui Simeon Strocî (Rev. Tocil., an. II, 3, p. 702). La a. 1598 Ieremia Moghilă confirmă vistiernicului Strocî posesiunea sa asupra satului Miclăușeni, prin act slavonesc (Rev. Tocil. II, 3, 705). La a. 1600 șoltuzul, pîrgarii, popii și negustorii din Scheia mîrturisesc, prin act slavonesc, că satul Scheia e tîrg (Rev. Tocil. II, 3, p. 707). Și tot astfel, avem acte moldoslave

¹⁾ Nouveaux mélanges orientaux. Mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'école spéciale des langues orientales etc. Paris 1886, după Arch. f. Slav. Phil. IX, 690

interne, emanate dela Domnii, hatmanii, sau zapise dela particularii; sau daniile de moşii; sau mărturiile etc. scrise în Suceava, Iaşi, Huşi, la mănăst. Bistriţa etc. din anii 1600 (Arch. Ist. I, 135), a. 1603 (idem I, 116), a. 1604 (Sborn. IX, 382, 383; Melchisedec: Cronica Romanului I, 228—230), din a. 1605 (Sborn. IX, 384), din a. 1606 (Arch. Ist III., 68, 70), a. 1607 (Sborn. IX, 74), din a. 1608 (Arch. Ist. I, 78). Şi inscripţia de pe mormîntul lui Ieremia Moghila dela mănăst. Suceviţa, din a. 1606, e tot în slavoneşte săpată (Arch. fur Slav. Phil., XIV, 2, 251). Sînt încă o mulţime de alte acte interne, dela Domnii sau particularii, slavoneşte, din anii 1610, 1615, 1617, 1619, 1620, 1622, 1625, 1626, 1627, cari se pot vedea tipărite în Arch. Ist. I, III, în Sbornikъ IX, sau în Revista Tocilescu II. Dar şi după aceasta se scrie mereu slavoneşte. Mitropolitul Dositei al Ardealului, scriind la anul 1627 romîneşte către călugării dela mănăstirea Bisericanii din Moldova, nu se sfieşte de loc a'şi pune titulatura şi adresa către egumen în slavoneşte (Arch. Ist. I, 93); cea ce fac şi părălabii dela Neamţu într'o carte către Miron Barnovski, la anul 1626 (Arch. Ist. I, 92). De asemeni sînt multe acte moldoslave interne dela Moise Movila din anul 1631 (Arch. Ist. I, 112); sau zapise moldoslav dela spătarul Urechia din anul 1635 (Sborn. IX, 387). Sau, la anul 1635 Vasile Lupu dă act slavonesc către episcopia Huşilor (Melchisedec: Cronica Huşilor, 58); după cum acest Domn dă încă multe alte acte din Iaşi sau Suceava, tot în slavoneşte, pentru afaceri interne, în a. 1637 (Arch. Ist. III, 221), 1640 (Sborn. IX, 388), a. 1641 (Venelin, 317), a. 1645 (Sborn. IX, 389), a. 1647 (Sborn. IX, 389), a. 1650 (Sborn. IX, 390). Şi tot astfel se pot vedea încă multe alte acte moldoslave interne tipărite în Uricarul-Codrescu XVIII, afară de multe altele dela Vasile Lupu şi domnii lui anteriori inedite încă la Archivele Statului. Şi nu numai atîta, dragostea de slavonism se mai vede încă din alte fapte în prima jumătate a sec. XVII. La anul 1618, mitrop. Moldovei Teofan compune un Nomocanon în slavoneşte (Sborn. IX, 195). Vasile Lupu dăruieşte bani mănăstirilor slave ca Mili-

șeva din Sîrbia (Památky, 113), saŭ ca mănăstirea Lepavina din Croația saŭ Trebinje din Bosnia, prin hrisoave slavonești¹⁾. Saŭ, în afară de acte, multe din tipărituri romînești socotesc de cinste a fi împănate și cu cuvinte, frase saŭ pasaje slavonești; așa e Cazanیا lui Varlaam din anul 1643 (Bibliogr. rom. II, 137), saŭ Pravila Impăratească de la Iași, a. 1646 (idem II, 156).—Iar ca să mergem mai departe, și în a doua jumătate a secolului XVII slavonismul are în Moldova o destul de bogată mișcare literară. La anul 1657 Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei, prin act slavonesc, dăruiește bani mănăstirei Iveru dela Atos (Arch Stat., doc. mănăst. Radu-vodă, pachet 10, No. 13). La anul 1661 Ștefăniță-Vodă dă uric slavon către mănăstirea Hușilor (Cron. Hușilor, p. 73). La anul 1667 Iliăș Alexandru dă un act slavonesc prin care confirmă niște moșii lui Darie, fost vistiernic (Cron. Hușilor, p. 75). Iar la Archivele Statului sînt încă multe documente slavonești, din a doua jumătate a sec. XVII, inedite.

Iar cunoașterea bine și utilizarea tot bine în scris a limbii slave în Moldova, de către cei din tagma bisericească, ne dovedesc feluritele «Žitije» din sec. XVII, saŭ «Akathist», saŭ «Zbornik» scris prin mînăstiri după acolo ca s. e. mănăst Neamțu²⁾, saŭ felurite însemnări făcute în sec. XVII cu slavonește pe cărți tot slave mai vechi. Așa unul scrie la a. 1642 slavonește, cu bulgaro slava, că a cumpărat un octoih, pe care scrie acestea și pe care 'l dăruiește spre pomenire bisericeii din satul Vindăoani (Iatzimirskij, 31). Tot așa mai dăruiesc cărți slave pentru suflet și alții din sec. XVII (id. 32). Iar alții scriu pe cărți slavonești cu mîndrie că le-au citit. Așa la anul 1682, pe o carte slavonească «Vasilie Novăi»,

¹⁾ Copii după ele se află în Archiva Academiei din Agram.

²⁾ А. И. Иацимирскій: Славянскія рукописи Нямецкаго Монастыря въ Румыніи. Москва 1898. Și Episcopul Melchisedec: Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi, ce se află în biblioteca sîntei Mănăstiri Némțului, în Revista pentru Ist. Archeol. și Filol. anul II, s. I, 120.

scrie în românește «am petrecut-o ermonah Veniamin Clisiașu», iar altul «că o am cetit». (Ep. Melchis. catalog. 129). Iar altul scrie, și mai tirziū, pe un octoih sîrbo-slav, că «pe această carte am învățat eū Nicolae și cu Andrii la părintele Michail la mănăstirea Neamțului» (Ep. Melch.: Catalog 130) Toate fapte cari ne arată limba slavă încă întrebuintată în destul și în biserică. Din Codex Dragomirnenis, scris la 1661 la mă-năst. Dragomirna în Moldova, se vede chîiar că la sate se făcea mai ales în limba slavă slujba. Titlul lui spune, într'o slavonească (nu însă Cirilo-Metodiană) fōarte corectă: **СѢА** **кни(ж)ца рѣко(м) пѣракли(ѣ) ѿ ѿны веши полѣзны сѣткѣри ѿ ѿсписа ѿрмонна(х) рѣфайль ѿ снѣла мн(ѣ)тирь драгомирна. и дѣде любке рѣди скоѣмоу ѿвчѣкоу дѣакв(и) ѿндроникоу въ селѣ михвѣни на рѣцѣ счѣк'стѣи на врѣ(х) хлѣма. въ дѣи ѿу стѣфанъ коєво(д) сѣнь ваци(л) коєво(д) митро(п) Сака. к ѿто ѿрѣѣ м(ѣ)ца ѿвгоу(ѣ) кѣи дѣна (р. 148). Aici, eromonahul Rafael expune diaconului Andronic din satul Mihoveni ordinea în care avea el să și facă slujba în biserică, și ce avea să cânte la cutari zile sau sărbători. Ii spune s. e că на гп(д)скыа прѣз(д)ники и сѣты(м) великы(м) avea să cînte флѣ(м) на рож(д)ьство кѣи, și anume помѣни, гѣи дѣда и въсѣа кротость ѣго... помѣнж 1 ѿмѣ твоѣ къ въсѣкко(м) рѣдѣ 2 etc. Iar apoi că на въз(д)виженіе кр(ѣ)та avea să cînte ѡ(м): гѣи цѣнсѣ да гнѣкажтѣа людіе 3. Apoi îi dă ѡ(м) стѣмь архангг(м) caie încere cu: хвалите гѣ съ нѣсѣ, хвалите ѣго etc. 6. Sau că на крштеніе гѣе să cînte: къ нехѣдѣ илѣкѣ ѿ егѣпта etc. 13. Tot așa dă în slavonește toate de cari avea nevoie Andronic să le cînte în satul său Mihoveni, ca cele pentru сѣмоу теи(д)сиоу, sau сѣмоу ѿнтоніоу великкомоу 38 sau cele на цѣтконѣе, на въз(ѣ)пеніе 39, на оуспеніе вѣи 44, на вго-ѿвлѣніе на ѡ пѣ(ѣ)ни гла(ѣ) к'16. Ii mai dă apoi aici Rafael și un calendar, încerpător cu Septembre, tot slavonește. Iar mai departe îi face ca un fel de tablă de materii, în care îi spune ce avea să cânte în cutare timp: рж(ѣ)тко хѣо в ср(ѣ)д ма(ѣ)... трѣ(д) по(ѣ) ге(и) вѣ ма(ѣ) поу(ѣ) геи кс'. врж(ѣ) лѣто сокоте(ѣ) ѡ(ѣ) дѣпж дн(и)сѣ прѣспрѣ то(ѣ) ѿн(л) ѿче(шт)**

ла тоа(т) словѣ(ѣ) па(с)ха(а) съ ꙗцелѣ(с) че е(ѣ) ви с), гар къндь
 ноуи ви(ѣ), гар де личѣ съ пѣй. ѡшиж(д)ре ши ла а(а)те слѡ(ѣ) съ
 шй кѡ(м) цѣмь си(ѣ) маи(и)те. ѡ рож(д)вство х(к)о в' че(ѣ) ма(ѣ)
 ѡ(ѣ) ѡ' (д)не ѡ ѡ' днии. трѣш(д) etc. Și mai departe iară îi
 dă că avea să cînte: свѣцилорь ѡп(ѣ)ли, гла(ѣ) ѡ': ѡпл(ѣ)кжж
 воспон дѣоѣ на десѣтнициж прѣславнжж. пѣтра и пѣвла хвѣ
 проповѣ(д)ники etc. 116. Iar mai departe 'i spune: де ѡче
 ꙗчепоу се сънкѣтжци(ѣ). за зра(д)кѣ гп(ѡ)рю гла(ѣ) ѡ': посо-
 бѣвѣй ѡи кро(ѣ)комоу дѣ(д)оу. повѣдиши ѡноплемѣнника
 etc. 125. Apoi pe vr'o 23 de paginî îi dă un fel de predică
 în romînește: повѣсте ла свинте(ѣ) паши 150. Iar după aceasta
 reproduce iară bucăți din Octoich. Urmează параклнсь сѣмоу
 николѣ начинѣ(ѣ), cînd avea să cînte по(п), adică pora:
 бл(ѣ)кень бѣ ~ пр(ѣ)по... ѡи помѣоуѣ кѣ. пр(д)те по(ѣ) гѣ.
 ѡ' ѡ(м) ѡи ѡ' слыши м(ѣ) та(ж) бѣ ~ ѡи на гла(ѣ) ѡ' прави(ѣ)
 вѣрѣ вѣ. та(ж) къ вѣи при(ѣ) ѡи, та(ж) ѡ(ѣ)мь ѡи помѣоуѣ
 ма бѣ повѣлицѣи. кано(н) сѣмоу никѡлѣ гла(ѣ) ѡ' 188 etc.
 Și pe lîngă acestea, Mitropolitul Moldovei Dosoftei însuși scrie
 și slavonește, cum se și văd lucrările sale în biblioteca sinodală
 din Moscova ¹⁾. Dar înclinarea lui și spre slavonism se vede încă
 din lucrările-î romînești ce tipări; așa Psaltirea în versuri ti-
 părîtă la anul 1673, după un nou mic curent rusesc, la Unied, e
 împănată la prefață de frase slave, ba încă are în slavonește
 expunerea credinței ortodoxe de sfinții Ambrosiū și Au-
 gustin (Biblgr. rom. III, 212—214); așa e și Liturghia-î din
 anul 1679 (idem III, 222), și Molitvenic din 1681 (id. III, 237).
 Ba încă, la anul 1680 Dosoftei tipări la Iași o Psaltire sla-
 vono-romîna (idem III, 226).

Iar cînd se va putea face un catalog complet al tuturor
 textelor romîno-slave din secol. XVII, se va vedea și mai
 mult că dragostea de slavonism și înclinarea spre literatura
 lui nu erau mici în țările romînești nici chîr la sfîrșitul celui
 d'al XVII veac.

¹⁾ Горекіи и Повоструевъ: Опш. епнод. библпот.

Totuși din cele de pân'aici se vede în destul că nu Matei Basarab și Vasile Lupu ne-au eliminat limba slavă din afacerile statului; ba eū nu ași fi înclinat nici a admite măcar concesiia ce vrea să o facă Melchisedec acestor Domni (în Cronica Hușilor) că subt ei prin lucrarea lor capată slavonismul o mai mare scădere de influență.

Insa dacă noi am arătat pân' acum că limba textelor romîno-slave e o limbă în general corectă și știută de cei ce o scriaū, și dacă mai vedem încă că și înainte de Matei Basarab și Vasile Lupu, ca în timpul lor, și după ei, se scrie în țările noastre destul de mult slavonește; care e atunci adevărul istoric al vorbelor lui Varlaam din a sa «Carte romînească de învățatură», tipărită la anul 1643, că «Cu nevoe iaste a înțelege carté altii limbi, și pentru lipsa dascalilor ș-a învățaturē; câtū aū fostū învățându mai de multă vrēme, acum nice atăta nime nu învață» (Bibliogr. rom., v. II, 140)? Care e înțelesul acestor vorbe, pe cari, sub o altă formă, ni le mai dă și mitropolitul Moldovei Dosotei în a sa Psaltire slavonoromînă, tipărită la Iași, 1680: «că și acia puțână sârbie ce o nvăța de-nțălegia, încă s'au părăsât în țară»? (Bibliogr. III, p. 226).

Absolut toți istoricii și literații noștri aū înțeles până acum aceste vorbe ad litteram: că nu se mai știa la noi slavonește; iar ca confirmare că nu se știa, ne aduceau «greșelile» și «romînismele» din textele romîno-slave, precum și faptul că pela sfîrșitul secolului XVI și într'al XVII se scrie și se tipărește mai mult romînește. Eū însă am dovedit'o că limba textelor romîno-slave e corectă și știută în tot secolul XVII, și am mai dovedit încă că și în tot secolul XVII se scrie mult slavonește, nu numai pentru afacerile bisericești, ci și pentru cele lumești.

De aceea, cum să fi zis Varlaam și Dosotei pentru epoca lor ceva care nu era adevărat? Iată motive cari ne-aū îndrumat spre cercetarea în altă parte a înțelesului acelor vorbe. Să vedem unde.

Maī întii, din vorbele celor doi prelați rezultă ceva apli-

cabil nu la toți, nu și cărturarilor, ci numai poporului mai de jos, celor «proști» în înțelesul lor. Aceasta reese clar, după mine, din prefețele lor. Numai poporul, sau numai cei câțiva din poporul de jos, cari mai înainte știaș și slavonește, numai aceia s'au cam rărit pe vremea lor; încolo, se știa destul slavonește de cei mai cărturari, cum rezultă din literatura slavonă pe care am arătat-o aici, și cum rezultă din numele atitor nenumărați de logofăți, grămătică, pisari etc. cari se subscriu cu mândrie în josul textelor romîno-slave d'înainte ca și de după Varlaam. Dacă se cercetează s. e. documentele romîno-slave date de Matei-Basarab (din care foarte multe sînt inedite la Archivele Statului), se vede că mai fie-care e scris de un alt scriitor. Așa că vorbele lui Varlaam «și pentru lipsa dascălilor și a învățăturii» nu vor să spună că în țară nu mai erau dascăli de slavonește și că nu se mai învăța slavonește, ci numai că pe atunci nu se mai puteau găsi, nu mai erau dascăli cari să știe bine și corect limba slavonească a lui Ciril și Metodiu, adică paleoslava. Căci, de acum începuse a se mișca și în țările noastre tendința de *îndreptare* a limbii literare slave pe cari toți o vedeau că nu mai e aceea a celor doi apostoli, ci limba proastă, vie, după atunci la Bulgari și Sîrbi, ba că nici măcar una dintr'acestea nu era, ci o amestecătură a amîndorora. Așa dar pe acum începuse a se naște și la noi, în mișcarea noastră literară slavă, un curent care tindea să scrie cît mai mult după limba paleoslavă, dar și aceasta nu după adevărata paleoslavă, ci după cea rusificată, cum credea ei p'atunci și chiar în secolul XVIII, că e adevărata paleoslavă. Această nouă tendință literară dela noi însă nu e altceva de cît răsunetul mișcării contimporane slave, începută nu mult înaintea vremii lui Varlaam în Rusia. Intr'adevăr, aceea ce în secolul XIV vrusese Bulgarul Patriarch Eftimie și în secolul XV Sîrbul Constantin Filosoful, adică *îndreptarea* limbii cărților care *se stricase* (așa zic și ei¹⁾,

¹⁾ Gj. Daničić: Knjiga Constantina filozofa o pravopisu, în Starine jugosl. Acad. I, u Zagrebu, 1860.

și cea ce, de altfel în treacăt vrusese și Rusul Skorina în secolul XVI; același lucru, însă cu o mai mare intensitate și energie, vor literații Ruși dela Vilna și Moscova pela sfârșitul secolului XVI și începutul celui d'al XVII: cer peste tot locul *limba curată și corectă paleoslavă* (славенскіи) *pe care n'o mai știaū bine*. Că această mișcare literară era îndreptățită se vede bine din multe dintre textele ruso-slave unde, în afară de faptul că limba lor de mult acum nu mai era cea paleoslavă (ci ruso-slava), dar încă și din tendința d'a scrie ca în paleoslava, neștiind'o pe aceasta, făceau greșeli. Astfel, ca să arătăm câteva numai în treacăt, Rușii și Sîrbii copiaū cărți sau manuscripte vechi cu iusuri în ele; Sîrbul însă ca și Rusul era obicînit ca, după limba lui vie, ж să aibă însemnare de ѡ, iar ѡ pe cea de ѡ (la Rus) și е (la Sîrb). Însă pe de altă parte în textele bulgaro-slave, după cari ei copiaū, se amestecău iusurile — după cum știm, și totuși Rusul și Sîrbul cari copiaū după așa manuscripte transcriaū peste tot locul pe ж prin ѡ și pe ѡ prin ѡ și е. Dar tocmai acestea, că dau în copile lor cuvinte și forme cari nu erau nici rusești, nici sîrbești, ne arată că copietorul nu cunoștea limba din care transcria, ci lucra după ea în mod cu totul mecanic. De aceea, într'un Prolog¹⁾ sîrbo slav din secolul XIV aflăm forme greșite ca: рад(д)ѡесе вънемь и м'люсе і. I. d. sîrbo și ruso-slav радѡѡесе, м'люсе cu pers. і sg. pres. Copietorul însă aflase, în originalul după care copia, amestecul bulgaro-slav al iusurilor: радѡѡса м'лѡса, și nu știa că după paleoslava nu putea fi de cît радѡѡса, м'лѡса, iar că după bulgaro-slava ѡ înseamnă și aceea ce ж, în urma unor transformări fonetice ale acestei limbă. Tot prin aceeași confuzie mai găsim în același text: ты б'ше ѡ нюденскіе сирьны творѡ же воліе г'іе, care va fi fost în textul bulgaro-slav scris: творж... волѡ г(ѡ)на, iar după paleoslava nu putea fi de cît творѡ же волѡ г(ѡ)нѡ. Dar transcriitorul, neștiind limba

¹⁾ Н.Срезневскій: Филологическія наблюденія А. Х. Востокова, Санктпетербургъ, 1865, pag. 106.

ніа́ткю какъ изъка чистости; și că aceiași curățenie din l. grecească și latină безъ контпéнья и слакенскаа вѣ своемъ изъицѣ слакенскомъ оучинити можетъ... наѣчитъ... грамматичныхъ слова частій; наѣчитъ именъ склонéня а глагола въ спряженіа... изъка чисте слакенскаго... и читати по слакѣнскѣ, и писати роздѣлане... чітанки бѣдѣтъ зкыкыма школа спѣсобома слакѣнскіи лекціи, и на рѣскій изъикъ перекладаны... чистымъ изъкомъ слакенскимъ (Ogonovskij: Hrestom. Staro-Russk. 400). Iată dar cum o nouă direcție literară pornește mișcare pentru învățarea corectă (чисте) a limbei paleoslave, слакенскіи. Căci puțini din Ruși mai știaū, dacă va mai fi știut vre-unul, corect acea limbă, ba încă nici nu înțelgeaū mult, cum se vede din vorbele prefeței не оумѣяючого, și cum se mai poate vedea din lucrarea ce o întreprinde Românul Pamba Berynda, care la anul 1627 tipări la Chiev лѣзниконъ слакенорвскіи и именъ тлѣкованіе.

Ei bine tocmai această «lipsă» de cunoaștere a corecției paleoslave începuse a se simți și în țările noastre pe vremea lui Varlaam, lipsă care dura încă și pe vremea lui Dosotei. Căci și la noi, ca la Ruși, Sîrbî, Bulgarî (cum am arătat) știaū literații și scriitorii limba necorectă «nepravilnoe» a lui Ciril și Metodiū, — care, de fapt nici nu era de cît în mică parte cea a lor, paleoslava ci era tipurile de cari am vorbit, — și nu știaū pe cea corectă «pravilnoe». Iar în sensul acestei noue tendințe de a se apropia de paleoslava vedem lucrîndu-se și la noi în utilizarea de Moldoveni a dicționarului lui Zizanij (Cuvente I, 259—267) pe la începutul secol XVII; precum și în acea că, chîiar mult mai tîrziu după Varlaam și Dosotei, se tipări în Muntenia, la anul 1697. Gramatica paleoslavă a lui Smotrickij. În prefața acestei Gramaticî, tipăritorul ei Antim tipoprafu ne învederează chîiar și la noi existența aceluî curent de «îndreptare» a limbei paleoslave, atunci cînd, adresîndu-se către Constantin Basarab, îl laudă că оучилище оустроилъ еси во исправленію слакенскаго языка (Sbornikъ, IX, 208) adică «aî întemeiat și scoală pentru corectarea limbei slave». În sensul

acestei nouă tendințe literare filoslave trebuiesc înțelese dar cuvintele lui Varlaam și Dosotei; iar că așa trebuiesc înțelese ne-o mai dovedește încă corectitatea limbei romîno-slave după bulgaro slava (nu paleoslava) precum și mișcarea literară slavă la noi, destul de bogată chiar mult mai în urma lui Varlaam și Dosotei, — despre cari am vorbit mai sus.

Să renunțăm dar de a mai invoca pasagiile lui Varlaam și Dosotei pentru sprijinirea afirmării că prin sec. XVII nu se mai știa slavonește în principatele Romîne saū și în Transilvania. Din cele precedente s'a putut vedea că în sec. XV, XVI și XVII trăesc în amîndouă țările Romînești (dacă nu voim a ne mai întinde și asupra Ardealului) două unde: slavonismul și romînismul. Ambele aceste unde, cari se desvoltă, cari lucrează paralel, și cari fără a se ciocni, de multe ori chiar se îmbină ici colea spre a se ajuta reciproc; ambele aceste unde, zic, lucrează chiar sub mîna împăciuitoare a bisericeii. Fără îndoială că în ambele erau cîte două neamuri de partizani. De sigur că chiar între cei din **cinul bisericesc** erau *unii* cari țineaū cu romînismul; dovadă textele religioase ce avem din sec. XVI: Psalt. Scheiană, Codicele Vornețen, Popa Grigore din Măhaci; dovadă tipăriturile romînești din sec. XVII. Tot așa însă, erau dintre cei ai bisericeii, *alții* cari țineaū să îndepărteze l. romînească, considerînd pe cea slavă ca mai a lui Dumnezeu: dovadă sînt nenumăratele texte slavonești, scrise de ei, în sec. XVI și chiar la finele sec. XVII, ba încă și într'al XVIII. Fără îndoială că tot așa, dintre **mirenii** erau *unii*, cari țineaū la lățirea limbei romînești prin o cît mai deasă întrebuintare; dovadă cele ce am spus în disertația despre limba romînească în sec. XV; dovadă feluritele zapise, acte de dani, de vînzări, acte domnești iscălite de diacii mirenii, saū eșite din cancelariile domnești. Iar apoi tot așa, *alții* dintre mirenii, prețuind, — sub influența tradițiunii bisericeii, — limba slavă ca mai nobilă și mai slăvită, căutaū să o cultive pe ea cît mai mult; dovadă feluritele acte interne de dani, moșteniri, confirmări de pro-

prietăți, gramatică etc. din sec. XVI și XVII. Așa că unda slavă compusă din preoți și mirenî, reprezenta conservatismul, reprezenta tradiția; pe cînd cea romînească, formată și ea din preoți și mirenî, reprezenta, încă din sec. XV, un fel de tendință spre învoire de care se simțea nevoe în viața intelectuală romînească. Că ambele unde erau încă tari se vede și din politica domnilor noștri față de ele. Același Mihnea Vodă al Munteniei s. e. care dă din cancelariile sale acte interne slavonești, ca pe cele menționate, dă și romînești interne. Același Radu Vodă al Munteniei care dă actele slavonești interne menționate, dă și romînești interne, ca unul din 1613 către marele postelnic Bernad prin care îl face și ispravnic „*пре(ѣ)те млате сателе де ꙗ тлате жсдѣцелє*“, sau altul, pentru niște afaceri cam secrete, tot către marele postelnic Bernad ¹⁾. Sau, pentru Alexandru-Vodă (care confirmă un loc de casă în București jupînului Hrizea) entusiastul sciitor și în romînește Udriște Năsturel scrie acest act de confirmare în slavonește: азъ *ѡдрцие Нѣ(ѣ)мврє(л) младѣи писє(ѣ) написа къ сполє(т)нѣи гра(д) вєкєрє(цѣ)*. (Act din a. 1628, în Arch. Stat., între mscr. mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 10). Sau același Leon Vodă, care la anul 1632 pune să se facă în romînește inscripția de pe crucea din biserica Slobozia (București), ca amintire a victoriei lui asupra lui Matei Aga (Basarab), — același confirmă, prin act slavonesc, mănăstirei sfînta Treime Satul Betejani, tot ca resplată mănăstirei pentru serviciile ce călugării ei i-au adus în lupta cu Matei (Doc. Arch. Stat., între doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 11). Tot astfel și dela Matei Basarab avem acte și romînești și slavonești, ca și dela Vasile Lupu (Cron. Hușilor, 118, 70, 69), sau ca și dela urmașii lor. Nicî în secolul XVII nu îndrăsneau încă domniî să se arate cu totul, și pe față, de partea uneia sau celei-l'alte din aceste unde ²⁾. Aceași poli-

¹⁾ Se găsesc în archiva bibliotecii Academiei din Agram.

²⁾ În așa fel socotesc eu că trebuie înțeles faptul că «domniî cînd puneau cite o însemnare autografă pe un document, o scriau în romînește», ȳai

tică internă pe care o vedem și la regiile Poloniei față de Polonii și Malorușii din regatul lor; numai că la noi era mai ușor, nefiind vorba și de religie, ci numai de limbă!

Unda slavonă, chiar dacă mai scăzuse la noi, ea totuși se menținea încă destul de influentă și la finele secolului XVII. Influentă era ca și tare p'atunci în principate, tot așa cum în Transilvania, cu toate că în «Tălcul Evangeliilor» dela Sas-Sebeșii, Coresi zisese, la 1579—80, că „*че фолоос-е лвр дѣка попа грѣшце .р лимбж стрѣниж роумж-ниларь сѣрѣкѣце де нс ꙗцелегѣ*“; cu toate acestea, aceiași limbă, Die Raczische Sprache, pe care la 1546 un călugăr neortodox o arătase ca foarte mult stimată și întrebuințată de Romîni Transilvănenii (Bibliogr. rom., v. I, 22); aceiași limbă era tot așa de prețuită de ei și la 1675. În acest an mitropolitul Sava II Brancovicii convoacă la Alba Iulia un sobor, în care, el și cu ai săi din unda romînească hotărâște, în contra preoșilor din cea slavonească, ca: *Поши, карш нс съ некоекѣс къ рѣшѣніе, че тот къ сѣрбіе, ши ка ачел ши лорѣ факшш де кѣтрѣ дѣмнезес педенскъ, ши де кѣтрѣ попорані сѣрѣчнѣ, ши сѣборѣши сѣдѣре, ачел къ ши кѣвѣнтѣ съ съ опрекѣ дін поше¹⁾*, ca să nu mai amintim de mai multe școli de slavonește întemeiate chiar pela 1748 de Grigorie Ghica în Moldova²⁾.

Astfel stă Slavonismul la Romîni către sfîrșitul celui d'al

nu «pentru că nu știa limba slavonă», cum crede A. D. Xenopol: Ist. Rom., Iași, 1900, III, 628. Iar aceasta cu atât mai mult, cu cît sînt chiar și acte începute romînește, dar continuate și sfîrșite slavonește. Astfel un jurăn Radu clucerul, împreună cu alții boerii din divan, dăruind niște mori din satul Lung mănăstirei cu hramul Adormirea maicei Domnului, își redactează actul astfel: „*скрпса(а) ес жѣпа(ш) ра(а)ѣ каю(ѣ) и жѣпа(ш) сто(ш)ка по(ѣ) . . сшо на(ш) кни(ѣ) ѡнн(м)зи калѣгерн ѡ с(ѣ)та мона(ѣ)шиѣ*“ etc. și totul mai departe numai slavonește (Arhivele Stat. — Doc. mănăst. Radu-Vodă, pachet 23, No. 1).

¹⁾ T. Cipariu: Acte și Fragmente latine romanesce pentru istoria bisericeii romane, mai ales unite, Blasiu, MDCCCLV, p. 149—150.

²⁾ Uricarul-Codrescu I, 58. Vezi A. D. Xenopol și C. Erbiceanu: Serbarea școlară dela Iași, Acte și Documente. Iași, 1885, p. 35 etc.

XVII-lea veac, iar nu că nu se mai știa slavonește. Nu mult mai puțin bine se știa la noi de cât la Ruși, Sîrbi, Bulgari. De aceia *necunoașterea* (care nu exista la noi) a limbei slave n'a putut fi un motiv pentru introducerea limbiî romîne în afacerile publice.

Documentul lui Radu-Voevod către Braşoveni, Rîjnoveni și vameșul Alexandru

D-l L. Miletič, cunoscutul profesor de la Inalta școală din Sofia, a publicat, între documentele romîno-slave descoperite de dînsul în Arhivele Braşovului, unul pe care îl atribuie lui Radul voevod, tatăl lui Mircea cel mare. În acest document zice voevodul nostru: *Іванъ Радъшъ, великѣи воевода и само дрѣжавни господинъ всен земли оугроулахѣи-скон, дакат господство ми сѣе врѣзмо Господства ми прѣгарем Брашевским и Ражновцем и всен земли Брѣтѣнском, ѣжо що имъ ѣ сѣтворило господство ми хрѣсовъ и закони, що сѣ имале ѣ прѣродѣтели господства ми, такожде да имъ сѣ сзимат и при господствѣ ми. Твого радѣ, царю Александрѣ, вара ктѣ ти ѣ камеш къ Рѣкеръ, да мѣ запрѣтиш да сзимат камъ, що ѣ закон. И инако да не смѣтѣ счинит. И кои либо щет вѣтѣ камеш под дѣвоуцѣ, и тои та(ко)жде да имъ сзимат etc.* (L. Miletič: *novi Vlaho-bzlgarski gramoti otx Brašovъ, Sofia, 1806, p. 47*). În traducere: Ioan Radul, marele voivod și domn autocrat a toată țara Ungro-Vlachiei! dă Domnia mea această poruncă a Domniei mele pîrgarilor din Braşov și din Rîjnov și întregii țări a Bîrsei, cum că le-a făcut lor Domnia mea hrisov și legile ce au avut de la părinții domniei mele, tot așa să li se iea lor și sub Domnia mea. De aceia, *țare Alexandre*, oricine îți va fi vameș în Rucăr, să-I poruncești a lua vamă după

lege. Și alt-fel să nu cuteze a face. Și orî cine va fi vameșii la Dîmbovița, și acesta tot așa să le iea etc.

Eū nu voi măi discuta acum, dacă acest Radu e Radu I tatăl lui Mircea cel Mare, cum îl socotește Miletičș; sau că ar fi Radu II Praznaglava fiul lui Mircea, cum crede D. Onciul în «Originele Principatelor romîne», București 1899, p. 201. Partea cea măi interesantă din el e acea în care Voevodul, amintind pîrgarilor din Brașov și Rîjnov că și el, pentru mărfurile pe cari aceia le trimit în țara romînească, menține aceiași ușurare de vamă pe care le-o îngăduise lor și predecesorii lui; și în care adresîndu-se celor ai săi din țară le zice: «tot așa să li se ia lor și sub domnia mea. De aceia, țare *Alexandre*, orî-cine îți va fi vameșii în Rucăr, să'i poruncești a lua vamă după lege. Și alt-fel să nu cuteze a face.»

Cine va fi acest царъ Александръ?

Profesorul Miletičș, care în toate studiile sale despre noi vrea să ne arate în orî-ce chip că Bulgarii aū fost iar nu Romîni aceia cari, în toată perioada de peste patru veacuri a literaturii romîno-slave, aū scris la noi slavonește¹⁾; el, zic, vrea și aici să ne măi înzestreze cu vr'o putere bulgărească asupra-ne. Căci relativ la acel «țar Alexandru», el nu crede că aici ar putea fi vorba de altul de cît de țarul Bulgar din Tîrnova Șișman: «Авъ не мож да се лосетиж, къмъ кой другъ «царъ» може да се отнася това обръщанье, освѣнъ къмъ бълкарския царъ Шишманъ Търновскн (Novi vlaho-bŕlg. gr. p. 45); adică: «eū nu pot pricepe la care alt țar se poate raporta această menționare de cît la țarul bulgăresc Șișman de la Tîrnova». Decî fostul țar bulgăresc stăpîn în țara Romînească!

Același lucru, tot pe temeiul acestuī text, crede și d-l Hasdeū în Negru-Vodă p. CCXXXVI și CCXLII; numai că

¹⁾ Vezi și Dr. L. Miletičș i D. Agura: Bělēški otx edno naučno pŕ tuvanje vz Romznija, public, în Sbornikŕ, izdava Ministerstvoto na narodnoto prosvěštenie, Sofia, IX, p. 161.

Domnia sa ne îndulcește întru cît-va rolul acestuî țar Alexandru în țara romînească, spunîndu-ne că: «la 1365, toc-mai atunci cînd Vidinul fusese luat de Ungurî și însuși Ștrașimir era în robie, tzarul Alexandru se retrăsese desgustat de toate din Bulgaria în Țara Romînească, petrecîndu-și restul vieței, bătrîn neputincios, pe lingă Vladislav-vodă, singură rudă pe deplin generoasă, care 'i dete să trăească din venitul județului Muscel, unde îl mai găsim apoi într'un mod documental sub Radu-Negru (idem p. CCXXXVII); iar mai încolo ne mai spune dl Hasdeu că «Vladislav și apoi Radu-Negru i-au oferit unul după altul o respectată pozițiune de vice-rege al județului Muscel» (p. CCXLII).

D. Onciul în «Orig. Princip.» p. 202, căutînd a esplica același pasaj, crede că acest țar Alexandru ar fi Alexandru, fiul lui Mircea, și că acest Alexandru, neadeverit alt-fel ca domn, se vede că avea în posesiune o parte de țară pe la Rucăr; el este, după toate indiciile, tzarul Alexandru din chrisovul lui Radu II, *fiind poreclit țar (titlu întrebuițat în Bulgaria și pentru fiu de domnitori)*.

În total dar avem două ipoteze: una a d-lor Miletičș-Hasdeu, cea laltă a d-lui Onciul; amîndouă însă se invîrtesc în jurul cuvîntului de Miletičș transcris *царъ*, care înseamnă: țar, împărat.

Orî cît însă stăruie dl Hasdeu să susțină pe cea d'intîi, spunîndu-ne că Vladislav și Radu-Negru i-au oferit țarului Bulgar Alexandru poziția de vice-rege al județului Mușcel «ce-va așa cum în secolul trecut regele Ludvic XV dete în Franța alungatului rege polonez Leszczyński modesta demnitate de duce al Lorrenei»; orî cît, zic, mie mi se pare, chiar a priori, că aceea e o sforțată explicare, și în neconcordanță cu viața și moravurile noastre dup'atunci. Ar fi mai de înțeles să ne stăpînească Mușcelul vr'o biserică sau mănăstire străină pravoslavnică; dar un împărat străin! Ba încă în țara lui, în moșia lui să'l mai și întituleze *царъ* voevodul nostru! De aceea, încă și mai fără temeî e ideea, care pare a transpira din vorbele prof. Miletičș, cum că țarul Bulgar Ale-

xandru, ar fi avut, ca țar bulgăresc, vre-o autoritate în țara lui Radu-Vodă.

Iar cît pentru a doua ipoteză (a d-lui Onciul), nicăieri nu se mai constată *la noi* în sec. XIV și XV — deși avem destule documente din acest timp — titlu de țar dat fiilor de Domn. Drept e că între noi și Bulgarii dup'atunci era continuitate culturală, dară totuși de aici nu urmează că în totul am fi trebuit noi să ne luăm după ei. Și pe lângă aceasta, titlul de țar, în toate textele noastre vechi, e considerat ca un titlu mult mai mare de cît acel de **БѢЛИКЫИ БОИВОДА**; așa că nu e de admis că Radul, care pe sine însuși se numește **БѢЛИКЫИ БОИВОДА И САМОДРЪЖАВНИ ГОСПОДИНЪ**, ar fi pus pe o hîrtie, — mai ales pe una care avea să fie citită și de către Brașoveni și Rîjnoveni — ar fi scris, zic, fratelui său Alexandru că e царь (țar), pe cînd acesta nu era încă nici măcar Domn.

Acestea sînt gîndirile cari m'aŭ îndrumat spre o altă deslegare a acestei curiosități. Și anume, cred eu că prof. Mileticx n'a transcris bine după original, în care va fi fost nu царю ci М[~]арю, adică мѣтарю = vameș. Dacă observăm doc. romîno-slave, în multe din ele М are formă foarte aproape de ц ¹⁾. Căci ц n'are în tot-deauna, în manuscripte, coada în jos, ci foarte des o întoarce spre dreapta, micșorîndu-î mult de tot verticalitatea. Țar aceasta e tocmai forma sub care, une-orî, ni se presintă și М în textele manuscrise din veacul XIV, XV, și mai tîrziu ²⁾. În această privință М se aseamănă cu ц, puțîndu-se lua unul pentru altul de cititor, tot așa precum el se mai aseamănă de multe orî și cu ш ³⁾.

¹⁾ Vezi un fel de așa М în vorba Монастырю din facsimilul I rîndul 7 din Hasdeu: Negru-Vodă. Un fel de așa ц nu e în acest doc.; se află însă într'alte.

²⁾ Un așa fel de М, cu două linii verticale paralele și cu o codiță de tot mică ca la ц, se poate vedea într'u act romîno-slav din anul 1641, la rîndul 37, în cuvîntul почтѣномѣ (se află în Arch. Statului, mănăst. Radu-Vodă, pachet 10, No. 12); n'am la îndemînă și pentru sec. XV, dar știu că se găsește.

³⁾ Ceea-ce a și făcut pe copietorii unor cărți de privilegiu, date de

Iar acum, dacă e așa, vine întrebarea dacă nu cumva Miletičъ, furat de descoperirea unui țar la noi ce i se păru că a făcut, n'a uitat să pună în transcriere d'asupra semnul~, care ar arăta că cuvîntul МЫТАРЮ e scris М̃АРЮ prescurtat. Căci tot așa se mai fac în textele romîno-slave prescurtări pe pildă ca БК̃ sau БР̃Ъ în loc de БОГЪ, sau Г̃НЬ și Г̃Ъ în loc de ГОСПОДИНЬ, Х̃А în loc de ХРИСТА. Ciudățenia faptului istoric din acest text mă face să cred ca sigur că așa i s'a întimplat lui Miletičъ; și de aceea, pentru restabilirea adevărului istoric, ar trebui să cercetăm încă odată originalul acestui document de la Brașov. Cel mai probabil e că va fi scris în original М̃АРЮ, în care cas lucrul e foarte clar și din punctul de vedere istoric: Voevodul Radu se adresează șefului de vamă Alexandru de pe la Rucăr, pe care îl numește tot vameș (МЫТАРЬ), ca el să supravegheze pe vameși săi de la Rucăr și Dimbovița ca aceștia să nu se abată de la hotăririle domnești în luarea vămiî de la Brașoveni și Rîj-noveni. Aceasta e tot așa cum s. e. împăratul Sigismund, în actul de concesiî ce face călugărilor de la mănăst. Vodița în țara romînească la anul 1518, se adresează И ВЛАМОШЕМЬ И КИЦЕВЛАМОШЕМЬ (Venelin: Vlaho-bolg. gram. p. 36), adică vameșilor și vice-vameșilor.

În cazul cel mai rău trebuie să admitem numai o greșeală de condei a celui ce a scris actul, punînd ц, — dacă e ц — în loc de М.

regele Ungariei Sigismund către mănăstirea Vodița, să scrie ИШЕШЕМЬ în loc de ИЕМЕШЕМЬ. Aceste două cărți se află la Arhivele Statului, și sînt publicate cu îndreptări, în Venelin: Vlaho-bolg. gram.

CUPRINSUL

	Pag.
Prefața	3—5
I. Calvinismul și începutul d'a se scri romnește	7—26
1. Nu e calvinismul inauguratorul mișcării d'a se scri în limba națională; căci această mișcare e mult mai veche în biserica catolică.	7—20
2. Probe că și Românii ar fi scris în limba română înainte de calvinism, adică în sec. XV	20—26
II. Slavonismul și introducerea limbei române	27—98
a) Limba Cirilo-Metodiană și limba textelor romîno-slave	29—79
1. Limba Cirilo-Metodiană (paleoslava) și upurile sale	29—36
2. Caracteristica limbei și ortografiei textelor <i>munteano-slave</i> interne (două curente: literar și vulgar)	38—53
3. Caracteristica limbei și ortografiei textelor munteano-slave externe.	53—55
4. Conclușiune asupra limbii textelor munteano-slave în general în raport cu paleoslava	55—56
5. Caracteristica limbei și ortogr. textelor <i>moldo-slave</i> interne (două curente: literar și vulgar)	56—62
6. Caracteristica limbei și ortogr. textelor moldo-slave externe	62—67
7. Conclușiune asupra limbii textelor moldo-slave în general în raport cu paleoslava	67
8. Conclușiune asupra limbii textelor romîno-slave în genere, și critica părerilor sciutorilor cari au vorbit despre ea (Hasdeu, Tocilescu, Bogdan, Sircu, etc.)	68—78
9. De ce au trebuit să fie în general Romîni iar nu Bulgari cei ce scriau textele romîno-slave?	78—79
b) Mișcarea literară romîno-slavă spre sfîrșitul veacului XVI și în cel d'al XVII veac	79—98
1. Mișcarea literară romîno-slavă în Muntenia	80—85
2. Mișcarea literară romîno-slavă în Moldova	85—90
3. Care e înțelesul cuvintelor lui Varlaam «și pentru lipsa dascăliilor și a învățăturei»?	90—95
4. Conclușiune: unda slavă și unda rominească, fie-care compusă și din proești și din mreni; politica Domnilor față de aceste unde.	95—98
III. Documentul lui Radu-Voevod către Brașoveni, Rijnoveni și vameșul Alexandru	99—103
1. Critica părerilor lui Miletič, Hasdeu, Oncul	99—102
2. O nouă părere	102—103